T.C.
TUNCELİ VALİLİĞİ

TUNCELİ FOLKLORU

TUNCELİ 2012

T.C.
Tunceli Valiliği

www.tunceli.gov.tr

ISBN: 978-605-359-606-6

Koordinasyon
İsmet Hakan ULAŞOĞLU
İl Kültür ve Turizm Müdürü

Erdoğan ELALDI

Yazar
Yüksel IŞIK

Fotoğraflar
Malik KAYA
Deran ATABEY
Tunceli Valiliği Arşivi
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi

Proje Adı: "Geçmişten Geleceğe Tunceli" Projesi
Sözleşme No: TRB1/DFD/2011/38
"Bu proje; Fırat Kalkınma Ajansı tarafından Doğrudan Faaliyet Destek Programı kapsamında desteklenmiştir."
"Bu yayının içeriği, Fırat Kalkınma Ajansı ve/veya T.C.Kalkınma Bakanlığının görüşlerini yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili sorumluluk yazara aittir."

Baskı
Anıt Matbaa / ANKARA
Tel: 0312 232 54 77

TAKDİM

Tunceli, folklor da denilen halk bilgisi açısından Türkiye'nin en zengin, ancak en az bilinen illerinden biridir. İnanç yapısı ve yaşama kültürü açısından dağlarına, ırmaklarına, tepelerine, ağaçlarına ve hayvanlarına kutsallık atfedilen bu şehir daha çok olumsuz durumlarla anılır olmuş; giderek de kaderiyle baş başa bırakılmıştır.

Alanında uzman kişilerin yürüttükleri çalışmalar sonucunda ortaya çıkan halk bilgilerinin bir kısmını içeren bu kitap, Türkiye'nin diğer bölgelerine ve dünyaya Tunceli'nin nasıl zengin bir birikime manevi külliyata sahip olduğunu da göstermektedir. Uzun uğraşlar sonucunda yapılan bu çalışma, Tunceli'nin yanık türkülerinden ağıtlarına, doğumundan ölüm ritüeline kadar uzanan çok çeşitli alanlardaki bilgileri derlemiş ve daha derli toplu bir çalışmayla kamuoyunun önüne çıkılmasına imkân sağlamış bulunmaktadır.

Her biri tarihin imbiğinden geçmiş atasözleri, her biri ciltler dolusu bilgilerle açıklanabilecek efsaneler ve özellikle Şahmaran Masalı, Tunceli'nin zengin halk kültürünün temel taşları niteliğindedir. Bu temel taşlardan hareket edilerek, Tunceli için daha çok araştırma ve çalışma yapılması gerektiği kanaatimi belirterek, bu çalışmaya emek vermiş herkesi tebrik ediyorum.

Saygılarımla…

Mustafa TAŞKESEN
Tunceli Valisi

İÇİNDEKİLER

Takdim **3**
I. BÖLÜM: GENEL BİLGİLER **7**
II. BÖLÜM: GELENEKLER **13**
1. Evlenme 15
2. Sünnet Düğünü ve Kirvelik 20
3. Cenaze Töreni 22
4. Doğum 23
5. Niyaz Kaçırma 25
6. Taş (Bulgur) Çekme Geleneği 26
III. BÖLÜM: GÖRENEKLER **27**
1. Musahiplik 29
2. Kal Gağan 29
3. Cem Töreni 31
4. 12 İmam (Muharrem) Orucu 32
5. Hızır Orucu 33
6. Kara Çarşamba 34
7. Yeni Gün (Nevroz) 35
8. Heftemal (Hautamal) 35
IV. BÖLÜM: FOLKLORİK ÜRÜNLER **39**
1. Dokumacılık 41
2. Çanak-Çömlekçilik 42
3. Dericilik 42
4. Ağaç Oyma –Ahşap İşçiliği 42

V. BÖLÜM: GELENEKSEL HALK GİYSİLERİ 43
1. Kadın Giyimi 45
2. Erkek Giyimi 47
3. Tunceli Halk Oyunları Kıyafetleri 48
VI. BÖLÜM: HALK MÜZİĞİ VE HALK OYUNLARI 49
1. Tunceli Halk Müziği 51
2. Tunceli Halk Oyunları 56
3. Tunceli Seyirlik Oyunları 60
4. Diğer Seyirlik Oyunlar 61
5. Tunceli Çocuk Oyunları 64
VII. BÖLÜM: EFSANELER, MASALLAR VE ATASÖZLERİ 67
1. Tunceli Efsaneleri 69
2. Tunceli Masalları 82
3. Tunceli Atasözleri 93
4. Tunceli Bilmeceleri 94
KAYNAKÇA 95

I. BÖLÜM

GENEL BİLGİLER

Sultan Hıdır Dilek Ağacı

TDK Büyük Sözlüğü'nün halk bilimi olarak tanımladığı folklor, en bilinen tanımıyla halk bilgisi anlamına gelmektedir. Nitekim Ziya Gökalp de, daha 1913'de, folkloru tanımlarken 'halkiyat' kavramını kullanmıştır. Ziya Gökalp'e göre, halkiyat kavramı, 'şifahi an'ane' anlamına gelmektedir[1].

Amerikalı antropolog ve folklor araştırmacısı William Bascom ise "Folklorun Dört İşlevi" başlıklı makalesinde, folklorik ürünleri dört başlık altında toplayarak, folklor kavramının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Bunlardan birincisi hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirmeyken ikincisiyse değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek vermedir. Bascom'a göre folklorun üçüncü işlevi, eğitim, yani kültürü gelecek kuşaklara taşımak, dördüncü işleviyse toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için, bir kaçıp kurtulma mekanizmasıdır. Bascom, "folklorun işlevi, kişiyi, bir toplumda kabul edilmiş değerlere uymaya, onları kabullenmeye, onları gelecek kuşaklara geçirmeye hizmet etmek" olarak belirtmektedir[2].

Türk folkloru konusunda derinlikli araştırmalar yapan İlhan Başgöz ise, folkloru "kurulu düzendeki kültüre sağlamlık ve süreklilik vermeye yönelik" olarak tanımlamakla birlikte protesto yanına da dikkat çekmektedir. Başgöz'e göre, "folklor, sadece kurulu düzenin sağlıklı işleyişine destek vermekle kalmaz, aksayan yönlerine de işaret eder"[3]. Gerçekten de hem genel olarak Anadolu sözlü geleneğinde hem de Tunceli özelinde protest folklorun büyük yer tuttuğu bilinmektedir.

"Zira tarihi olaylar, toplumları ve milletleri o kadar çok derinden etkilemiştir ki olaylarla sarsılan, üzülen, dağılan, yıkılan veya büyüyen, genişleyen toplumlar o olayların etkisinden kendilerini uzun zaman kurtaramamışlardır. Eski Türk toplumunda toplumu etkileyen büyük ve acı olaylar, ozanlar, kamlar, baksılar tarafından edebi bir şekilde dile getiriliyordu. Bu sanatçılar toplumun ortak hafızası olup bir nevi tarih kaydedicileri olmuşlardır. Bunlar sayesinde toplumu derinden etkileyen, sarsan olaylar unutulmuyor gelecek nesillere aktarılarak bir nevi arşivleniyordu"[4].

Bu anlamıyla geçmişten bu yana kökleşerek günümüze kadar gelen folklor denilince; içinde halk sanatlarından gündelik hayatın kolaylaştırıcılarına kadar geniş bir alandan söz edilmektedir. Giyim tarzından yemek alışkanlıklarına, masallardan efsanelere, el sanatlarından insanlar arası ilişkilere kadar uzanan bütün bir alanın geleceğe sistemli bir şekilde aktarılması gelmektedir.

1. Görkem, İsmail; "Dünden Bugüne Türk Sözel Edebiyatı: Değişim ve Dönüşüm", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi / (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı), S. 39, Erzurum 2009, s. 411-422.
2. age.
3. age.
4. Azar, Dr. Birol, "Sözlü Kültür, Tarihi Gerçek ve Saltukname Örneği", Türk Dünyası Tarih Dergisi Aralık 2006/240

Toplumda yer eden kültürel alışkanlıkları, gelenekleri geleceğe aktarmaya yarayan bir araç olarak da tanımlanabilecek folklor, bir toplumda yaşayan herkesin ortak değeridir. Maddi ve manevi değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması sonucu oluşan düzlemin genel adı olan folklor, bu anlamıyla, gelenekleri, görenekleri, halk danslarını, müziği, yemeği, doğumdan ölüme kadar insanı ilgilendiren her toplumsal alışkanlığı kapsayan geniş bir kavramdır.

Bu açıdan bakıldığında, Tunceli, folklorik ögeleri zengin bir coğrafyadır. Tunceli, doğası gereği, birbirinden farklı halkların farklı kültürlerine ev sahipliği yapmış, ayrıca birbiriyle etkilenmesine açık bir ortama sahiptir. Hititlerden Bizanslılara, Akkoyunlulardan Safevilere, Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar nice uygarlığa ev sahipliği yapmış bu topraklar, her bir uygarlığın kalıcı unsurlarını tarihsel imbikten geçirerek, günümüze kadar taşımasını bilmiştir.

Tunceli'nin toplumsal yaşamını biçimlendiren belirgin bir kültürel çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bu zenginlikte, hiç kuşkusuz, geleneksel aşiret yapısının, doğa ve iklim koşullarının payı inkar edilemez. Bir başka ifadeyle Tunceli'de sosyal ve kültürel yaşamı şekillendiren, yörenin tarihsel ve toplumsal evrimiyle yakından ilişkili gelişmeler ve zorlu doğa koşullarının sonucu olarak doğan gündelik hayatı sürdürmeye yönelik ekonomik faaliyetler olmuştur.

Coğrafyasının yüzde yetmişini dağların kapladığı Tunceli'de, tarımsal faaliyet yapılabilecek topraklar da kısıtlıdır. Bu nedenle Tunceli'de hayvancılık daha çok gelişmiş, bu durum yazın yaylalara çıkıp, kışın

köye dönmek biçiminde göçebe bir yaşamı da beraberinde getirmiştir. Hayvancılığın gelişmesi, yörede geleneksel el sanatları arasında halı, kilim, cicim ve palaz dokumacılığının daha çok gelişmesine neden olmuştur.

1960'lı yıllarda ekonomik ve sosyal nedenlerle hız kazanan göç olgusu, değerlerin değişmesinde önemli bir etken olmuştur. İl merkezine ve dışarı illere yönelen göç sürecinde güçlü aile bağları korunsa da aşiret düzeni çözülmeye başlamıştır. Göçün yanı sıra, eğitim gören genç kuşakların da sosyal yapının gelişmesinde ve töresel yapının çözülmesinde önemli katkıları olmuştur.

Aşiret yapılarının çözülmesine, sosyal yapının gelişmesine ve göç olgusunun belirgin hale gelmesine rağmen, Tunceli'nin zengin kültürel yapısı, insanını topraklarına çekebilecek bir güce sahiptir. Efsanelerinin her biri, insanı doğruya ve vicdanlı olmaya çağırırken, özellikle seyit ve sazbentler yaşadıkları dönemlerde iktidarlara muhalif olmuştur. Bölge insanının, Hatai, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Harabi, Virani, Sefil Sıtkı gibi aşıkların deyişleriyle meramlarını anlatmış olmaları da önemli bir farklılığa işaret etmektedir.

Tunceli yöresinde belirgin bir biçimde tabiatseverlik göze çarpmaktadır. Dağından taşına, ağacından kuşuna kadar her bir varlık için kutsiyet atfedilmesinin kökeninde de bu sevgi yatar.

Tunceli, yoğun halk bilgisi ve söylencelere sahip bir yöredir. Her bir dağının, ırmağının ve çağlayanı-

nın arkasında binlerce sayfaya ulaşabilecek tarihsel, toplumsal ve edebi bir birikim söz konusudur. Tunceli yöresinde ağaçların da, hayvanların da ayrı bir kutsiyeti vardır. Çengel Boynuzlu Dağ Keçisi'ne de, Ur Kekliği'ne de, Pepuk Kuşu'na da tarihsel birer kişilik atfedilmiştir.

Bu tarihsel, toplumsal ve edebi birikim, aynı zamanda bir yaşam felsefesine işaret etmektedir. Tunceli yöresinde ister yoksul olsun ister varsıl, ister şehirde yaşasın ister dağ başında, 'önce insan' düsturu geçerlidir. Tunceli'de, hala araştırmacıların ulaşamadığı endemik bitkilerin bulunması, tespit edilen ve isimlendirilen sayıları elli dolayında olan endemik bitkinin varlığını sürdürebilmesi, çengel boynuzlu dağ keçisinden ur kekliğine, bozayıdan vaşağa, tilkiden kızıl şahine kadar çok sayıda yaban hayvanının varlığını sürdürebilmesi, 'önce insan' düsturunun bir yaşam biçimi haline dönüşmesinin kanıtı gibidir.

Tunceli'ye özgü halk bilgisini ve etnografik özellikleri anlatırken, bütün bu farklılıklar göz önüne alınarak, gelenekten göreneğe, halk oyunlarından halk türkülerine, giyim – kuşamından el sanatlarına, efsanelerinden masallarına ve yemek kültürüne kadar uzanan geniş bir yelpazenin kısa bir özeti yapılmaya çalışılacaktır.

II. BÖLÜM

GELENEKLER

Tunceli'nin gelenek ve göreneklere uyum, toplumsal ve ekonomik yapıdaki değişikliklere paralel olarak giderek azalmıştır. İl ve ilçe merkezlerinde tümüyle ortadan kalkan geleneklere uygun davranışlara, az da olsa köylerde rastlanabilmektedir. Geçmişi bilmek, geleceği aydınlatmaktır. Bu açıdan Tunceli'nin bazı gelenek ve göreneklerini incelemekte fayda vardır.

1. EVLENME

İlçeden ilçeye, hatta köyden köye bazı farklılıkları içerse de evlenme gelenekleri, aşağı yukarı benzer özellikleri göstermektedir.

Kız İsteme

Erkek tarafı, beğendikleri kızın ailesine hayırlı bir iş için gelmek istedikleri haberini gönderir. Kız tarafı, genellikle bu habere olumlu cevap verir. Erkek tarafı, kız evine gider ve evin kızını kendi oğullarına, "Allah'ın emri, Peygamberin kavli ile" ister. Eğer kız tarafı, "müsait değiliz" derse cevaplarının olumsuz olacağı anlamına gelir. "Düşünelim, danışalım" derlerse, kız tarafının olumlu yaklaştığı anlamına gelir. Kız tarafı genellikle ağırdan alır ve hayırlı iş için ikinci kez gelinmesi istenir.

Nişan

Kız isteme ve verme tamamlandıktan sonra, erkek tarafı nişan hazırlıklarını tamamlar. Hazırlıklar bitince, erkek tarafından ailenin büyüğü, yanına başka saygın kimseleri de alarak, kız tarafına gider. Sohbetin uygun bir yerinde kız tekrar istenir; kız tarafı da olumlu cevap verir ve nişan takılır. Evlilik hayatları ağız tadıyla geçsin diye şerbet içilir. Sonra kız tarafına şartları sorulur. Kız tarafı, başlık dâhil, şartlarını söyler. Eğer oran yüksekse orada bulunanların araya girmesi sonucu, başlık dâhil, makul bir uzlaşma sağlanır. Uzlaşma sağlandıktan sonra önce düğün günü belirlenir; sonra da geleneksel yemek yenir. Kız tarafı aldığı başlıkla kızının çeyizini alır ve düğününü yapar. Daha sonra düğün günü konuşulup karara bağlanır ve arkasından misafirlere kız evi tarafından yemek verilir. Kız tarafının yemeği yenmiyorsa, erkek tarafının kabul edilmesini istediği talepleri olduğu anlamına gelir.

Düğün

Düğün günü yaklaşınca, erkek tarafı, kız evine elçi gönderir. Herhangi bir olumsuzluk yoksa mumlar (davetiyeler) dağıtılarak düğün günü duyurulur. Düğüne davet ederken elma göndermek, Tunceli ve yöresinde eski bir gelenektir. Geleneksel düğünler üç gün, üç gece sürer. Davul zurnanın mutlaka bulunduğu düğünlerin salı günü başlayıp perşembe günü bitmesi tercih edilir. Düğünden bir gün önce, erkek tarafı, uygun sayıda küçükbaş hayvan, tereyağı, şeker, çay, tuz ve yeterince unu kız evine gönderir. Düğüne gidecek davetliler erkek evinde toplanır. Her gelen davetli, davul-zurna ekibi tarafından karşılanır. Davetliler, kendilerini karşılamaya gelen davulun üzerine para atar. Akşam da davul-zurna eşliğinde komşular düğüne davet edilir. Düğünün ilk günü, taraflar, kendi çevrelerine düğün yemeği verir. İkinci gün, erkek evinin kadınları, geleneksel giysileriyle gelini almak üzere kız evine giderler.

Erkek evinden gelen davetliler, karşılanıp, önce kız tarafının komşuları tarafından misafir edilir. Sonra hep beraber düğün evine gidilir. Düğün evinde yöreye ait halk oyunları oynanır. Geç saate kadar süren düğünün misafirleri, geceyi, davetli oldukları evlerde geçirirler.

Ertesi sabah kız tarafı gelini hazırlar. Bu hazırlama evresinin önemli ritüellerinden biri de çeyizin herkesin gözü önünde tek tek açıklanmasıdır. Açıklanan her eşyaya yörenin ileri gelenleri değer biçer. Bu sırada gelin ağlatma türküleri söylenir. Bunlardan birinden bir parça yandaki gibidir:

Gelin Ağlatma

Atlar eyerlendi geldi kapıya
Kız çeyizin topla, doldur terkiye
Kilidin iyi vur sıkı perkiye
Başlasın gelinlik kızlar türküye

Doldur pınar doldur, ben gider oldum
Anayı babayı terk eder oldum.

Anam yoğurdunu ayran eylesin
Çıksın yücelerden seyran eylesin
Elleri uğruma hayran eylesin
Anamın oğlu var beni neylesin

Eyvah ağam eyvah, ben gider oldum
Anayı babayı terk eder oldum
Kız anan söyleki çeyizin saya
Yazmanda işlenmiş gül bülbül oya

Seni tay etmişler, güneşe, aya
Bir daha geri dön bak doya doya
De anam, de ki ben tez gider oldum
Yurdumdan yuvamdan derbeder oldum

Bu süreç de tamamlanınca, sıra gelini çıkarmaya gelir. Bir yandan gelin çıkarma havası çalınırken, diğer yandan gelinin bineceği at hazır bekletilir. Varsa gelinin küçük kardeşi yoksa da bir yakını gelin için hazırlanan ata binerek inmemekte diretir. İndirmek için uygun bir helat (bahşiş) verilmesi gerekir. Böylece geleneksel giysiler giymiş olan gelinin ata binmesi sağlanır. Gelinin atı ile arkasından gelen erkek tarafını temsil eden kadının atı arasında birinin geçmesi uğursuzluğa delalettir. Böyle bir durum yaşanmaması için gelinin atının kuyruğu güvenilir bir kişiye tuttturularak geçiş yolu kapatılmak istenir.

Gelinin uğurlanması sırasında çeşitli mani ve türküler söylenmektedir. Bu türkülerden biri şöyledir:

Gelinin Ardından

Geline gerek bir kacı
Ağlıyaydı acı acı
İki gözüm, başım tacı

Şen babam evi şen olsun
Giderim haberin olsun.

Geline gerek bir ana
Ağlıyaydı yana yana
İki gözüm ağla ana

Şen babam evi şen olsun
Giderim haberin olsun.

Tunceli evleri, genellikle toprak damlardan ibarettir. Bu nedenle erkek evine getirilen gelinin atı, toprak damın önünde bekletilir. Sağdıcıyla dama çıkan damat, elindeki elmayı gelinin başına atmaya çalışır. Elma, bir yanıyla Adem ve Havva'dan beri birleşmeyi sembolize eder; bu anlamıyla elmanın atılması, murada ermek anlamına da gelir. Öte yandan elma, bir karara varmış olmayı ve bir olmayı da sembolize eder. Bu anlamıyla atılan elmanın 'eşimi buldum' anlamına geldiği ifade edilmektedir.

Bütün bunların yanında elma gelinin başına isabet etmişse o evlilikte erkeğin sözünün geçeceği sonucu çıkar. Damadın elmayı atmasından sonra sağdıcı da şeker, buğday, bozuk para gibi karışımı aşağıda bekleyen topluluğun üzerine serpiştirir. Bu karışım, o evliliğin bolluk, bereket ve mutluluk getirmesi dileği anlamına gelir. Atılan karışım, çocuklar tarafından toplanır. Sonra da damat damdan iner ve gerdek odasına girer. Bazı eski geleneklerde, gelinin gerdeği girmeden önce üç gün damadın evine alışma mühletinden bahsedilmektedir. Ancak, Tunceli yöresinde yapılan araştırmalarda bu mühlet verme geleneğine pek rastlanmamıştır. Varsa da çok eski tarihlerde olan bu gelenek, uzun bir süredir, yerini düğünün hemen arkasından damadın yüz görümlüğü takmasının ardından gerdeğe girme gerçekleşir. Çok eski bir gelenek olan ve yöresel ifadeyle 'üz görümlüğü' de denilen yüz görümlüğüne 'helat' da denilmektedir. Ertesi gün, komşu hanımları gelini görmeye gider. Bu sırada geline yüz görümlüğü adı verilen hediyeler takılır.

Öte yandan, bazı kaynaklar[5], gelinin damadın evine getirilmesinden sonra inanç önderi kabul edilen pirlerin (dervişlerin) ya da dürüstlüğü kabul edilen bir yaşlının öncülüğünde ve üç bölüm halinde yapılan bir nikah töreninden bahsederler. Buna göre birinci bölümde geline ve damada hayata dair bilgiler verilir ve evliliğin baskı ve zorlamayla olamayacağı anlatıldıktan sonra kendilerine herhangi bir baskı yapılıp yapılmadığı sorulur. İkinci bölümde gelenek ve görenekleri yaşatmaları ve bunları doğacak olan çocuklarına öğretmeleri istenir. Yüzyıllara dayanan sözlü geleneğin canlı bir biçimde bugüne kadar taşınmasında bu öğüdün rolü küçümsenemez.

Üçüncü ve son bölümdeyse dualar okunur ve lokmalar yedirilir. Bu tören sırasında gelin ve damadın anne babası, şahitler, damadın musahibi ve ileri gelen yaşlılar bulunur. Lokma yenilmesi sırasında yere bir sofra bezi serilir, üzerine 'Muhammed'in Sofrası' anlamına gelen bir sini konulur. Sininin ortasına niyaz, yedi tane mum, etinin tamamına yakını sıyrılmış ve kaynatılmış bir but, çekiç, et kütüğü, şerbet ve bardak konulur. Töreni yöneten kişi, aileler arasında bir alacak-verecek davası ve birbirlerinden razı olup olmadığını sorar.

Ardından niyazın üzerine mumlar dikilir. Efsaneye göre niyaz öteki dünyayı, mumlar da bu dünyayı temsil etmektedir. Her bir mum, aynı zamanda bir günü ifade etmektedir. Hazırda bulunanlar dara du-

5. Gezik, Erdal; Çakmak, Hüseyin; Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü, Kalan Yayınları, Ankara, Ocak 2010, s. 128.

runca, töreni yöneten kişi, 'himmet eyleyin' der. Hazırdakiler, 'himmet haktan' dedikten sonra gelinin şahidinden kız istenir, damadın şahidine de kabul edip etmediği sorulur. Sonra da uzunca bir dua okunur. Duadan sonra but, kütüğün üzerine bırakılır ve çekiçle kırılır. Buttan birer parça alınarak, başta damat ve gelin olmak üzere, törende bulunan herkese birer lokma verilir. Ardından niyaz parçalanıp dağıtılır. Elma da dağıtıldıktan sonra sıra şerbete gelir. Önce gelin ve damadın içtiği şerbet, şahitlere ve hazır bulunanlara da ikram edilir. Artan şerbet, ihtiyaç sahibi birine verilir.

Derin anlamları olan böylesine kutsal bir tören sırasında vurgu yapılan en önemli söylem, "Iki genç huzurda hazır/ Yardımcıları olsun Hızır" şeklindedir.

Gelin Kaynana Atışması

Evlilik söz konusu olduğunda, bütün Anadolu'da olduğu gibi Tunceli'de de belli belirsiz bir gelin kaynana çekişmesi yaşandığına dair halk bilgileri mevcuttur. Tunceli ve yöresinde, özellikle de Çemişgezek'de dinleyende hoşluk yaratan gelin kaynana atışmalarına ilişkin taşlama örneklerinden küçük bir örnek aşağıdadır.

Kaynana:
Kız gelin dır dır etme,
Fazla ileri gitme,
Vakitsiz horoz gibi,
Gece yarısı ötme.

Gelin Taşlaması

Dama serdim kilimi,
Çek kaynana dilini,
Şimdi oğlun gelirse,
Kırar kambur belini.

Kaynanam kara mesti,
Beni oğluna kesti,
Kesti kesti neyledi,
Aldı bağrına bastı.

Duvara çaktım kazık,
Kaynanam öldü yazık,
Kaynanama acımam,
Bir top bezime yazık.

Kaynanayı netmeli?
Kaynar suya atmalı,
Yandım gelin dedikçe,
Altına odun atmalı.

Çengele asar sütü,
Üstüne örter çiti,
Çeker verir kızına,
Gine der gelin kötü.

Gelin:
Ocak başı yan başı,
Ben yemem bulgur aşı,
Teneşürde yıkana,
Kaynanamın kel başı.

Gelin ve kaynanaya atfedilen bu atışmanın dışında, bir de kaynanalarından dert yanan gelinlere atfedilen taşlamalar bulunmaktadır. Bu taşlamaya ait küçük bir örnektir.

2. SÜNNET DÜĞÜNÜ VE KİRVELİK

Sünnet Düğünü

Bir çocuğun sünnetine karar verilmişse ona mutlaka bir kirve bulunur. Sünnetten birkaç gün önce de kirve haberdar edilir. Sünnet düğününe gelen davetliler de davul-zurna ile karşılanır. Çocuğun babası, gün boyu eğlenen davetlilere düğün akşamı bir yemek ziyafeti verir.

Sünnetin yapılacağı gün, şafakla birlikte kirve, sünnet olacak çocuğa banyo yaptırır. Güneşin doğmasıyla birlikte sünnet duasına geçilir. Bu duaya da 'Honika Muhammed' denir[6]. Bir masa konulur. Sabah da kahvaltıdan sonra sünnet edilecek çocuk bir odaya alınır. Odanın ortasına, güneşin doğduğu yöne doğru ve honça denilen, çoğunlukla üzerinde yemek yenilen bir ekmek tahtası konulur. Üzerine de içinde hiç kullanılmamış bir havlu bulunan tepsi bırakılır. Ortaya bir de un eleği konulur. Un eleğinin üstü bir

havluyla örtülür. Sağına niyaz konulur ve çıra yakılır. Havlunun üstüne sünnet takımları konulur. Dualar okunduktan sonra hazırda bulunanlar, tepsiye para atar. Sonra çocuğun kirvesi, babası, sünnetçi ve ona yardımcı olacak bir görevli dışında herkes dışarı çıkar.

Sünnetçi, çocuğu ve kirvesini sağına, çocuğun babasını da soluna alarak güneşe dönerek, 'himmet eyle' der. Diğerleri, 'himmet haktan' diye cevap verirler. Ardından kirve çocuğu kucaklar; sünnetçi de sünneti gerçekleştirir. Sünnet sırasında havluya kan damlamasının anlamı büyüktür. Bu kan, rivayete göre ihanetin, küskünlüğün, sadakatsizliğin önüne engel oluşturur.

6. age., s.186.

Sünnet bittikten sonra eller yıkanır. Geleneğe göre, en üstte babanın, onun altında kirvenin eli olmak üzere, hiç kullanılmamış bir sabunla eller aynı anda yıkanır. Bu ritüelden sonra, eller, bir kez de tek tek yıkanır. Bu şekildeki yıkama kirvelerin bir aile haline geldiklerini gösterir. Davetlilerin çocukları kutlamasıyla tören sona erer.

Bu arada davetlilerin havlunun üstüne attıkları paralardan, önce sünnetçinin ücreti ödenir, kalan paralar ise sünnetçinin de rızası alınarak ihtiyaç sahibi kişilere çıraklık olarak verilir. Sünnet töreninden birkaç gün sonra kirve, çocukları görmeye gelir. Yanında çocuklara ve aile mensuplarına hediye getirmek, önemli bir gelenektir. Sünnet edilen çocuğun babası da, kirveyi hediyelerle uğurlar.

Kirvelik

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da köklü geleneklerden biri de kirveliktir. Kirve, sünnet sırasında çocuğun yanında bulunan ve aileye destek olan kişidir. Tunceli ve yöresinde, farklı aileler arasında kuvvetli manevi bağların oluşmasına aracılık eden kirvelik kurumuna 'Peygamber dostluğu'da denir[7]. İki aile arasında kirvelik törenleri yerine getirilip bağ kurulduktan sonra artık birbirleri için kutsal sayılırlar. O kadar ki kirve çocukları birbirleriyle evlenemez. Kirve olanlar, birbirlerine dargın ve düşman olamazlar. Kirvelik sözü, ailelerden birinin diğerine oniki imam anlamına gelen oniki kuruşu vermesiyle kutsal bir akte dönüşmüş olur. Kirve olunması istenen kişiyi kirveliğe davet etmek için çocukla birlikte anne babası gider. Meramlarını anlattıktan sonra daha önceden hazırlanan niyaz ortaya getirilir, üstüne elma, üç mum ve 12 kuruş konulur. Baba, 'bunlar Muhammed'in onikisidir' der; kirve olacak kişi de, 'Başım gözüm üstüne, hak yüzümüzü kara çıkarmasın' diyerek, çocuğu alnından öper ve böylece kirveliği kabul etmiş olur.

Sünnet olunacağı zaman kirveye elma ile birlikte hediye gönderilir ve kirve sünnete davet edilir. Sünnet olacak çocuğun elbiselerini kirvesi alır. Sünnetten sonra giden kirve, üçüncü gün, hediyeler alarak, çocuğu ziyarete gelir. O gece yatıya kalan kirveye imkanlar ölçüsünde ziyafet verilir. Yılda bir kez birbirlerini ziyaret eden kirveye gidilirken, niyaz da götürülür. Buna ikrar tazeleme adı verilir.

7. age., s.101.

Öte yandan, Tunceli ve yöresinde yaygın olan bir kirvelik türü de evliya mekanları ve ziyaret yerleridir. Buraları kirve tutan aile, sünnetten önce çocuğuyla birlikte burayı ziyaret edip, dualar ederler. Eskisine oranla önemi azalmış olsa da kirvelik, hala sosyal bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir.

3. CENAZE TÖRENİ

Tunceli geleneklerinde, cenaze de, düğün kadar önemli bir törendir. Ölüm hak görülür. Her şeyden önce ruhun yer değiştirmesi, görünür âlemden görünmez âleme geçiş ve böylece yeni bir durumun başlangıcı olarak görülen[8] ölüm, sırrına erişilmesi güç bir olay olarak kabul edilir. Tunceli ve çevresinde ölümün insan ruhunu yok etmediğini, canın misafir olarak kaldığı bedeni terk edip farklı bir donda varlığını sürdürdüğüne inanılmaktadır. Bundan dolayı Tunceli ve yöresinde ölmek kavramı yerine daha çok 'Hakk'a yürümek, 'dünya değiştirmek', 'emaneti teslim etmek' ve 'don değiştirmek' gibi kavramlar kullanılır.

8. Yıldız, Harun; "Alevi geleneğinde ölüm ve ölüm sonrası tören ve ritüeller", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 42, s. 93-112.

Tunceli ve yöresinde ölüme dair gerçekleştirilen ritüellerden biri de ölmeden önce ölüme dair hazırlık yapmaktır. Daha çok belli bir yaşın üstündekiler, dede veya pirlerin huzurunda, ölmeden önce ölmek olarak adlandırdıkları törene katılırlar[9]. Kurbanını alıp, Ceme giden yaşlılar, küs olduklarıyla barışır; asla yalan söylemeyeceğine, kimseye kötülük düşünmeyeceğine, komşularıyla iyi geçineceğine ve daha da önemlisi yolunu inkâr etmeyeceğine ilişkin söz verir.

Tunceli ve yöresinde ölüme dair gerçekleştirilen ritüellerden biri de ölmeden önce ölüme dair hazırlık yapmaktır. Daha çok belli bir yaşın üstündekiler, dede veya pirlerin huzurunda, ölmeden önce ölmek olarak adlandırdıkları törene katılırlar.

Herhangi bir kişinin ölümü halinde, önce çenesi bağlanır; sonra da elleri göğsüne konur. Ölüm haberi üzerine herkes toplanır; bir yandan mezar kazılır; diğer yandan cenaze yıkanıp hazırlanır. Bu sırada kadınların yüksek sesle ağıt yakması bir geleneğe dönüşmüştür. Hele hele ölüm, dışsal bir nedene dayanıyorsa ağıt yakmak, daha da önem kazanmaktadır. Ölen bekar kız ve erkek ise naaşı yıkandıktan sonra kızın eline kına sürülür, erkeğin eline de bir elma tutturulur ve öylece defin işlemi tamamlanır. Böylece ölenin muradına ermediği ifade edilmiş olur.

9. A.g.m.

Okunan duaların ardından törene katılan herkes tabutun üzerine gücüne göre para atar. Toplanan para cenaze masraflarının karşılanmasında kullanılır. Defin işleminden sonra herkese yemek ikram edilir. Başsağlığı dilenerek herkes dağılır. Eskiden ölünün gömüldüğü günün akşamı, mezarda ateş yakılmaktayken, günümüzde bu ritüel giderek kaybolmuş durumdadır. Çünkü ocak ve ateş, Tunceli kadim geleneğinde kutsaldır.

Ölen kişinin yakınları, üçüncü gün hazırladıkları yiyeceklerle mezara giderek dua eder, lokma dağıtır; dönüşte de mutlaka etli olan bir yemek verilir. Bu ritüele medağ[10] adı verilir. Komşular eve davet edilir; artan yemek daha sonra gene komşuların evlerine dağıtılır. Yemek yenildikten sonra dualar edilir, ölen kişinin anne ve babası sağ ise onlar bu yemekten yemezler. Kesilen hayvanın kelle paçası, ölen için kırk gün süreyle yapılan yemeğin ilk akşam yemeği olarak pişirilir. Yemek, her akşam bir komşunun kapısına bırakılır. Asla elden verilip alınmaz. Bu sırada yemeği alan ev sahibi, kabı alıp verirken, 'ölmüşlerinizin canına değsin' diye dua eder. Böylece kırk gün boyunca boşlukta olduğuna inanılan ruhun beslenmesine katkıda bulunulduğuna inanılır. Kırkıncı gündeyse ölen kişinin dardan indirildiğine inanılarak, hayır yemeği verilerek, yas sona erdirilir.

10. Gezik, Erdal; Çakmak, Hüseyin; Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü, Kalan Yayınları, Ankara, Ocak 2010, s.115.

4. DOĞUM

Çocuğun doğacak olması Tunceliler için bir şenlik gibi geçer. Bu eğlenceler üç gece devam eder. Eskiden kırsal kesimde yeterli sayıda ebehemşire olmadığı için bu görev genellikle tecrübeli köylü kadınlar tarafından yerine getirilir, doğan bebeğin göbek bağı bu tecrübeli kadın tarafından kesilerek ebelik görevi yapılmış olurdu. Doğum yapacak kadının stres ve sıkıntısını atlatmaksa komşu kadınlara ve genç kızlara düşerdi. Doğum olacak evde çeşitli oyunlar oynanır ve doğum yapacak kadının rahatlaması sağlanırdı.

Doğum öncesi ve sonrasında kadının ve çocuğun yalnız bırakılması durumunda, kadın bir cin olarak

bilinen ve 'Al Karısı' da denilen cinin çarpacağına inanılmaktadır. Bu cine ilişkin rivayete göre, insanoğlu, Al Karısı'nın çocuklarını ceza olarak yedi kat yerin dibine göndermiştir. İntikam peşine düşen Al Karısı'nın çocuklarının intikamını doğum yapacak kadınlardan ve yeni bebeklerden almak istediği rivayet edilir. Bu nedenle doğumdan sonra üç gün boyunca kadın da, bebeği de yalnız bırakılmaz. Al Karısı'ndan korunmak için doğum yapan kadının yattığı yatak urgana benzeyen siyah renkli örken ile çevrilir. Ayrıca yastığına çuvaldız batırılır. Bebeğin beşiğinin baş tarafına da su ve ekmek konulur. Bir de bebeğin yastığına soğan ya da sarımsak iğneyle tutturulur. Böylece Al Karısı'nın çocuktan da, kadından da uzak duracağına inanılır.

Her yerde olduğu gibi Tunceli'de de erkek çocuk isteği önemli bir yer tutar. Çocuğu olmayanlar ya da olan çocukları yaşamayanlar, çeşitli dilek tutup, ziyaret yerlerine giderek adaklar adarlar. Çocuğun olması ya da olan çocukların yaşaması, dileklerinin kabul olduğu anlamına gelir. O zaman adanan adaklar kesilir.

Çocukların büyümesi sürecinde uykunun önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Çocuğun iyi bir uyku uyuyabilmesi ve hemencecik uykuya geçebilmesi için başvurulan yöntemlerin başında ninniler gelmektedir. Annelerin, bebeklerini sallayıp uyuturken veya ağladıklarında avuturken ezgi ile söyledikleri Tunceli yöresine özgü ninnilere de rastlanmaktadır. Tunceli'ye özgü bu ninnilerin çoğunlukla acıklı oldukları görülmektedir. Yanda, sıkça kullanılan ninniden bir parça verilmektedir.

Yavrum Nenni

Gül ektim gül bitirdim
(Yavrum nenni, kuzum nenni)
Gülü harmana yetirdim.
(Eyler yavrum eyler eyler)
Gülden harman zamanı
(Yavrum nenni, kuzum nenni)

Ben kuzumu yetirdim.
Nenni nenni…
Baba der uymamışam
Baş yere koymamışam
Keserim kirpik seni
Gitmişde duymamışam
Nenni nenni…

Koyun da kuzulayınca
Yaramda sızlayınca
Arayanda nerde bulam
Gönlümde arzulayınca
Nenni nenni
(...)

Diş Hediği

Çocuğun ilk diş çıkardığı zaman hazırlanan ve yörede 'donuk' da denilen hediğe diş hediği denir. Esas olarak, çocuğun ilk dişinin çıkmasıyla birlikte buğdayın kaynatılması ve komşulara dağıtılıp yenilmesinden ibaret olan bir çeşit törendir. Hedik, temel girdisi buğday olan; çeşni olarak da nohut, mercimek, mısır gibi yiyeceklerden birinin katılmasıyla haşlanıp süzülmesinden elde edilen yiyecektir. Çocuğunun dişinin çıktığını ilk gören kişinin, çocuğa bir hediye alması gelenektendir.

İlk dış çıkımında hedikle birlikte yapılan törene de hedik dökme töreni adı verilir. Bu törene çocuğun akrabaları ve komşu kadınlar katılır. Çocuk giydirilip süslenir, genç kızlar oyunlar oynarlar, şarkı söyleyip eğlenirler. Çocuk evin ortasında bir tabureye oturtulur ve etrafına bir örtü yayılır. Bu örtünün üzerine altın, para, kalem, makas, saat, tarak gibi çeşitli eşyalar dizilir. Tören sırasında çocuk bunlardan hangisini alırsa ilerde onunla ilgili bir mesleği seçeceğine inanılır. Dökülecek hediklerin bir kısmını biriktirebilsin diye çocuğun başına, ortası çukurlaştırılmış bir külah takılır. Çocuğun başından dökülen hedikleri alıp yemek, ritüelin bir parçasıdır. Törenin ilerleyen bir aşamasında güzel dişli bir genç kız, külahı ağzı ile alıp kaçar. Geri kalanlar da, onun peşinden gidip, külahı geri alır. Alınan külahtaki hediklerden yedi tanesi ipe dizilerek, çocuk erkekse boynuna, kızsa saçlarına takılır. Böylece inci gibi düzgün dişler çıkacağına inanılır.

Çocuğun hedik törenine gelenler çeşitli hediyeler verirler ve tören sona erer. Törene katılmayan komşulara da hedik dağıtılır. Onlar da hedik kabına çeşitli hediyeler koyup gönderirler. Böylece dişi çıkan çocuk ve ailesi kutlanmış olur. Tunceli'de birçok gelenek artık eskisi kadar rağbet görmezken, diş hediği geleneği, eski tarihlerden beri süregelen ve hala devam eden sağlam bir gelenektir.

5. NİYAZ KAÇIRMA

Niyaz kaçırma da, tıpkı, diş hediği gibi, çocukların büyümesine yönelik bir gelenektir. Köstek kaçırma da denir. Çocuğun ilk yürüme anı, bir aile için önemlidir. Tunceli yöresinde bu an, sade bir törenle kutlanır. Çocuğun ilk yürüdüğü gün, aile, Tunceli yöresinde niyaz adı verilen ve un, tereyağı ve süt ile yapılan içli ekmeğe niyaz denir. Niyaz, çeşitli nedenlerle hazırlanıp, dağıtılabilir. Bazen iyi bir rüya için şükretmek maksadıyla, bazen kötülüğü bertaraf etmek maksadıyla, atlatılan bir kaza, yapılan bir kusur için yapılıp dağıtılır.

Hazırlanan niyaz, kolayca kopacak bir pamuk ipliği ile yürümeye başlayan çocuğun ayağına bağlanır. Çok hızlı koşan bir genç bu ekmeği tepsiyle birlikte kapıp kaçar. Diğer gençler, kaçan genci yakalamak için ardından koşarlar. Kaçıran genci yakalayıp, hep birlikte niyazı yerler. Bu koşma, kovalamacayla yürümeye başlayan çocuğun çevik ve hareketli olacağına inanılır.

6. TAŞ (BULGUR) ÇEKME GELENEĞİ

Başta Çemişgezek olmak üzere Tunceli'nin pek çok yerinde kışlık yiyeceklerin değişmezlerinin başında bulgur çekmek gelmektedir. Taşta bulgur çekmek, geçmişten bu yana tekrarlanarak günümüze kadar gelebilmiş bir gelenektir. Bulgurun taş dibekte çekilmesi geleneği, aynı zamanda bir şenlik havası içinde geçer. Mahallenin bütün genç kızları, bulgurunu kaynatıp kurutarak, çekilmeye hazır eve toplanıp hep birlikte taş çekerler. Genç kızlar, bir yandan bulgur çekerlerken, diğer yandan kendi aralarında gruplara ayrılarak, yörenin mani ve türkülerini söylerler. Bu durum bulgur çekme işi tamamlanıncaya kadar devam eder.

Taş çekme sırasında söylenen türkü ve manilere örnekler yandadır:

Nana
Nana bizim bağın başını
Nana ayıklayam taşını
Nana yalvarırım kaynıma
Nana yollasın kardeşini

Nana bizim bağlar buradır
Nana gülü sıra sıradır
Nana alan murat almasın
Nana gözüm ardı sıradır

Nana su gelir lüle lüle
Nana yar gelir güle güle
Nana elinde ipek mendil
Nana terini sile sile

Maniler
Meniyim meniciyim,
Sularda gemiciyim,
Her gelip geçenlerden,
Ben seni soriciyim (…)

III. BÖLÜM

GÖRENEKLER

Tunceli, kimi ritüelleri itibariyle Anadolu'nun diğer kentlerinden farklı özellikler göstermektedir. Görenekler başlığı altında topladığımız bu ritüellerin en bilinenleri musahiplik, Kal Gağant, Cem töreni, On İki İmam Orucu, Hızır Orucu, Kara Çarşamba, Roca Neviye de denilen Nevroz ve Hevtamaldir.

1. MUSAHİPLİK

Tunceli'nin önemli geleneklerinin başında musahiplik gelir. Bekar ve akraba olmayan iki delikanlının arasında tutulan, evlilik sonrasındaysa eşleri de kapsayan, iki cihanda da geçerli olan musahiplik çok kutsal sayılır ve büyük değer verilir. Bir çeşit ikrar kardeşliği olarak da adlandırılan musahiplik arkadaşlık ötesi bir birlikteliktir. Ali dostluğunu ve marifet kapısını temsil eden musahipler arasında ayrı gayrı bulunmaz. Musahipliğin temelinde dayanışma ve paylaşma vardır. Tunceli ve yöresinde, 'musahip, musahibini ateşten alandır' denir.

Musahiplik gönüllülük temelinde oluşan bir gelenektir. Musahip olabilmek için evli dört can, pirin huzuruna çıkar kemeribest olurlar. Her çift kendi akranı ile musahip olabilir. Bu yol ve erkana uygundur. Akranı ve emsali olmayan ile musahip olunmaz.

Musahiplik, bu dünyada bölüşüm ve dayanışmayı kabul etmek anlamına gelir. Sevapta da, günahta da birbirlerinden sorumludurlar. Musahipler, bir can, bir ceset kabul edildikleri için birbirlerinin her şeyinden sorumludurlar[11].

11. age., s.123-125.

Öyle ki aileler arasında kurulan kutsal bir bağı ifade eder. Musahip aileler, yedi kuşak boyunca birbirlerinden kız alıp vermezler. Alim ile cahilin musahip olması erkana uygun değildir, zalim ile mazlumun musahip olması kabul edilemez. Çünkü zalim kurttur, mazlum kuzudur. Dede çocuğuyla talip, musahip olamaz; yola, erkana uymaz. Mümin ile münafık, pirli ile pirsiz kişiler musahip olamazlar. Musahibi Hakka yürümüş kişinin tekrar musahip tutması da erkana uymaz.

Birbirleriyle musahip olmak isteyen kişiler, durumu ailelerine bildirir; ailelerinin uygun görmesi halinde musahiplik vermek isteyen taraf, niyaz ve kurbanını alarak diğer tarafa ziyarete gider. Bu ziyaret sırasında bir inanç önderinin bulunması da esastır. Getirilen kurban kesilip, katılan komşularla birlikte yenir. Ardından da inanç önderi, gençlere öğütler verir. O öğüt çerçevesinde iyici düşünsünler diye o gece orada kalınır. Sabah erkenden kalkılıp pirin huzuruna çıkılır. Gençlere üstlendikleri sorumluluk hatırlatılarak, iyice düşünüp düşünmedikleri, kararlarında ısrarlı olup olmadıkları sorulur. Gençlerin onayı alındıktan sonra duaya geçilip, iki gencin musahip olması resmileştirilir. Duadan sonra gençler, inanç önderinin ve hazırda bulunan yaşlıların elini öper. Musahip olan gençler, artık, birbirlerini hiçbir biçimde yalnız bırakmazlar.

2. KAL GAĞAN

Eskiden Dersim olarak bilinen ve bugün Sivas, Tunceli, Erzincan, Bingöl, Muş illeri sınırları içinde kalan bölgede kutlanan ve eski önemini korumasa da

günümüze kadar gelebilmiş eski bir gelenektir. Kal; eskimiş, yaşlanmış; Gağan ise yıl anlamına gelmektedir. Kutlamalar, genellikle eski takvim dikkate alınarak yapılır. Aralık ayının ikinci yarısıyla Ocak ayının ilk haftası arasında kutlanan Kal Gağan, eskinin uğurlanması ve yeni gelenin selamlanmasına ilişkin ritüelleri taşır. Bir çeşit yeni yıl kutlaması olarak da değerlendirilebilecek Gağan, hayatın devamlılığını ve bereketli geçmesinin temenni edildiği bir gelenektir.

Kal Gağan kutlamaları sırasında üç günlük oruç da tutulur. Hızır Orucu'nda olduğu gibi, oruçlar, genellikle salı günü başlayıp, perşembe günü sona erer.

Bu orucun birinci anlamı, geçen giden yılı uğurlamak ve gelecek olan yılın ilk üç ayının çetin ve zor geçeceği için manevi olarak hazırlıklı olmaktır.

Kal Gağan günü, çocuklar sabah erkenden kalkıp, bayramlıklarını giyer ve Keke Kal denilen bölgenin en yaşlı rolündeki kişinin eşliğinde ev ev gezerek, hediye toplarlar. Keçi kılından yapılan aksakallı, eski elbiseleri, omzunda heybesi, elinde asa ve tesbih bulunan Keke Kal ve çocuklar, çaldıkları her kapıya çıkanı, "Gağantınız kutlu olsun" diye selamlarlar ve şarkılar, türküler eşliğinde, adına Keke Kal denilen bir tiyatral gösteri yaparlar. Oyunda Keke Kal ve onun eşi gibi etek giyip leçek bağlayan Fadike rolündeki genç ve görevi gençlerin Fadike'yi kaçırmasını önlemek olan odun karası ile yüzü simsiyah haline getirilmiş Arap rol alır. Sonrasında da çoğunlukla bölgede yetişen bademçekirdeği, ceviz, kuru üzüm, kayısı kurusu, un gibi hediyeler alırlar.

Bu gösteri ve yiyecek toplama işi akşama kadar sürer. Sonrasında, genellikle yörenin en yoksul evinde toplanılır ve toplanan yiyeceklerin bir kısmı orada pişirilerek yenir; diğer kısmı da yoksullara dağıtılır. Kal Gağan günü, yapılan en prestijli yemek, un, yağ ve sarımsaklı yoğurttan yapılan Zırfet adlı yemektir. Kal Gağan kutlamaları için kete de denilen pesare pişirilir ve işlenmiş buğdaydan hedik kaynatılır. Kete de hedik de lokma olarak dağıtılır. Hediğin bir kısmı hayvan ağılındaki direklere asılır. Bu, bereketi bol olsun anlamına gelir.

Merkezi Tunceli olan eski Dersim bölgesinin önemli geleneklerinden biri olan Kal Gağant, bir çeşit yoksullarla dayanışma ritüelidir. Eski yılı neşeyle uğurlamak ve yeni yılın hep bu neşe içinde geçmesini dilemek amaçlı yapıldığı sanılmaktadır.

3. CEM TÖRENİ

Bir ibadet tarzıdır. Birlik ve beraberliği sağlama, barıştırma, yargılama ve yargı sonucunda ceza veya ödüllendirme şeklinde amaçlar taşıyan bir ibadet bütünüdür. Cem töreninde on iki İmam zikredilir ve Hz.

Muhammedin miraç olayı anlatılır. Kırklar cemaati taklit edilir ve halka namazı kılınır. Ayn-i Cemin önemli bölümlerinden biri de Zakirin bağlama (saz) çalıp ilahiler okuduğu, deyiş ve nefeslerle yürüttüğü Semahtır.

Ceme başlamadan önce mürşit veya pir tarafından toplanan cemaatin içinden on iki görevi yerine getirecek hizmetliler seçilir. Bu hizmetliler, Pir yad mürşit, rehber, gözcü, çerağcı (ışıkçı), zakir, süpürgeci, kurbancı, sakacı, semahçı, peyik (haberci), tarikçi ve kapıcıdır.

Pir, Cem töreni başlar başlamaz, törene katılanlardan rızalık ister. Katılanların tamamının rızalık vermesiyle birlikte Cem töreni başlar ve Pir, Cem'i yönetir. Önce cemaat arasında bulunanların arasında küslük ya da kavga varsa o konuşulur. Küsler barıştırılır, kavganın nedenleri üzerinde konuşulur; haklı haksız ayırt edilir. Herhangi bir suç ya da kabahat işlemiş olanlar varsa Cem'de yargılanır. Suçlu kabul edilen kişiye en hafifinden en ağırına kadar çeşitli cezalar verilebilir. Bu sıra Cemdekiler, 'Pir cömerttir' diye verilen cezanın düşürülmesine yönelik bir yalvarma ritüeli gerçekleştirir. Bu ritüel karşısında Pir, verdiği cezayı ya kaldırır ya da daha hafif bir ceza verir. En ağır ceza, düşkün ilan edilmektir. Yalan söyleme, hırsızlık, zina ve cinayet en ağır ceza olan düşkünlüğü gerektirir. Düşkün ilan edilen kişi, dışlanır. Cem törenlerine alınmaz.

Cem esnasında zakirlik görevi Pire düşer. Pir sazı ile deyişler ve ozanlardan nefesler söyler. Pir söylerken cemaat can kulağı ile dinler. Gözcü, Cemin kurallarına aykırı hareket edenleri Pire söyler. Törenin sonunda kurallara aykırı davrananlar yargılanıp değişik cezalara çarptırılır. On iki İmamların, Allah-Muhammed-Ali üçlemesinin adları geçtikçe gözyaşı dökülür. Sakinin su ve dem dağıttığı Cemde getirilen niyazlar öpülüp başa konularak kabul edilir ve yemekler yenir. Musahip olacaklar için gülbenk denilen dualar yapılarak, semah sona erdirilir. Nihayet Pirin verdiği bir dua ile tören son bulur. Pirin Ceme başlarken verdiği dua da, 'himmet eyleyin' diye başlar ve 'himmet haktan' cevabıyla birlikte devam eder.

Cem törenleri genellikle sonbahar ve kış aylarında yapılır. Hızır Orucunun tutulduğu Muharrem (şubat) ayında da yapılabilmektedir. Cemi yapacak pirin yeri, genelde giriş kapısının karşısında olur. Böylece törene katılanların dua almaları rahatlık içinde gerçekleşmiş olur. Dua alacakların içinde ailenin büyüğü sağ başa, diğerleri de yaş sırasına göre O'nun soluna dizilirler.

Ceme gelenler, beraberinde niyaz getirirler. Dua bittikten sonra görevliler niyazları alır, çırayı, diğer çıraların yanına götürür. Cemde kadın erkek, büyük küçük ayrımı yapılmaz. Çocuklar Cemi önde izlerler.

4. 12 İMAM (MUHARREM) ORUCU

Hazreti Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesine yönelik tutulan bir yas orucudur. On iki gün tutulan orucun her günü bir imama atfen tutulduğu için On İki İmam Orucu denilmektedir. Her yıl Kurban Bayramını takiben yirmi gün sonra Muharrem ayında başladığı için de Muharrem Orucu da denilmektedir. Mehdi ha-

riç, bütün imamların zorlu hayatlarının sonucunda şehit edildiklerine inanılarak onlara atfedilen bir oruçtur.

Akşam yatsıdan başlar. Yirmi dört saat boyunca oruçlu kalınır. Günde bir kez yemek yenilir. Buna da ağız mühürü açmak adı verilir. Oruç tutulan on iki gün boyunca ağız mühürü açmakta su yerine çorba, ayran gibi diğer sıvılar tüketilir. Hazreti Hüseyin'in Kerbela'da susuz bırakılarak şehit edilmesini proteste etmek amacıyla tutulduğu için sembolik olarak on iki gün boyunca saf anlamıyla su içilmez.

Bu süre boyunca herhangi bir hayvan kesilmez; kesilmiş herhangi bir hayvanın eti yenmez. Can verecek, cana gelecek hiçbir madde tüketilmez. On iki gün boyunca yas tutulur. Hazreti Hüseyin ve beraberindekilerin kum üzerinde uyumalarını hatırlatmak için genellikle kıldan yapılmış bir örtünün üzerinde yatılır. Eğlence yapılmaz, aynaya bakılmaz, traş olunmaz, tırnak kesilmez. Bütün bunlar, Kerbela Vak'ası süresince Hazreti Hüseyin ve yanındakilere uygulanan vahşeti hatırlatmak için gerçekleştirilen ritüelin birer parçasıdır.

On ikinci gün aşur aşı (aşure çorbası) yapılır. İçine on iki İmam'ı temsilen on iki ayrı tat ve nitelikte yiyecek konulur. Aşure'yi yapan kişi tadına bakarak, orucunu açar. Daha sonra yapılan aşure çorbası kapı komşuya dağıtılır. Aşureden sonra isteyen kurban keser ve yas sona erdilir.

5. HIZIR ORUCU

Hızır, Tunceli'yi de kapsayan bölge açısından çok özel bir yere sahiptir. Çünkü o, yoksulun yanında zalimin karşısındadır. Darda kalanların dostudur. Aksakallı, bembeyaz elbiseleriyle bozatına binip, yöre yöre dolaşarak insanları koruyan, kollayan, kurtaran ve hoşgörü ile sevgiyi harmanlayan Pirdir. Bilge, ulu, evliya ve derviş gibi bir değil birden fazla kişiliğiyle insanlara doğru yolu gösteren manevi güçtür. Zemzem suyunu bulup içtiği için ölmeyip, dünyaya baki kaldığına inanılır.

Darda kalanlara yardım ettiğine ve en umulmadık zamanda 'yetiş ya Hızır' denilir denilmez geldiğine inanıldığı için Boz Atlı Hızır olarak da bilinmektedir. Bazen aksakallı güzel yüzlü bir ihtiyardır; bazen de ululuların canlı bedeninde insanların karşısına çıktığına inanılmaktadır. Nereye uğramışsa orada bolluk, kimin rüyasına girmişse derdine çare olduğu inancı, Tunceli kültürünün kopmaz bir parçasıdır.

Hızır'ın, yalnızca dardakilerin yardımına koşmadığı, geçtiği yerlerin bereketini bollaştırmakla kalmadığı; aynı zamanda, yanlış yaptığına inanılan insanların karşısına çıkarak, onları sorguladığı da kabul edilmektedir. Bu efsane, darda kalanlar için umut kaynağı olurken, dara düşürenler için de korku kaynağı olmuştur.

Her yıl şubat ayı içinde üç gün olarak tutulan Hızır Orucu'nun birden fazla anlamı bulunmaktadır. Bilinen ilk anlamı, Hızır'ın kendi evlerine uğraması ihtimali karşısında halkın minnet duygusuyla hareket ederek oruç tutmalarıdır. Mitolojik anlamıysa daha evrensel bir nitelik taşımaktadır. Buna göre tufana tutulan Nuh'un gemisindekilerin 'yetiş ya Hızır' şeklinde yalvarmalarının sonucu korkunç fırtına durmuş

ve içindekiler kurtulmuştur. Söylenceye göre o gün bugündür, kurtulanların başlattığı ve Hızır'a olan minnetleri gereği üç gün oruç tutma geleneği sürmektedir. O günlerde, özel olarak hazırlanıp evin en yüksek noktasına indirilen unun üzerinde herhangi bir ize rastlanırsa eve Hızır'ın uğradığına işaret olarak algılanmaktadır.

Tunceli'nin önemli geleneklerinden biri de, Hızır Orucu'nu tutmaktır. Yeni takvime göre, 22 Ocak ile 11 Şubat tarihleri arasında üç gün oruç tutulur. Oruç, Salı günü başlar ve kutsal gün kabul edilen Perşembe günü sona erer. Orucun bittiği gün, lokmalar dağıtılır; kutsal yerler ziyaret edilir. Ölülerin ruhuna dualar okunur. Üç günlük orucun sonunda bu undan 'bıcık'da denilen lokmalar pişirilip, komşulara dağıtılmaktadır.

Tunceli'de eve her kim gelmişse büyük saygı görmektedir. Çünkü O'nun şahsında Hızır'ın geldiğine inanılmaktadır. Eğer sofradayken kapı çalınır ve biri gelirse 'sofra hazır, gelen Hızır' denilmektedir. Tuncelililer, birbirlerine iyi bir dilekte bulunacakları zaman, 'Hızır yardımcın olsun' derler.

6. KARA ÇARŞAMBA

Eskiden beri süre gelen bir inanışa göre, Şubat ayının son Çarşambası ile Mart ayının ilk iki Çarşambası arasındaki günlere rast gelen Çarşamba günleri halk arasında "Kara Çarşamba" olarak adlandırılır. İnanışa göre, Dünya 7 gün içinde oluşmuştur. Çarşamba gününde ise kötülükler ve belalar yaratılmıştır. Belaların bu günde yaratıldığına olan inançtan olsa gerek, bu tarihler arasındaki günlere rast gelen Çarşambalara "Kara Çarşamba" denilmiştir.

Kara Çarşamba günlerinde süregelen bazı inanışlar şunlardır: Buna göre bu günlerde, kaza ve belalardan uzak kalmak için evde bulunan bir tabak ve ya bardak kırılmasıyla olabilecek kazaların önüne geçildiğine inanılır.

İnanışa göre Kara Çarşambaya rast gelen günlerde kim kavga ederse, bir yıl boyunca kavgalı olurmuş. Bundan dolayı insanlar, bu günlerde tartışmamaya özen gösterirler.

Yine Kara Çarşambalarda eğer hava güzel ise evde durulmaz pikniğe gidilir, kimse ile kavga edilmez, küs olanlarda barışılırmış. Banyo yapılmaz; üzerinde büyü olduğuna inanılan kişiler su üzerinden atlayarak büyünün tesirinden kurtulduklarına inanırlar. Acı yiyecekler yenir; saçların uçundan kesilir. Saçlar kesilirken de uğur getirildiğine inanılan şu sözler söylenir: "Kara çarşambaların belasını başımdan savuruyorum".

Halk arasında bu günlere yüklenilen bir diğer inanışa göre Kara Çarşambalarda hava yağışlı olursa o yıl yılan ve benzeri haşereler az olurmuş; havaların güzel olması durumunda ise zararlı haşereler çok olurmuş.

Bunun dışında, halk arasında Kara Çarşambalarda denen soğuklar, fırtınalar olurmuş. Bu yüzden havanın kararsızlığından korkulur, fırtınalar çıkabilir diye eskiden hiç kimse bu dönemlerde yolculuğa çıkmazmış.

Kara Çarşamba günlerinde, romatizmal rahatsızlıklara iyi geldiğine inanılan ve halk arasında "Ziyaret" denen bazı türbeler ve kaynak sularına gidilir Çocukları olmayanlar bebek için; kimileri sevdiğine kavuşmak için, kimileri borçlarının bitmesi için, kimileri hastalıklardan kurtulmak için…

En fazla ziyaret edilen kutsal mekânlardan bir tanesi ise Hızır Mekânlarıdır. Tarihin henüz yazılmadığı zamanlarda günümüze değin varlığını koruyan bir inanca göre, adına Hızır denilen bir dervişin, bir kurtarıcının öyküsüdür. Hızır daima kendisine eşlik eden bir kır ata sahiptir. Bu at adını renginden almış ihtişamlı duruşu, rüzgârla yarışan hızı, beyaz tüyleriyle, köpükler kadar ak olan bu ata Hızır bindiğinde hiç bir engel tanımadan akıl almaz bir hızla bütün dünyayı gezdiğini ve Hızır var olduğu sürece hiç bir insan darda kalmayacağına inanılır. Hızır yoksulun, güçsüzün, ezilenin ve horlanan dar gün dostudur. O yüzdendir ki halkımızın en dar anında ilk düşüncesi "yetiş ya Hızır" cümlesidir. Hızır'ın en zor anda ortaya çıkıp tüm umutları, gerçeğe çevireceği, dünyayı kötülerden kurtaracağı, toprağa bereketi, insanlığa barışı taşıyacağı inancı bu gün bile halkımızın kalbinde varlığını korumaktadır.

7. YENİ GÜN (NEVROZ)

Tunceli ve yöresinin halen dikkate aldığı eski takvime göre Yeni Gün (Nevroz) 9 Mart günü başlamaktadır. Bugün kullanılan takvime göre bu tarih, 21/22 Mart'a tekabül eder. Bu tarih, Anadolu'dan Orta Asya'ya kadar birçok halkın 'baharın ilk günü' olarak kutladığı Nevroz ile örtüşmektedir. Farsi toplulukların 21 Mart'ı yılbaşı olarak kutladıkları da dikkate alınırsa çok eski bir geleneği ifade eden Nevroz, esas olarak baharın müjdecisi olarak kabul edilmektedir. Zamanla gelenekselleşen Nevroz, bütün Türkiye'de olduğu gibi Tunceli ve yöresinde de Nevroz Bayramı adı altında kutlanmaktadır.

Ateşlerin yakılıp, üstünden atlanılarak, bütün kötülüklerin ateşle gitmesi gerektiğine inanılan 'Yeni Gün'de uygulanan diğer Tunceli geleneklerinin arasında, en yakın dereden getirilen su hayvanların üstüne duayla serpilmesi de bulunmaktadır. Böylece hayvanlara yeni bir can verildiğine inanılmaktadır. Bir başka gelenek de, bölgede yaygın bulunan kuşburnu ağacından kesilen dalın uçları birleştirilen çember yapılması ve özellikle çocukların bu çemberden geçirilmesi sağlanmaktadır. Çocukların çemberden geçmesi, karşılaşabileceği dar durumları atlatmasını kolaylaştıracağına inanılmaktadır.

8. HEFTEMAL (HAUTAMAL)

Tunceli geleneklerine göre çarşambadan çarşambaya birbirini takip eden üç periyoddan oluşan Heftemal, büyük önem taşımaktadır. Eski takvime göre Mart'ın ilk çarşambası başlayan ve üç çarşamba üst üste devam eden Heftemal, yöresel dilde heft, yedi; mal, ev olmak üzere 'yediev', 'yedi kapı' anlamına gelmektedir. Yedi kavramının yörede büyük önem atfedilen 'üçler, beşler, yediler, kırklar' ritüelindeki

Hz. Muhammed, Ali, Fadime Ana, Hasan, Hüseyin, İmam Zeynel, İmam Bakır'dan oluşan yedilerle ilişkisi kurulmaktadır.

Tunceli yöresinde aylar içinde Mart ayı, büyük önem taşımaktadır. Mart ayına, 'ayların şahı' da denilmektedir. Bu tanımlama, hem inanç açısından önemli kabul edilen şahsiyetlerin doğum ve hakka yürümek hem de zorlu geçen kıştan sonra baharın müjdecisi olması açısından yerli yerine oturmaktadır. Örneğin İmam Hüseyin, Mart ayında dünyaya gelmiştir. İmam Hüseyin'in dünyaya geldiğini duyan bütün bitkiler ve ağaçlar secde etmişlerdir. Su bile saygısından akmamıştır. Hz. Ali de heftemala denk gelen Mart ayında doğmuşlardır. Nuh Tufanı, Mart'ta durmuş; yöre açısından büyük önem taşıyan seyitler de Mart'ta hak-

ka yürümüşlerdir. Hatta yörede İsmail Peygamber'in kurban edilme ritüelinin de Mart'ta olduğuna inanılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Kehf Suresi'nde geçen Eshab-ı Kehf'in de (yedi uyurların) 300 sene uykuda kaldıktan sonra büyük heftemal günü kabul edilen 21 Mart sabahı uyandıkları da rivayet edilmektedir. Bu nedenle büyük heftemal günü, Hızır'ın torbasının asılı olduğu çınar ağacı dışında bütün ağaçların yerlere kadar eğilip secde ettiğine inanılır. Ağaçların secde ettiğini görenin ölümsüzlüğe ulaşacağına inanılmaktadır. İşte yöre insanının asırlardır her yıl büyük bir törenle tekrarladığı heftemal, toprağın da tohumlandığı mart ayına denk gelmektedir.

Yörede varlığını sürdüren inanca göre dünyaya çalınan maya heftemalda tutmuştur. Böylece heftemal günü, dünya bereketle dolmuş kabul edilmektedir. O gün, bütün kuşlar, börtü böcek canlanır. Kış uykusuna yatmış hayvanların o gün uyandığına inanılır. Toprağa düşen cemrenin o gün gökyüzüne döndüğüne inanılmaktadır. Bu nedenle yörede gök gürlediğinde, insanlar en yakınında ne varsa onu tutarak, 'rızkımızı derviş toprağından, nasibimizi mavi gökyüzünden ver' diye dualar edilmektedir.

Heftemale dair yerine getirilen çeşitli ritüeller bulunmaktadır. Bu ritüellerin başında o gün sabah erkenden uyanıp, kuşlar suya inmeden gidip su getirmek vardır. O gün getirilen su, ab-ı hayat suyu olarak kabul edilir.

Rivayete göre Bozatlı Hızır, Sultan Süleyman'a 'gel, Kevser Suyu'nu aramaya çıkalım' demiş. Birlikte yaptıkları uzun yolculuktan sonra biraz dinlenmeye karar vermişler. Çok yorulan Sultan Süleyman uyurken Hızır hemen yanı başlarında bulunan kayalıkların ortasında gür bir su aktığını fark etmiş. Hemen atıyla oraya doğru yönelmiş ve o sudan hem kendi içmiş hem de atına içirmiş. Sonra dönüp gelerek, 'ya Sultan Süleyman, kalk su iç' diye uyarmış. Sultan Süleyman uyanana kadar su kaybolmuş. Böylece Hızır, ölümsüz olurken, Sultan Süleyman ölümsüzlüğe erişememiş. İşte heftemal günü erkenden alınıp getirilen su, böyle bir ritüelin tekrarıdır.

Bu suyun alınacağı nokta, Munzur, Peri ya da Pülümür Çayı olabileceği gibi farklı yerleşim bölgelerinde yaşayanlar için farklı su kaynakları olabilmektedir. Yöre insanı için niyet etmek önemlidir. Getirilen su, evin bacasından içeriye, ahıra dökülmekte ve evin çeşitli yerlerine serpilmektedir. Getirilen su, yoğurt yapmak için maya olarak kullanılır. Sütün, kutsal kabul edilen bu su ile maya tutması, yılın yenilenmesi anlamına gelir. Varlıklı olanlar, kurban keserler. Kurban kesilirken dualar okunur. Bıçak kesilen kurbanın üzerine konur. Tekrar dua okunur. Kesilen kurban pişirilirken tuz atılması sırasında da dua okunur. Böylece o yılın uğurlu ve bereketli geçeceğine inanılmaktadır.

Keza heftemal günü, bütün yaşam alanları temizlenir. İnsanlar yıkanır, erkekler tıraş olur; herkes temiz elbiselerini giyer. Bütün ömürleri sağlık içinde

geçsin diye çocuklar, soğuk suyla banyo yaptırılır. Öküzler tarlaya götürülerek, sembolik olarak çift sürülür, öküzlerin kuyruğuna ve alnına kırmızı-beyaz ipler bağlanır; örülmüş boncuklar takılır. Ayrıca dağıtılmak üzere hazırlanan niyazlar da beraberinde götürülür. Niyaz için hazırlanan hamurdan öküzün boynuzuna ve alnına sürülür.

Heftemalde yapılan ritüellerden biri de niyaz dağıtmak ve zırfet pişirip konu komşuyu davet etmek gelmektedir. O gün en güzel yemekler yapılır; yapılan yemek, 'yedi ev'e lokma olarak dağıtılır. O gün pişirilen zırfetin içine üç parça ağaç konulur. Teberik de denilen o ağaç parçalarının şans getireceğine inanılır. Yenirken kime çıkarsa o kişinin bütün yılı şanslı geçireceği kabul edilir. Birbirini takip eden üç periyotların ilki olan küçük heftemal, toprağın canlanmaya başladığını müjdeler. Anadolu kültüründeki cemrenin toprağa düşmesiyle paralellik gösteren küçük heftemal, mart ayının ilk çarşambasına denk gelir. O gün, evler toparlanıp temizlenir. Kötülüklerden korunmak için civardaki akarsulardan getirilen su ile dualar okunur. Hayvanlara tuz verilir, mezarlar ziyaret edilir.

Mart ayının ikinci çarşamba günü kabul edilen orta heftemalda ise yağan yağmurlarla birlikte mayalar da yenilenir. Yılın ilk yoğurdu, Munzur başta olmak üzere kutsiyet atfedilen kaynaklardan alınan sulardan mayalanır ve bütün yıl o mayadan elde edilen yoğurtun bir sonraki mayalamada kullanılmasıyla devam eder. Orta heftemal da, Anadolu kültüründe bulunan cemrenin suya düşmesiyle paralellik göstermektedir. O gün yedi çeşmeden yedi ayrı su getirilir. Hayvanların üstüne damlatılır. Böylece insanlar da, hayvanlar da manevi olarak suda yıkanıp arındırılarak, yeni yıla hazır olarak girileceğine inanılır.

Yöre açısından en önem verilense 'hautamalo pil', 'heftemale mezin' olarak adlandırılan büyük heftemaldir. Büyük Heftemal, bütün dünyanın yeniden kuruluş günü olarak kabul edilmektedir. O gün doğa canlanır ve sabaha doğru bütün ağaç ve bitkilerin secde ettiğine inanılır. Bu secde halini görenlerin bütün dileklerinin yerine geldiği söylenir.

Heftemalın üçüncü ve son aşaması kabul edilen büyük heftemalda dağın tepesine çıkılıp ateşler yakılarak, direnen kışın geçtiği müjdelenmektedir. Kışın bu zorlu yolcu edilmesi sırasında tepeye çıkıldığında, tulumlara ağır taşlar konularak, tepeye çıkartılması da geleneğin bir parçasıdır. Böyle yapılarak, yalnızca kışın gönderilmesi sağlanmakla kalınmadığı, aynı zamanda gelecek olan baharın ve yazın da bereketli geçmesinin istendiği anlatılmış olmaktadır.

Giderek kaybolmaya yüz tutan bu gelenek, yöre insanının doğaya, çevreye, hayvanlara ve insana verdiği önemin en çarpıcı örneklerinden biridir.

IV. BÖLÜM

FOLKLORİK ÜRÜNLER

Tunceli'de yaygın bir el sanatları geleneği bulunmaktadır. Bunların başında yün halı, kilim, cicim ve palaz dokumacılığı, dericilik ve çanak-çömlek gelmektedir. Günümüzde ilçelerde, halı ve kilim dokumacılığı; köylerdeyse çanak-çömlek yapımı varlığını sürdürmektedir.

1. DOKUMACILIK

Temel ekonomik girdinin hayvancılık olduğu Tunceli'de, geleneksel el sanatları arasında dokumacılık ön plana çıkmaktadır. Hayvan yünüyle halı, kilim, çanta, heybe, çorap ve keçi kılından çuval, palaz, harar, örken gibi el dokumaları yapılmaktadır. Yöreye özgü el sanatları arasında cicim dokumacılığı da önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli çiçek ve hayvan motiflerinin işlendiği cicim dokumacılığı, başta Hozat'ın Dervişcemal köyü olmak üzere yörede pek çok köyde halen sürdürülmektedir.

Dokumacılıkta bitki köklerinden elde edilen doğal kökboyası kullanılmaktadır. Dokumalarda bitki ve hayvan motiflerine sıkça rastlanmaktadır. İlmek iplerinin uzun kesilmesi, kök boya ve doğal renk kullanımı, dokuma halılarının ortak özellikleridir. Dokumalarda lacivert, kırmızı, tuğla kırmızısı, yeşil, pembe, sarı ve turuncu renkler yaygın olarak kullanılmaktadır. Pamuk ipliğinden çizgili olarak dokunan ve çoğunlukla kadın şalvarlarında kullanılan manusa (Arap dudağı), günümüzde giderek azalmış bulunmaktadır. Halı, kilim ve cicim süslemelerinde daha çok geometrik biçimlerle oluşturulmuş kompozisyonlar kullanılmaktadır. Özellikle cicimlerde kullanılan bitki ve hayvan motiflerineyse aşiret ilişkilerinin güçlü olduğu köylerdeki dokumalarda rastlanılmaktadır.

Halı dokumacılığı Mazgirt, Çemişgezek, Pülümür ve Ovacık ilçelerinde gelişmiştir. Özellikle Ovacık'ın Yeşilyazı Beldesinde Kemaliye türü ince halılar dokunmaktadır. Tunceli yöresinde dokunan halıların ortak özelliklerinin başında, ilmek iplerinin uzun kesilmesi, kök boya ve doğal

renk kullanımı gelmektedir. Yaygın olarak lacivert, kırmızı, tuğla kırmızısı, yeşil, pembe, sarı ve turuncu renklerin kullanıldığı Tunceli'de, ayrıca 'mazman' denilen göçebe tezgahlarıyla daha küçük boyutlu kilimler dokunabilmektedir. Çözgü yönüne göre aynı renk dikey veya yatay sular halinde sıralanan bu kilimlerin motifleri küçüktür. İki iplik tekniğiyle ve daha çok köylerde yaygın olarak dokunan siyah-beyaz kumaşlara 'barason' kumaşı denilmektedir.

2. ÇANAK-ÇÖMLEKÇİLİK

Çemişgezek-Karahisar köyü çanak-çömlek yapımıyla ünlüdür. Giderek kaybolan bu sanatla kadınlar, kırmızı kil ile başta güveç, kazan kapağı, ibrik, ayran leğeni, yayık ve pekmez küpü gibi kaplar yapmaktadırlar.

3. DERİCİLİK

Giderek azalmış olmakla birlikte deri, gündelik hayatta ihtiyaç duyulan şeylerin üretiminde kullanılmaktadır. Örneğin koyun derisinden namazlık, keçi derisinden sütün yağını çıkarmak için kullanılan tuluk, dağarcık, öküz ve inek derisinden çarık, at palanı kayışı, eğer, üzengi ve dizginler yapılmaktadır.

4. AĞAÇ OYMA - AHŞAP İŞÇİLİĞİ

Ağaç oyma ve ahşap işçiliği de Tunceli el sanatlarının önemli parçalarından biridir. Özellikle saz ve bağlama yapımı bunların başında gelir.

Mazgirt'e bağlı Akpazar'da turistik amaçlı çeşitli hayvan figürlerinin işlendiği ahşap işçiliği mevcuttur. Yalnızca bir ustanın yaptığı bu ahşap işçiliğiyle çeşitli ağaç kökleri ve dalları kesilip, oyularak çeşitli hayvan figürleri işlenmektedir. Akpazar'da, ayrıca, giderek yok olmaya yüz tutmakta olan semercilik ve nalbant ustalığı da yapılmaktadır.

V. BÖLÜM

GELENEKSEL HALK GİYSİLERİ

Tunceli'de 1950'lere kadar ev dokumalarından yapılan geleneksel giysiler yaygın olarak kullanılmıştır. Ülke genelindeki ekonomik ve sosyal yapıdaki değişime paralel olarak değişen giyim kuşam özellikleri, Tunceli'yi de etkisi altına almıştır. Kentleşme süreci, geleneksel giysilerin yerine çağdaş giyim-kuşamın yaygınlaşmasına yol açmıştır.

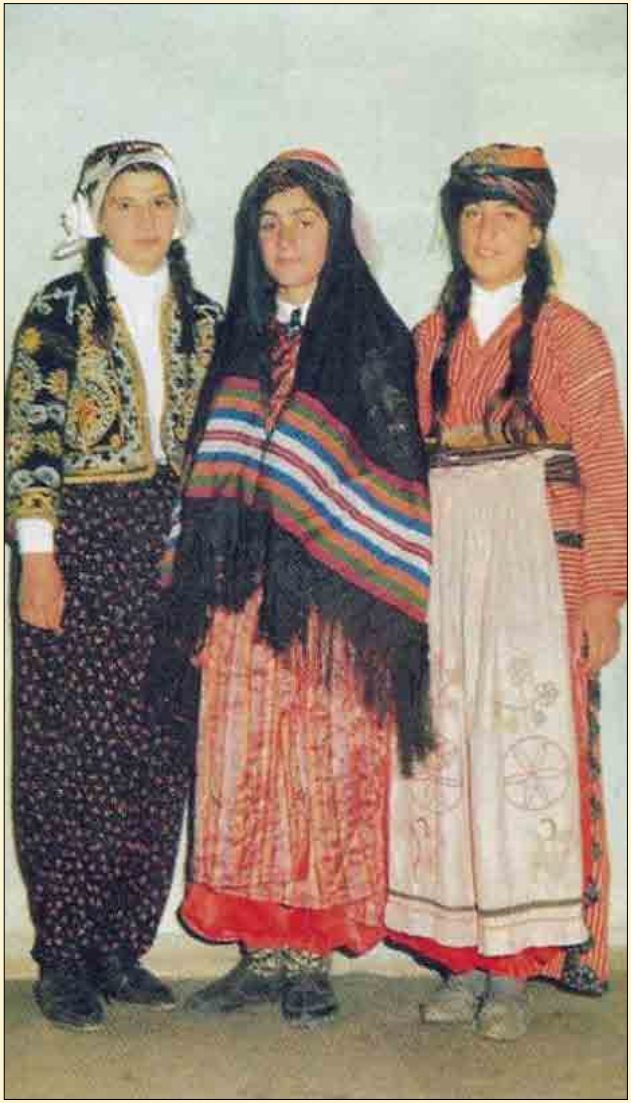

1. KADIN GİYİMİ

Genç kadınlar, genellikle ince tülbent ya da oyalı yazma takarlar. Yaşlılar ise yazın koyu renkli ipek başörtüleri, kışınsa yünlü dokuma atkılar kullanırlar. Dışarı çıkan kadınlar, geleneksel çarşaflarını örter; üstüne ince bir çit bezi bağlanan fesi takar; en üste de 'izar' denilen beyaz bir örtü örterler.

'Ev Bezi' denilen beyaz bezden iç gömlek, alacasından da ucu büzgülü topuklara uzanan diz donu giyilir. Renkli dokumadan yapılan önden düğmeli içlik üzerine üst giysisi olarak üç ya da dört etekli entari giyilir. Peşli de denilen bu entarilerin kol ağızlarına zilek denir. Zilekler geniştir. Kadınlar bellerine kuşak bağlarlar. Kuşağın üstüne de kejik adı verilen ucu püsküllü ve renkli dokumadan oluşan şerit sarılır. Kış aylarında çuhadan, sırma işlemeli salta ya da gocik ve hırka giyilir. Şalvar, iş giysisi olarak kullanılır.

Ayakkabı olarak kara kundura giyilir. Ayak bileğini saran kara kundura, genellikle yüksek topuklu ve nalçalıdır. Çakkala ya da menemse denilen yün çoraplar nakışlıdır.

2. ERKEK GİYİMİ

Geleneksel iç giysileri, içlik, don ve kuşaktan oluşur. Üstte de şalvar, Tosya kuşak ve erkek saltası giyilir. Zenginlerin şalvarı çuhadandır. Üç etek ve kalın ak bezden dikilen gömleğe köy erkeği giyiminde de rastlanmaktadır. İhtiyaç halinde, bu giysilerin üstüne hırka ve gocik giyilmektedir. Önü ilikli cepkenler çuhadan yapılır. Cepkenin iki kolu, koltuk altından bileğe kadar açık olup, sadece soğuk havalarda iliklenir. Soğuğa karşı kolsuz keçe kullanımı yaygındır.

Tunceli yöresi erkek giyiminin en dikkat çekici giysilerini şal-şepik oluşturur. Pantolonu bol ve ceketi yakasız şal-şepik, dokuma kumaştan yapılır. Şal-şepikin kolları zilekli, yani geniş ve püsküllüdür. Başa ise genellikle el örgüsü başlık takılır ya da puşi sarılır. Gallik, dizleme ve konçlu olmak üzere üç çeşit erkek çorabı bulunmaktadır. Çoraplara hayvan motifleri nakış olarak işlenir.

Erkek ayakkabıları yazlık ve kışlık olarak farklılık gösterir. Kışın çevresi kasnaklı, altı deri ya da kıl ip örgüsü, üstten bağcıklı 'hedik' giyilir. Şah Haydar'ın Düzgün Baba'ya dönüşmesi efsanesinde de dağdaki hedik izlerinden bahsedilir. Bu açıdan hedik, hem geleneksel hem de karda batmayı engelleyen fonksiyonel bir ayakkabı çeşididir. Erkeklerin geleneksel yaz ayakkabıları da mazdu, ham çarık ve dedemburnu denilen çarıklardır.

3. TUNCELİ HALK OYUNLARI KIYAFETLERİ

Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi, Tunceli ve yöresinde de halkoyunları oynanırken giysi de önemli bir aksesuardır. Oyunun içeriğine uygun olarak giyilen kıyafetlere ilişkin bir genelleme yapıldığında karşımıza şu bilgiler çıkmaktadır.

Başlık

Kız ve erkekler başlarına poşu takarlar. Kızlar poşuyu tacın üzerine bağlarlar. Poşunun üzerine de etrafı oyalı tülbent dolarlar. Bu dolayış yöreye özgüdür.

Giysi

Temel giysi olarak üç etek giyilir. Üç eteğin antik bir değeri vardır. Tamamen renkli ve işlemeli bir giysidir.

Adından da anlaşılacağı gibi üç parçadan oluşmaktadır. Bele sarılan şalın üzerine siyah renkli kuşak ve peştamal bağlanır. Kollara kolçak geçirilir. Üç eteğin altına renkli satenden dikilmiş pijama ve ayaklara çarık giyilir.

Erkek oyuncular tarafından siyah renkli şalvar giyilir. Şalvarın üzerine de beyaz kolalı gömlek giyilir. Gömlek siyah renkli cepkenle bütünleştirilir. Ayaklara da kızlar da olduğu gibi yünden yapılmış beyaz çorap ve çarık giyilir.

VI. BÖLÜM

HALK MÜZİĞİ VE HALK OYUNLARI

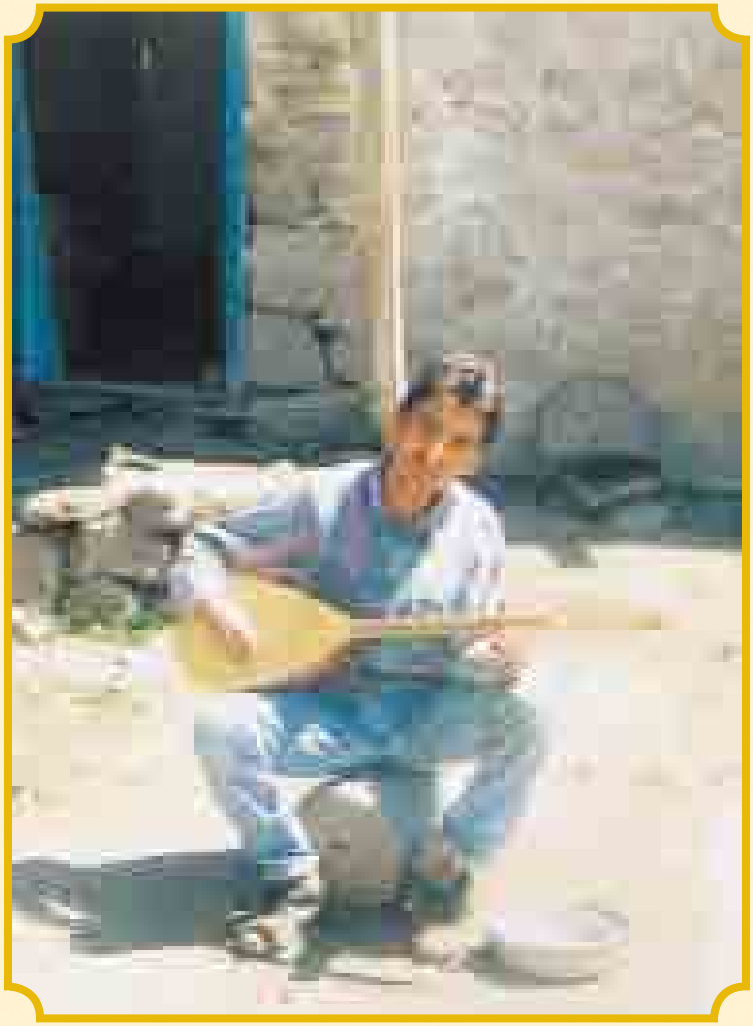

1. TUNCELİ HALK MÜZİĞİ

Tunceli'de müzik söz konusu olunca iki ayrı süreçten bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, inancın ezgiler yoluyla dile getirilmiş halidir. Daha çok cem törenlerinde söylenen ve Tanrı-insan ilişkisini işleyen bu müzik türü, Tunceli'de oldukça yaygındır. Bir diğer müzik türüyse Anadolu'nun her yerinde de rastlanabilecek olan bildik halk müziğidir. İçinde sevda, özlem, aşk, gurbet, kavuşamamak gibi kavramları bulunan bu ikinci tür müziğin en bilinenine klam (türkü) denilmektedir. Bu türün bir diğer kategorisiyse yoksulluk, ölüm ve diğer felaketleri konu edinen ağıtlardır.

Tunceli, çok zengin bir geleneksel halk ezgileri kültürüne sahiptir. Çeşitli zamanlar içerisinde bu halk ezgileri, kayıt altına alınmışsa da bütünlüklü ve çok yönlü bir çalışma yapılmadığı için hala gün yüzüne çıkmamış ezgiler bulunduğu bilinmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgeye gelen resmi görevli konumundaki Ferruh Arsunar (1937) ve Muzaffer Sarısözen (1944) gibi müzik araştırmacıları, daha çok Türkçe söylenen ezgilerin derlenmesine çalışmışlardır. Hiç kuşkusuz büyük önem taşıyan bu derlemeler, Tunceli halk müziği açısından daha çok araştırma yapılmasına işaret olarak alınabilmelidir. Ancak son yıllarda bu çalışmalar, kişisel inisiyatife kalmış ve bu alanda başta Metin –Kemal Kahraman olmak üzere çeşitli araştırmacıların çalışmalar yaptıkları görülmektedir.

Yurdun her yanında halk ezgilerine dair araştırmalar yapan Muzaffer Sarısözen, 'Siyah Perçemlerin' ve 'Dost Bahçesi' gibi çok sesli ezgi örneklerine ilk kez Tunceli yöresinde rastlamıştır. Pertekli kemane Süleyman Kaya ve Hozat'lı İsmail Okur'dan derlenen, çalınan ve söylenen türkünün iki sesli olarak düzgünce söylenmesiyle ilk kez karşılaşan Sarısözen'in şaşırdığı anılarında belirtilmektedir. Hatta bu durumu örnek gösteren, Sarısözen'in çok sesli müziğin ilk kez Doğu'da çıktığını iddia ettiği de bilinmektedir.

Tunceli'de toplumsal yaşamı biçimlendiren kültürel çeşitliliğin başında, geleneksel aşiret yapısı, doğa ve iklim koşullarından kaynaklanan zengin saz ve oyun kültürü gelmektedir. Bölgede, özellikle Merkez, Hozat ve Ovacık yörelerinden derleme yapan araştırmacıların da dikkat çektiği gibi Tunceli ezgileri, Sivas aşıklamalarıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. Seyyit ve sazbent denilen âşıklar bağlamalarıyla Hatai, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Harabi, Virani, Sefil Sıtkı gibi âşıkların deyişlerini çalıp söylemektedirler. Yörede Köroğlu koçaklamaları da, Kerem'in divan ve türküleri de büyük ilgi görmektedir.

Yörede savaş ve ölüm olaylarının arkasından ağıt yakma geleneği yaygındır. Yöre yaşamından kesitlerin yansıdığı manilerde daha çok sevdalar ve ayrılıklar konu edilir. Tunceli'deki yöre söylencelerinde ise doğa ve dinsel öğelerin egemen olduğu görülmektedir.

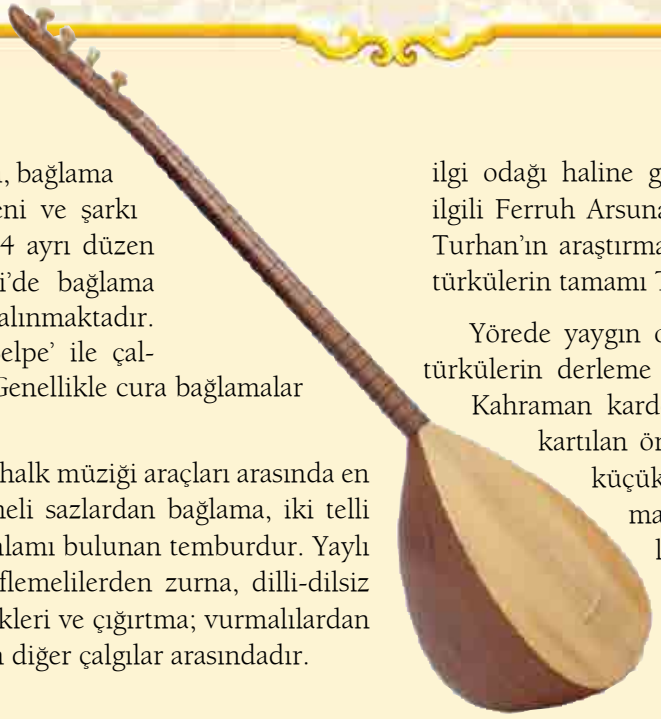

Yörede kara düzen, bağlama düzeni, bulgari düzeni ve şarkı düzeni olmak üzere 4 ayrı düzen saptanmıştır. Tunceli'de bağlama tezene ya da el ile çalınmaktadır. Parmakla çalmaya 'Şelpe' ile çalmak denilmektedir. Genellikle cura bağlamalar şelpe ile çalınır.

Yörede kullanılan halk müziği araçları arasında en yaygın olanları, tezeneli sazlardan bağlama, iki telli cura ve tarihsel bir anlamı bulunan temburdur. Yaylı sazlardan kemane, üflemelilerden zurna, dilli-dilsiz kavallar, çoban düdükleri ve çığırtma; vurmalılardan davul ve tef de yaygın diğer çalgılar arasındadır.

Tembur

Tunceli halk müziği denilince saza ya da yöresel ifadeyle tembura değinmemek olmaz. Tembur, yani saz, Tunceli ve yöresi insanları için kutsal bir anlam ifade etmektedir. Tunceli yöresinde, daha çok dedelerin kullandığı ve üç telli olarak bilinen saza bölgede tembur denilmektedir. Sayıları yediden başlayıp on dörde kadar çıkan çok perdeli temburun, simgesel özelliği nedeniyle on ikili olan tercih edilmektedir. Mızrap kullanılmadan çalınan temburların yekpare dut ağacından yapılanı makbuldür.

Tunceli Türküleri

Türküler, Tunceli müziğinin temel taşı niteliğindedir. Çok sayıda halk müziği araştırmacısının ilgi odağı haline gelen Tunceli halk türküleriyle ilgili Ferruh Arsunar, Muzaffer Sarısözen ve Salih Turhan'ın araştırmaları sonucu gün yüzüne çıkan türkülerin tamamı Türkçedir.

Yörede yaygın olan Zazaca ile söylenmiş halk türkülerin derleme çalışmalarını ise Metin Kemal Kahraman kardeşler yapmışlardır. Aşağıya çıkartılan örnekler Tunceli halk müziğinin küçük bir parçası konumunda olmakla birlikte en yaygın bilinenleridir.

Bir Gün Olur Erir Karlar Yaz Olur

Bir gül gördüm gülşen bağında,
Bülbül konmuş öter her bucağında,
Murat alıp gün görecek çağında,
Devredip geçirdin ömrümü felek,
Felek ey ey ey ey ey ey,
Devredip geçirdin ömrümü felek.

Munzur bahçesinin gülü solar mı
Solmuş güle dahi bülbül konar mı?
Ezelden ağlayan sonra güler mi?
Devredip geçirdin ömrümü felek,
Felek ey ey ey ey ey ey,
Devredip geçirdin ömrümü felek.

Bülbül Dala Konmuş Sanar Ki Yazdır

Bülbül dala konmuş sanar ki yazdır,
Güzel yâr başın çün bir nâme yazdır,
Yazmaz isen bana bir mezar kazdır,
Dünya malı görünmüyor gözüme uy uy uy aman.

Aşık olan devam eder meşkine,
Bülbül konmuş sarayının köşküne,
Bir nazar et Yaradan'ın aşkına,
Bu dünyada ayrılık var ölüm var.

Derya kenarında balık avlarım,
Dertlerimi sarı tele bağlarım,
Hasretinden çaylar gibi çağlarım,
Güzel yâr adına bağlandı gönül.

Bülbül taş üstüne döker yaşını,
Nere alıp gidem dertli başımı,
Dünyada zehir ettiler bana aşımı,
Derdime derman ararım dağda.

Arşa çıkar âşıkların duası,
Yıkılmıştır şu gönlümün binası,
Her yiğidin elbet vardır bir de Leylası,
Ben de karlı dağları aşıp giderim.

Geldim

Ela gözlerini sevdiğim dilber,
Göster cemalini görmeye geldim.
Buselerin derde derman dediler,
Gerçek mi sevdiğim sormaya geldim.

Senin aşıkların gülmez dediler,
Ağlayıp yaşını silmez dediler,
Seni seven yiğit ölmez dediler,
Gerçek mi cananım sormaya geldim.

Sarıgülüm elden ele gezerim,
Ela gözlü yari candan severim,
Dediler o güzel sararıp solmuş,
Hak nasip ederse görmeye geldim.

Turnamın Kanadı Ayaza Benzer

Yüce dağ başında harmanın var mı (yâr),
İpekli telinden urganın var mı?
Bu kadar dertleri bana yükledin (yâr),
Bu kadar dertlere dermanım var mı?

Yüce dağ başına çıkam oturam (yâr),
Bulamadım yolu yâri getirem,
Herkes sevdiğini almış yanına (yâr),
Ben elim koyup koynuma oturam.

Dersim Dört Dağ İçinde

Dersim dört dağ içinde,
Gülü var bağ içinde,
Dersimi hak saklasın,
Bir gülüm var içinde.

(Bağlantı)
N'oldu ağama n'oldu?
Sarardı benzi soldu,
Ağam burdan gideli,
Bu yerler viran oldu.

Harput'un altı kelek,
Dersim'e gidek gelek,
Eli elimde olsun,
Kapı kapı dilenek,
(Bağlantı)

Dersim'in yazıları,
Meliyor kuzuları,
Ben buraya gelmezdim,
Alnımın yazıları.

Ervah-ı Ezelde Levh-i Kalemde

Ervah-ı ezelde levh-i kalemde,
Bu benim bahtımı kara yazmışlar.
Bilirim güldürmez devri alemde,
Bir ahtımı yüz bin zare yazmışlar.

Aşık olan bilir aşık halini,
Çıkarır kalbinden kıyl-ü halini,
Herkes yare yazmış arzıhalini,
Benimkini ülüzgara yazmışlar.

Hitaba erişti kırklar erenler,
Sedaları hoştur derviştir onlar,
Kaydoldu bir yana çok aşıkanlar,
Nihani'yi bir kenara yazmışlar.

Hapanos'tan Yüklediler Çelemi

Hapanos'tan Yüklediler Çelemi (aman aman çelemi),
Kar yağa ki düğürcüler öle mi (aman aman öle mi)?

Hapanos'un önünden mi geçtiler (aman aman geçtiler)?
Şu güzeli sürüden mi seçtiler (aman aman seçtiler)?

Hapanos'un tarlaları ekildi (aman aman ekildi),
Nazlı yarin mezar taşı dikildi (aman aman dikildi).

Hey Güzeller Güzeller

Hey güzeller güzeller güzeller,
Gerdana gül dizeller dizeller.

Evleri taş başında,
Kalem oynar kaşında (güzeller).
Yeni de bir yâr sevdim,
Onüç ondört yaşında (güzeller).

Evleri görünüyor,
Gönüldür yeriniyor (güzeller).
Çekilecek dert değil,
Mevlam sabır veriyor (güzeller).

Su gelir merdi bilir,
Güzeller fendi bilir (güzeller).
Yârin (y)esiri oldum,
Satarsa kendi bilir (güzeller).

Siyah Perçemlerin Gonca Yüzlerin

Siyah perçemlerin, gonca yüzlerin,
Garip bülbül gibi zar eyler beni.
Hilâl ebrulerin, ahu gözlerin,
Tiğ-i sevda ile yareler beni.

Sevdayı aşkınla âh-ü zar oldum,
Kalmadı tahammül bikarar oldum,
Cemalin göreli sevdakâr oldum,
Korkarım ki bu dert paralar beni.

Elif kametine hayran olduğum,
Gece gündüz hayaline döndüğüm,
Hep senin içindir boyun eğdiğim,
Yoksa zaptedemez bu yerler beni.

Şu Yalan Dünyaya Geldim Geleli

Şu yalan dünyaya geldim geleli (geldim geleli),
Tas tas içtim ağuları sağ iken (hey can sağ iken).
Kahpe felek vermez benim muradım,
Viran koydu mor sünbüllü bağ iken.

Aradılar bir tenhada buldular (canan buldular),
Yaslandılar gıvdılarım gırdılar (hey dost gırdılar),
Yaz bahar ayında (hey dost) bir od verdiler,
Yandım gittim anam garlı dağ iken.

Ganmaz (da) deli gönül ganmaz (canan ganmaz),
Akar gözlerimin yaşı gurumaz (canan gurumaz),
Senden geru benim (benim) fikrim yörümez,
Azil oldum güzellere bey iken.

Karacaoğlan der ki bakın geline (canan geline),
Ömrümün yarısı gitti talana (gitti talana),
Selam eyle benden (hey dost) evvel gelene,
Kim var imiş biz burada yok iken.

2. TUNCELİ HALK OYUNLARI

"Halk oyunları, toplum zekâsının, yeryüzündeki zarif bitki, hayvan, su vs. hareketlerini, insan bedeninde, toplumun inanç, edep, sanat ve kahramanlık gibi duygularını dile getirecek şekilde bütünleştirip, uyarlamak, giyim ve çalgılar eşliğinde toplu – birlikte veya birey olarak icra etmek"(5) şeklinde tanımlanmaktadır

Yörede düğünlerde, bayramlarda ve özel günlerde oynanan pek çok oyun vardır. Geleneksel oyunlar arasında Halay çok yaygındır. Oyunlar davul-zurna eşliğinde oynanır. Halayları kadın-erkek beraber ya da ayrı oynar. Alevi köylerinde Sivas ve Tokat semahlarına benzer ezgiler görülür. Tunceli ve Çemişgezek'te düğün alayının önünde kılıç-kalkan oyunu oynanır.

Oyunların adları, bazen bir türküden, bazen bir kişiden, bazen bir lakaptan, bazen bir yerden, bazen yörede çokça kullanılan bir sıfattan alınmıştır. Anadolunun hemen her yöresinde benzer durumlar olmakla birlikte Tunceli oyunlarıyla türküleri arasında da ortak bir bağ olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Halk oyunlarının nişan, düğün gibi eğlenceli günlerde oynandığı Tunceli'de oyun çeşitleri bakımından yörenin her köyü aynı zenginlikte değildir.

Tunceli de oyun havalarının başında halay gelmektedir. Diğer oyunlar ise şöyle sıralanabilmektedir:

1. Üçayak oyunu
2. Cezayir
3. Cirit
4. Nare
5. Ağır Hava
6. Lorke
7. Karaçor oyunu
8. Yol havası
9. Körkes Varvarı
10. Halay
11. Düğüne Toplama
12. Tanzara
13. Gelin Ağlatma
14. Hançer
15. Başkan (Kız oyunu)
16. Gövent
17. Pülümür Halayı
18. Kol Oyunu
19. Deliley (Üçayak)
20. Barasor
21. Kına Oyunu
22. Varvara-Sılemano (Sımsım)
23. Kemal Çavuş
24. At Oyunu
25. Temur Ağa
26. İğ Oyunu

Öte yandan Tunceli'de sözsüz oynanan oyunların ve saz havalarının da mevcut olduğuna dikkat çekmekte fayda vardır. Folklor ve müzik araştırmacısı Salih Turhan'ın yaptığı derlemelere göre sözsüz oyun ve saz havaları şunlardır:

Barasor, Cengi Harbi, Delilo, Devzel, Dik Halay (Karaçor), Fadike, Hoş Bilezik, Karşılama Havası, Kosalma, Köroğlu-Çamlıbel, Oyun Havası, Sippe, Tamzara.

Aşağıda Tunceli ve yöresinde sıklıkla oynanan bazı halk oyunlarından örnekler verilmiştir.

Şahin Uçurdum

Bu oyunun en önemli figürü tohum serpmektir. Yöre geçimini tarımla sağladığı için bu oyundaki tohum serpme de buradan gelmektedir. Oyun düğünlerde oynanmaz. Yörenin tarımcılıkla uğraştığını belirtmek için eskiden beri halk oyunlarında giriş oyunu olarak oynanmaktadır. Oyunun müziği ken-

diliğinden oluşmuş ve zamanla değişik ritimlerde çalınarak şimdiki halini almıştır. Oyun ismini tarlaya tohum serptikten sonra uçurulan kuştan almıştır. Bu kuş tarlaya serpilen tohumların kuşlar tarafından yenmemesi için uçurulur. Ancak buradaki kuş herhangi bir kuş olabilir. Ağzından şahin olarak çıktığı için bu adla anılmaktadır.

Üçayak Oyunu

Türkiye'nin hemen her yerinde oynanan üçayak oyunu, üç kişiyle de, on beş yirmi arası kişiyle de oynanabilen bir halk oyunudur. Çemişgezek ve Ovacık'ta çok oynanan bir oyundur. Genellikle kızlı erkekli karma oynanır. Ezgisinde söz yoktur. Yerinde sayar gibi oynanır.

Karaçol

Tunceli yöresinin en eski ve en yaygın halk oyunlarından biridir. Karaçola dik halay da denilmektedir. Daha çok düğünlerde oynanır. Yediden yetmişe herkesin bildiği ve sevdiği bir oyundur. Oyun, parmak uçlarıyla oynanır. Parmak uçlarında bir süre oynandıktan sonra topuklar yerden kalkar, dizler çekilerek oyuna devam edilir. Daha sonra oyuncular gruplar halinde köşelere dağılarak güzel bir figür ortaya çıkarırlar. Sonuna doğru oyunun zezeke kısmı oynanır. Tüm oyuncular grubun başındaki oyuncuya dönerek, müzik eşliğinde eğilerek, sağa-sola yaylanarak oyuna devam ederler. Bu arada ezginin ritmi giderek düşer. Baştaki oyuncu döner ve bütün ekip hep beraber üç defa oturarak birleşirler. Daha sonra hızlı oynamaya geçilir.

Keçiko

Keçiko da çok eski bir halk oyunudur. Oyun yaşlılar tarafından daha ağır bir ritimle, gençler tarafından ise daha hızlı bir ritimle oynanır. Oyunun oynanması için oyuncu sınırlaması yoktur. Oyuncu sayısı fazla ise ikişerli gruplar halinde oynanabilmektedir. Oyuncuların arka arkaya dizilerek, köprü figürü oluşturmasıyla oynanan bir oyundur. Bir süre bu şekilde oynanır. Sonra ilk baştaki iki kişi köprünün içinde geçerek, iki elini birbirine vurarak ayrılır. Bu figür tüm oyuncular tarafından sırasıyla yapılır ve böylece tekrarlanarak devam eder.

Gule

Bir gencin Gule adında bir kıza sevdasından türetilmiş bir halk oyunudur. Rivayete göre Gule, kendisine sevdalanan gence yüz vermez. Bunun üzerine aşkına karşılık bulamayan genç bir türkü yakarak, sevgisini türkünün dizelerinde ölümsüzleştirir. Bu türkü ile kendini avutan genç sevdalı, sevdiği kızın hayaliyle derbeder bir şekilde yaşamaya devam eder. Sevdalı gencin bu hali, zamanla bir halk oyununa dönüşmüştür. Bir çeşit tiyatral bir gösteri gibi oynanan Gule oyunu, sevdalı gencin içine girdiği aşk çıkmazını anlatır. Bu durumu sembolize etmek için de oyun, iki adım ileri, bir adım geri şeklinde oynanmaktadır.

Baygın Oyunu

Baygın oyunu, hızlı başlayıp daha sonra yavaşlayan ve tekrar hızlanan ritmik bir oyundur. Daha çok düğünlerde davul-zurna eşliğinde oynanan oyunun en önemli figürü oyuncuların oldukları yerde sağdan sola doğru yaylanmalarıdır. Oyuncular, sağdan sola doğru yaylanarak birbirlerine kavuşamayan ve üzüntülerinden baygınlık geçiren aşık ile sevgilinin söz konusu içinde bulundukları ruh hallerini yansıtır. Baygın adı da buradan gelmektedir.

Govenk

Davul zurnayla yahut oynarken söyledikleri tartımlı (ritimli) bir deyişle 20-30 kişilik bir halka halinde yürütülen oyuna govend de denilmektedir. Kadınlı erkekli oynanan govenk, toplumsal birliğe işaret etmesi açısından yaygın oynanan bir oyundur. O kadar ki, davul zurna yoksa üç veya dört telli saz eşliğiyle de oynanabilmektedir. Kadınlı erkekli 4, 8 ilâ 20 kişinin yer aldığı halka oluşturularak oynanmaktadır. Govenk oyunu, Bingöl, Elazığ, Muş ve Erzincan yöresinde de oynanması nedeniyle yaygın bir halk oyunu olarak bilinmektedir.

Fadike

Tunceli'de her olayın bir hikayesi olduğu gibi Fadike'nin de bir hikayesi bulunmaktadır. Ovacık'a ait olan ancak bütün yörede bilinen ve oynanan bu oyun, Fadike isimli genç ve güzel bir kızın öyküsünü anlatmaktadır. Ailesi tarafından küçük yaşta sevmediği biri ile zorla evlendirilen Fadike'nin sevdalısının yaktığı türkünün oyunlaştırılmasından ibarettir. Oyunla Fadike'nin de sevdalısının aşkına verdiği

karşılık ölümsüzleşmiştir. Fadike oyunu kızlı-erkekli el ele tutuşularak oynanan bir halk oyunudur. Figür olarak fazla çeşitlilik göstermez. Oyun oynanırken zurna bir anda susar, Fadike türküsü otantik yapısına uygun bir biçimde oyuncular tarafından söylenerek oynanır.

Fadike'nin oyun oynanırken bir de söylenen türküsü vardır. Yörede yaygın olarak kullanılan Zazaca söylenen türkünün sözleri şöyledir:

Evlenmek nedir bilmiyor,
Hâlâ çocuklarla oynuyor,
Biri bir şey dese,
Hemen oturup ağlıyor.
Oy Fadîkê Fadîkê,
Bugün gelin oluyor.
İsteyeni dengi değil,
Bu günahsız kızın.
Yeşil kırmızı kuşağın,
İçinde kaybolmuş.
Annesi dışarı çıkmış,
Bugün niye ağlıyor?
İçin için ağlıyor.
Belli ki gönlü yoktur.
Fadîkê'nin günahı,
Bir gün bizden sorulur.
Bu gelinin günahı,
Bir gün bizden sorulur.

3. TUNCELİ SEYİRLİK OYUNLARI

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar, Anadolu'nun Doğusunu ele geçirmek ve gidebileceği kadar gitmek için Kars, Iğdır, Ağrı'dan, Erzurum ve Erzincan'a kadar uzanan coğrafyayı işgal etmişti. Erzincan'a doğru ilerlerken bugünkü Tunceli sınırında bulunan Pülümür'ün Acıelma (Soatole) köyüne kadar gelmişlerdi.

Anadolu'nun her tarafında işgalcilere karşı yükselen direniş duygusu, Pülümür yöresinde de yükselmiş; yörede yaşayan ve eli silah tutan herkes, halk arasında sözü dinlenilen önemli bir kişi olan Süleyman Dede'nin etrafında birleşerek işgalcilere karşı bir direniş göstermişti. Direniş o kadar şiddetli olmuştu ki Pülümür ve devamında Tunceli'yi ele geçirmek isteyen işgalci Rus Ordusu, büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Büyük bir zafer kazanma sevincine giren Dersim Halkı Süleyman Dede'nin etrafında bir sıra oluşturarak oynamaya başlamışlardı. Kendiliğinden bir biçimde gerçekleşen bu sevinç gösterisiyle birlikte adına Varvara ve Sılemano denilen birbirini bütünleyen iki seyirlik oyun ortaya çıkmıştır.

Varvara

Bu seyirlik oyunları oynayan kişi sayısında herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Bu oyunu oynayan kişilerin elinde birer sopa vardır. Baştaki oyuncunun sopası diğerlerine göre daha uzundur. Başta bulunan oyuncu sopasını diğer oyunculara doğru sallar.

Arkada bulunan oyuncular kendilerine sallanan sopadan koruma amacıyla belli düzen içinde sopalarını kullanırlar. Bu hareketler oyuncular yorulana kadar devam eder. Sopaların çarpması neticesinde kılıç sesini andıran sesler çıkar. İşgalcilere karşı direnişin zafere ulaşması sonucu ortaya çıktığı için bir çeşit savaş oyunu olarak da düşünülmelidir. Araştırmacılar tarafından eldeki sopalardan hareketle Ağaç Oyunu adı verilmişse de başlangıçta anlatılan tarihsel kökeninin ışığında değerlendirmek gerektiği unutulmamalıdır.

Sılemano

Varvara oyunundan yorulan oyuncular halka biçiminde dizilerek Sılemano oynamaya başlar. Bu oyunda ortaya çıkan oyuncu sert bir şekilde diğer oyunculardan gözüne kestirdiği kişinin sırtına sert şekilde yumruk atar. Bu kez yumruk yiyen oyuncu ortaya çıkar. Bu oyundaki sert yumruk darbelerine dayanmak zordur, dayanamayanlar kaçar.

Varvara ve Sılemano oyunları oynanırken davulzurna oyuna canlılık vererek oyuncuları coşturur. Günümüzde bu oyunun ustaları azalmıştır. Halihazırda Tunceli il merkezinde bu oyunu oynayabilen belirli şahıslar var ise de oyun giderek unutulmaya yüz tutmuştur.

4. DİĞER SEYİRLİK OYUNLAR

Çevre yörelerde oynanan seyirlik oyunların benzerlerinin yanında sadece bu yöreye özgü geleneksel yapıdan, yaşama ve üretme biçiminden, köy-kent ayrılığından kaynaklanan pek çok ilginç seyirlik oyunlar da bulunmaktadır.

Çiftçi Oyunu

Merkez Yolkonak köyünden derlenen oyun, köyün ağasıyla marabalar arasındaki ilişkileri anlatmaktadır. Oyun, çok yaşlı ve kambur bir marabanın köye gelmesiyle başlar. Köylüler, O'na köye niçin geldiğini sorarlar; O da, yanında çalışmak için bir ağa aradığını söyler. Köylüler bu çiftçiyi ağaya götürürler. Ağa, çiftçinin isteklerini karşılar; O'na yarım torba buğday, iki

öküz ve barınacağı bir ev verir. Çiftçi, aldığı buğdayın yarısını hemen yer, diğer yarısını da ekerek işe başlar.

Ancak, işler umduğu gibi gitmez. Ektiği tarla bir yaban domuzunun saldırısına uğrar. Domuz, her gece zavallı çiftçinin tarlasına girerek, ekinine zarar verir. Domuzun açtığı zarardan bıkan çiftçi tüfeğini alarak, her gece tarlaya gider ve nöbet tutar. Uzakta gördüğü bir karartıyı domuz sanarak ateş edince kendi kardeşini vurduğu anlaşılır. Çok üzülen çiftçi, önce kardeşini gömer, sonra da ağanın yanına gider. Ağa, ise çiftçinin kardeşinin ölmesiyle ilgilenmediği gibi, verdiği buğdaydan herhangi bir ürün elde edemeyen çiftçiyi azarlar. Çiftçinin yalvarmaları da işe yaramadığı gibi, ağa çiftçiyi köyden kovar ve böylece oyun biter.

Daha çok Mazgirt yöresinde rastlanan Reşit ile Hurşit oyununda da köylülerle ağa ilişkileri komedi tarzında işlenmektedir.

Reşit İle Hurşit Oyunu

Daha çok Mazgirt yöresinde rastlanan bu oyunda da köylülerle ağa ilişkileri komedi tarzında işlenmektedir. Oyunun akışına göre yörenin ağasının Reşit ve Hurşit adında iki fedaisi bulunmaktadır. Bu iki fedai, 'kraldan çok kralcı' sözünü doğrular nitelikte davranışlar sergileyerek, komik durumlara düşerler. Reşit ile Hurşit, oyun sırasında da görülebileceği gibi, ağanın adamları oldukları anlaşılmasın diye yüzlerini boyayıp, farklı elbiseler giyerek ağayla çelişkisi olan kişileri döverler. Oyun, ağaların kurduğu sisteme yönelik topyekûn bir eleştiri niteliği taşımaktadır.

Darı Ekimi Oyunu

Pertek'in Pınarlar Bucağı'ndan derlenen oyunun oyuncularından biri çiftçi rolünde oynar. Bu oyuncu, tohum torbasını eline alarak, tohum ekiyormuş gibi yaparak izleyenlerin üzerine atar. Sonra da sopayla öküzleri çifte koşuyormuş gibi yaparak tarlayı sürer. Arada bir de, çifte koştuğu öküzlere seslenir gibi yaparak, 'hoo babam ho' der. Böylece tohum ekimine devam eder. Ekim işlemi bittikten sonra ürün kaldırma zamanını beklemeye başlar. Nihayetinde ekinin biçme zamanı gelmiştir. Çiftçi, ekinini biçmek için tarlasına gider.

Tam bu anda kadın kıyafeti içinde başka bir oyuncu, çiftçinin karısı rolünde oyuna katılır. Kadın rolündeki oyuncu, telaşla çiftçinin yanına gelir. Eşkıyanın kardeşini öldürdüğünü, davarları alıp gittiğini söyler.

Çiftçi, bir yandan ekin biçmeye devam eder, diğer yandan da karısın anlattıklarını yanlış anladığını gösteren komik cevaplar verir:

- Ne diyorsun? Çerçi mi gelmiş? İstiyorsan git, kendine iyi bir elbise al. Nasıl olsa bu yıl darımız bol, öderiz der.

Kadının kocasıyla arasında geçen uzun ve komik yanlış anlamaların nihayetinde çiftçi kardeşinin öldürüldüğünü anlar. Büyük bir telaşla eve gelir, oyunda tüfek yerine koyduğu ağaç dalını alır ve aceleyle mermisini doldurmaya çalışır. Bu sırada, tüfeği ateş alır ve karısı ölür. Çiftçi ölen karısının üzerine kapanarak, ağlar. Böylece oyun biter.

Beceriksiz Şaşkın Ağa Oyunu

Yörede en yaygın oynanan ağa ve çoban oyunlarının başında gelmektedir. Oyunun bütün diyalogları ağa ile çoban arasında geçer. Bir gün çoban telaşla ağanın yanına gelerek, ağaya kardeşinin vurulduğunu söyler. Şaşkın bir adam olan Ağa, kardeşinin öcünü almak için aceleyle hazırlanıp dışarı çıkar. Bir şeyler unutarak tekrar eve geri döner. O kadar ki bu hareketi bir kaç kez tekrarlar. Bu sırada yaptığı davranışlardaki komiklikler nedeniyle izleyenlerin gülmesine yol açar.

Tekrar dışarı çıkan Ağanın bu kez de ayağına diken batar. Dikeni çıkarmak için uğraşan ağa, tekrar sürünerek içeri girer. Bu davranışlarıyla içerdekileri güldüren ağa, bir türlü kardeşinin öcünü alamaz ve oyun böylece sona erer.

Hacı Oyunu

Mazgirt'in Sülüntaş köyünden derlenen Hacı Oyunu, inancın nasıl kötüye kullanıldığını anlatmaktadır. Oyun, aracı da denilen kurnaz komisyoncu ile saf ve inançlı bir köylü olan hacı arasında geçmektedir.

Yörede en yaygın oynanan ağa ve çoban oyunlarının başında Beceriksiz Şaşkın Ağa oyunu gelmektedir.

Oyun sırasında aracı Hacı'nın yanına gelerek, isterse kendisini göğe çıkarabileceğini söyler. Her gün Allah'a dua etmek için elini göğe açan, yüzünü göğe dönen Hacı, bunu hemen kabul eder. Aracı, Hacı'nın beline bir ip bağlar. Daha sonra ipi tavanda bir halkaya bağlar ve hacıyı tavana doğru çeker. Sonra aniden bırakarak yere düşürür. İzleyiciler tarafından ilgiyle izlenen oyun, aracının düzenbazlığını anlatmak üzerine kurgulanmıştır.

Fakir Köylü

Pertek'in Pınarlar Bucağı'ndan derlenen Fakir Köylü Oyunu, yoksul bir köylü ile uyanık bir tüccar arasında geçmektedir. Oyunda fakir köylü, sattığı pamuğun karşılığında tüccarlardan bez almak ister. Bunu kabul eden tüccar, pamuğu alır, ancak bezi vermez. Köylü, tüccarın bu oyalamaları karşısında bir süre bekler. Sonunda, tüccarın bez vermeyeceği kanaatine ulaşan köylü, pamuğunu geri alır. Bu duruma sinirlenen tüccar eve giderek karısını döver ve evden kovar. Komşular araya girerek durumu yatıştırır. Oyun da böylece sona erer.

Pertek'in Pınarlar Bucağı'ndan derlenen Fakir Köylü Oyunu, yoksul bir köylü ile uyanık bir tüccar arasında geçmektedir

Köylü Şehirde

Göç olgusuna ve köy-kent kültür çelişkisine ironik bir yaklaşım sergileyen oyun, Pertek'in Pınarlar Bucağı Tozkoparan köyünden derlenmiştir. Oyunda bir köylü, şehirde bulunan bir yakın akrabasının evine gider. Amacı, bir iş bulup, çalışmak ve kendisine yeni bir hayat kurmaktır. Bir süre iş arayan köylünün bu süre içinde karşılaştığı bazı olaylar ve şehre uyumsuzluğu oyun içinde konuşmaların da desteğiyle canlandırılır. Bir köylünün, şehirde yaşadığı kültürel çatışmayı canlandıran oyun, izleyicileri güldürür.

Gelin ile Arap

Bu oyun da, Köylü Şehirde Oyunu gibi, Pertek Tozkoparan köyünden derlenmiş bulunmaktadır. Oyunun gelin, damat ve Arap olmak üzere üç oyuncusu vardır.

Oyunda Arabın başına gazlı bir elek konur. Damadın ağzında içinde saman bulunan bir kepçe vardır. Güzel gelini gören Arap, fırsattan istifade ederek geline laf atar. Arabın geline sataşmak istediğini gören damat, heyecanlanır ve heyecandan kepçede bulunan samanı arabın başına doğru üfler. İçinde ateş bulunan saman eleğe dökülünce, Arabın başı tutuşarak yanmaya başlar. Arap telaş içinde kaçışır. Çevredeki izleyiciler tarafından ilgiyle izlenen oyun, böylece sona ermiş olur.

Ali ile Fatma

Daha çok Mazgirt yöresinde rastlanan oyunda Ali ile Fatma rolünü oynayan oyuncular arasındaki konuşmalar ve davranışlar ilgi çekmektedir. Ali ile Fatma birbirlerine aşık iki gençtir. Yüzü una bulanmış ve takma sakal takmış üstü başı yırtık bir kişi rolündeki Ali ile yöre giysilerini giymiş bir erkek olan Fatma, evlenmek için hazırlık yaparlar. Davul zurna eşliğinde yapılan konuşmalarla birbirlerine karşı sevgilerini belirtirler. Ali, Fatma'ya bazı giyecekler ve hediyeler vermek ister. Bunların bir kısmını beğenen Fatma, bir kısmını da reddeder. Oyun bu şekilde güldürü türünde konuşmalarla devam edip gider.

5. TUNCELİ ÇOCUK OYUNLARI

Çocukların zekalarının ürünü olan çocuk oyunları da alanlarında halk kültürünün çok önemli bir parçası konumundadır. Genel olarak yaş gruplarına göre, 3-5, 5-10 ve yerine göre 10-15 yaşlarındakiler tarafından değişik oyunlar oynanmaktadır. Bu alanda araştırma yapan uzmanlara göre, çocuk oyunlarının en önemli tarafı, çocukların eseri olmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında, Tunceli ve yöresinde görülen çocuk oyunları da, Tunceli'nin doğal ortamından kaynaklanan özellikler taşımaktadır.

Yüzük Kimde

Önce bir oyuncu seçilir. Seçilen oyuncunun elinde yüzük olur. Diğer oyuncular avuçlarını açar. Elinde yüzük olan oyuncu göstermeden, yüzüğü bütün oyuncuların avucunun içine kormuş gibi yapar. Ancak belli etmeden istediği birinin avucuna koyar. Bu arada bütün oyuncuların avuçları kapalıdır. Hiç kimse yüzüğün kendisinde olup olmadığını belli etmez. Sonra yüzüğü saklayan oyuncu yüzüğü vermediği bir oyuncuya yüzük kimde diye sorar. Soru sorulan kişi yüzüğün kimde olduğunu tahmin etmeye çalışır, şüphelendiği kişiyi söyler. Eğer yüzük tahmin edilen kişideyse; yüzüğü saklama görevini, bilen kişi yapar. Şayet tahmini doğru çıkmazsa yüzüğü saklayan kişi, bilemeyeni elindeki nesneyle cezalandırır. Sonra yüzüğü saklayan kişi tahmin edilen kişiye sorar. Oyun böyle devam eder.

Mendil Oyunu

Bu oyun, en az 7-8 çocuğun katılımıyla oynanır. Çocuklar halka şeklinde dizilirler. Çeşitli yöntemler kullanarak, aralarında bir çocuğu seçerler. Oyunun önemli aksesuarlarından biri de mendildir. Oyuna başlamadan önce mendilin bir köşesi, sert bir biçimde düğümlenir.

Oyunculardan biri, düğümlenmiş mendili eline alarak, koşar adımlarla oyuncuların arkasına dolanmaya başlar. Oyuncuların yüzü birbirine dönük olduğu için elde mendil olan arkadaşlarının hareketlerini göremezler. Elde mendil koşan oyuncunun amacı, fark ettirmeden elindeki mendili, arkadaşlarından birinin arkasına bırakmaktır. Oyuncu mendili bıraktıktan sonra da aynı hızla koşmaya devam eder. Arkasına mendil bırakılan çocuk, durumu fark etmezse, turu tamamlayan çocuk, mendili yerden alarak, düğümlenmiş kısmıyla yerdeki oyuncuya vurmaya başlar. Oyuncunun sırtına vurulmasından kurtulabilmesi için halkanın etrafından koşup eski yerine oturması gerekmektedir. Oyun, böylece sürüp gider.

Vuran Kim

Oyun, iki grup halinde oynanır. Her grupta en az iki kişiden fazla çocuk olmalıdır ki, oyun, kuralına göre oynanabilsin. Kurayla hangi gruptakilerin gözünü kapayacağı tespit edilir. Hangi grubun başlayacağı tespit edildikten sonra, o gruptan bir kişi gözünü kapar. Diğer gruptan biri gelip ebenin sırtına eliyle vurur. Bunu birkaç kez tekrar eder. Böylece birlikte yol alırlar.

Sonra ikinci gruptan ikinci kişi, birinci gruba mensup ebeye "vuran kim" diye sorar. Ebe, sırtına vuran kişiye ilişkin bir ipucu elde edebilmek için, "ses ver" der. Ebenin sırtına eliyle vuran kişi, tanınmasını önlemek için oyunun kuralları çerçevesinde çeşitli sesler çıkartır. Bu kuş sesi de olabilir, hayvan sesi de.

Ebe kişi sırtına vuran kişinin kim olduğunu tahmin eder. Tahmini doğruysa kurtulur. O'nun yerine sırtına vuran ebe olur. Eğer bilememişse ebenin mensup olduğu gruptan biri ebenin yerine geçer ve oyun böylece devam edip gider.

Körebe

Benzerlerinin Anadolu'nun her yöresinde oynandığı Körebe oyunu, yaklaşık 10-12 çocukla oynanır. Bütün diğer oyunlarda olduğu gibi, önce ebe belirlenir ve ebenin gözleri bir bezle bağlanır.

Oyunun adı da, ebenin gözlerinin bağlanmasından kaynaklanır. Ebe olan oyuncunun gözleri bağlanarak, ortaya geçmesi sağlanır. Diğer oyuncular ise onun etrafında bir halka oluştururlar. Halkada yer alan oyuncular, oyunun havasına uygun şarkılar, türküler söyleyerek dönerler. Bu sırada, "Körebe, körebe, bil bakalım biz kimiz? Körebe, körebe" sözlerini tekrarlayarak ve ellerini çırparak, körebenin etrafında dönerler.

Onlar ebenin etrafında türküler söyleyip dönerlerken, ebe de bu sırada kollarını öne doğru uzatarak dokunduğu kişinin başını, yüzünü ve üstünü elleriyle yoklayarak, kim olduğunu anlamaya çalışır. Eğer kim olduğunu anlamışsa adını söyler. Söylediği isim doğruysa o çocuk ebe olur, değilse ebeliği sürer.

Oyun böyle sürüp gider. Uzun kış gecelerinde evde oynanan oyun, yaz aylarında, dışarıda oynanır.

Güvercin Taklası

Oyun, güvercin hareketlerini andırdığı için bu adı almış bulunmaktadır. Dörder kişilik iki takım halinde oynanır. Önce hangi takımın ebe olacağı belirlenir. Ebe takımından iki kişi birbirlerine arkaları dönük olarak dururken diğer ikisi de, biri ön tarafa diğeri arka tarafa olmak üzere kafalarını ayakta duran arkadaşlarının bacaklarının arasına sokarak, takla atılmasına uygun bir pozisyon almış olurlar.

Oyunda amaç, diğer takımın oyuncularının bu pozisyonda duran ebe takımın üstünden atlayıp, düşmeden öbür tarafa geçmelerini sağlamaktır. Bunun için ebe olmayan takımın oyuncuları, önde yarı yatık duran ebe oyuncunun sırtına ellerini koyarak, ayakta duran bellerini aralamış diğer oyuncuların arasından takla atarak arkadaki oyuncunun üzerinden yere inmeye çalışırlar.

Oyunun en önemli kuralı, ebe takımda yatan ya da ayakta duran oyuncuların kurallara harfiyen uymasıdır. Ebe oyuncular, atlamakta olan diğer takımın oyuncularını engelleyici harekette bulunamazlar. Böyle bir durum karşısında oyun tekrarlanır. Kurallara uygun olarak gerçekleştirilen atlamalar sonucunda rakip takımın oyunculardan biri taklayı atamazsa bu kez o grup, takım olarak, güvercin taklasına uygun pozisyon alır. Oyun böylece sürüp gider.

VII. BÖLÜM

EFSANELER, MASALLAR VE ATASÖZLERİ

Tunceli'de insan unsuru büyük yer tutmaktadır. İnsan, hayvan ve doğanın bu kadar iç içe geçtiği; insanın doğa ve hayvana bu kadar önem verdiği başka bir coğrafyadan söz etmek zordur. Tunceli insanı, kendisini doğada bulur. Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, efsanelerine konu olan isimler, insanken 'sır' olmuşlardır. Yahut bir insanın yakarışı karşısında canlıyken taşa dönüşmüşlerdir. Öte yandan Tunceli yöresi atasözlerinin her biri de önemli birer nasihat niteliğindedir.

1. TUNCELİ EFSANELERİ

Efsaneler, olayları olağandışı bir bakış açısından yorumlayan halk ürünleridir. Tunceli yöresinde sayısız efsane anlatılmaktadır. Aşağıda değinilen efsaneler, en yaygın olarak bilinen örneklerdir.

A. MUNZUR BABA EFSANESİ

Alevi dedelerinden birinin erken yaşta ölen tek kızı, birkaç gün üst üste babasının rüyasına girer. "Baba" der, kızı; "mezarımda bir emanet var onu al." Gördüğü rüyayı taliplerine anlatan Dede, mezarın açılmasını ister. Mezar açılınca, tabutun içinde parmağını emen bir çocuk görürler. Çocuğu alıp eve götüren Dede, o gece tekrar rüyasında kızını görür. Kızı, çocuğuna Munzur adının verilmesini ister.

Yörede Munzur'a ilişkin birbirinden farklı iki efsane anlatılmaktadır. Her ikisinde de Munzur, çobanlık yapmaktadır. Farklı olay örgüsünün yer aldığı iki efsanede de Munzur'un temiz ve örnek kişiliği öne çıkmaktadır.

Birinci efsane şöyle anlatılmaktadır.

İbrahim Peygamberin koyunlarına çobanlık yapan Munzur, şimdiki gözelerin bulunduğu yerde sürüsünü otlatırken yanına iki tane kurt gelir. Konuşmaya başlayan kurtlar, Munzur'dan kendilerine bir koyun vermesini isterler.

Munzur, "Bu sürü bana emanettir, sahibinin rızalığı olmadan veremem" deyince kurtlar, "o zaman git sahibinden rızalık al gel" derler.

"Ama" der, Munzur, "ben gidip gelene kadar siz sürüye saldırırsınız. Sürüye saldırmayacağınıza üç büyük günah üzerine yemin eder misiniz?"

Bunun üzerine kurtlar, "evde kalmış genç kızın günahı için; sacın üzerinde lokma vermeyen kadının günahı için, eski süpürge ile yeni süpürgeyi biri birine karıştırıp kullananın günahı için sana söz veriyoruz ki biz sürüye karışmayacağız" diye yemin ederler.

Kurtların yemininden sonra İbrahim Peygamberden rızalık almak üzere yola çıkan Munzur, kendi kendine, "nasıl olur da ben kurtlara güvenip, sürüyü teslim ettim, ya şimdi sürüye saldırırlarsa" diye endişeleriyle mücadele ederken İbrahim Peygamber'e rastlar.

İbrahim Peygamber, tek başına gördüğü Munzur'a, şaşkınla, "sürüyü nerede bıraktın?" diye sorar.

Bunun üzerine Munzur, “iki tane kurt gelip benden bir koyun istediler, bende ‘koyunlar benim değil, sahibinin rızalığı olmadan veremem’ dedim. Onlar da, ‘o halde git sahibinin rızalığını al” dediler, onun için geldim” diye cevap verir.

İbrahim peygamber, “peki sen onların sözüne güveniyor musun, insan kurda koyun teslim eder mi?” diye sorunca Munzur da, kurtların üç büyük günah üzerine yemin ettiğini anlatır ve kurtlara koyun vermek için İbrahim Peygamber’in rızası olup olmadığını merak eder.

İbrahim Peygamber, “o halde git, şayet sürüye dokunmamışlarsa kendilerine söyle, hangi koyunu beğeniyorlarsa onu alıp götürsünler” der.

İbrahim Peygamber’den rızalık alan Munzur, sürünün yanına geldiğinde, koyunların bir kısmının ağılda bir kısmı da gölgede geviş getirdiğini; kurtların da her iki tarafta nöbet tuttuğunu görür.

Munzur’u gören kurtlar, “sürünün sahibi razılık gösterdi mi?” diye sorarlar. Munzur da, sürünün sahibi, ‘kendileri sürünün içinden bir koyun beğenip alsınlar’ diyor diye cevap verir.

Sürünün içine giren kurtların seçtiği koyun, Munzur'un sahip olduğu ve yedi yıldan beridir ilk kez bu yıl iki canlı olan tek koyundur. Rivayet edilir ki Munzur'un koyunu, elbiseleri üzerine oturan aslanı uzaklaştıran aksakallı dedeye verdiği ve yıllar sonra bir ağacın altında uyurken attığı taşlarla kendisini uyandıran on yaşlarında bir çocuktan geri alan Selman-ı Pak'a ait bir çift nergizi yedikten sonra iki canlı hale gelmiştir. Munzur, kurtlara, o koyunun kendisine ait tek koyun olduğunu söyleme gereği duymaz. Koyunu alıp sürüden uzaklaşan kurtlar, kuytu bir yerde koyunun kuzulamasını sağlarlar. Kurtlar, doğurttukları iki tane erkek kuzuyu alıp, koyunu salarlar. Koyunun karnını yoklayan Munzur kuzulatıldığını anlamış ve biriken sütü sağmaya başlamış. Tam o sırada neler olduğunu merak edip sürünün yanına gelen İbrahim peygamber, koyunların yarısının beyaz yarısının da siyah renge büründüğünü görünce gözlerine inanamamış.

Büyük bir hayranlık ve minnetle "oğul bu kerameti nasıl erdin" diyerek yaklaşan İbrahim Peygamber'i gören Munzur koşmaya başlar. Munzur koştukça elindeki külenkten dökülen sütün değdiği her noktadan süt gibi bembeyaz su çıkmış. Kırkıncı adımında elindeki külengi de atan Munzur, kayanın tam ortasında fışkıran gözenin içinde sır olmuş.

Rivayet edilir ki kurtların götürdüğü kuzulardan biri İbrahim Peygamberin oğlu İsmail'in yerine kurban olarak yere inen koçmuş. İkinci koçun hala sağ olduğuna ve insanoğlunun başına gelecek en büyük felaketi önlemek için kurban edileceğine inanılmaktadır.

İkinci efsaneyse şöyle anlatılmaktadır.

Yedi yaşına gelen Munzur, Ovacık'ın Koyungölü köyünden bir ağanın koyunlarına çoban olur. Koyunlarını Munzur'a emanet eden ağa, bir rivayete göre Hacca, bir başka rivayete göreyse savaşa gider. O Hacdayken ya da savaştayken, Munzur ağanın eşinin yanına gelip, "Hanımım, ağamın canı sıcak helva istiyor. Sen yap, ben kendisine götürürüm", der.

Ağanın hanımı önce şaşırır; sonra da "herhalde zavallı çobanın canı helva yemek istiyor, ama utandığı için ağasını bahane ediyor" diye helva yaparak, Munzur'a verir.

O sırada Hacda namaz kılan (siperde düşman gözetleyen) ağa, sağ tarafında Munzur'u görünce şaşkınlıkla niye geldiğini sorar. Munzur da, "Canın çekmiştir diye hanımım helva gönderdi; onu getirdim" diyerek, elindeki bohçayı ağasına uzatır. Helvanın hala sıcak olduğunu gören ağa, bunun nasıl olduğunu sormak için başını çevirdiğinde Munzur'un sırra kadem bastığını farkeder.

Hacdan (savaştan) döndüğü gün, herkes, elinde bir hediyeyle, ağayı karşılamaya gider. Karşılayanlar arasında, külenkteki sütüyle Munzur'u gören ağa, yanındakilere, "öpülecek el varsa Munzur'un elidir"

der ve Munzur'a doğru hamle yapar. Bunun üzerine Munzur, "aman ağam Allah aşkına. Ben yıllarca senin ekmeğini yedim. Ben sana elimi öptürmem", der ve kaçmaya başlar.

Rivayet edilir ki, bugünkü gözelerin bulunduğu yere gelindiğinde, sendeleyen Munzur'un elindeki süt dökülür. Sütün her döküldüğü yerde, süt gibi bembeyaz bir su fışkırır. Munzur kırk adım daha atar. Fışkıran bu sulardan bir ırmak meydana gelir. Munzur'un arkasından koşanlar bu ırmaktan öteye geçemezler. Munzur da kayanın içinden fışkıran gözede kaybolur gider.

Bugün gösterdiği kerametten sonra sırra kadem bastığı yerden çıkan çaya ve çayın çıktığı yerin arkasında uzayıp giden dağa adını veren Munzur, bölgenin de sembolik isimlerinden biridir. Munzur Çayı'nın kaynağının kırk göze olması da, 'Kırklar'ı simgelemektedir. Günümüzde önemli ziyaret yerlerinin başında gelen Munzur adına her yıl, kurbanlar kesilip, lokmalar dağıtılmaktadır.

B. ŞIH DELİL EFSANESİ

Tunceli yöresinde anlatılan bu efsane, Pilvenk aşiretinin soy babası olarak kabul edilen Şıh Delili Berhocan'a aittir. Şıh Delil adında biri, uzun süreden beri Pilvenk (Dedeağaç) Köyünün Ermeni keşişinin yanında çalışmaktadır. Bir süre sonra çalıştığı topraklardan pay ister. Bu teklifi kabul etmeye yanaşmayan Keşiş, Berhocan'ın, 'bu gece yatalım, nerede uyanırsak, orası onun olsun' teklifini kabul eder. Keşiş, sabah uyandığında Venk köyünde olduğunu farkeder. Rivayet edilir ki, Şıh Delili Berhocan'ın bu kerametinden sonra Keşiş, Pilvenk'i terk etmek ve bütün arazisini Şih Delili Berhocan'a bırakmak zorunda kalır.

Bu durum karşısında korkuyla karışık şaşkınlığa düşen Keşiş, oğlunu bir koç ile birlikte Şıh Delil'e gönderir. Rivayet edilir ki, koç kesilip yenildikten sonra kemiklerini postuna geri dolduran Şıh Delil, koça asasıyla can verir. Bu olaydan sonra Şıh Delile 'koyun canlandıran' anlamında 'Şıh Delili Berhocan' denilir.

Tunceli sözlü kültüründe önemli bir yer tutan bu efsanenin benzeri Hacı Bektaş'ın Velâyetnamesi'nde, Sultan Sucauddin Efsanesi'nde ve değişik yörelerdeki efsanelerde de yer almaktadır. Rivayete göre, Hacı Bektaş kendisi ve yoldaşları için kurban edilen kuzuları, kemik, baş ve ayakları ile birlikte postlarına koydurup, diriltmektedir.

Öte yandan Keşiş, sonradan oğluyla birlikte 12 atlıyı göndererek, Şıh Delil Berhocan'ı öldürüp, Pilvenk'i geri almak ister. Mevsim ilkbahardır ve hayvanlara yem olarak verilecek ot ve saman neredeyse tükenmek üzeredir. Keşişin oğlu, hayvanları için Berhocan'dan yem ister.

Berhocan, evinin önünde bulunan tarladaki karı küreyerek, altında yeşeren buğdaydan bir tutam alır. Her bir atın torbasına biraz koyar ve torbaları atların boynuna asıp, döner. Atlara yem verdiğini söyledi-

ğinde meraklanan keşişin oğlunun gönderdiği adamı, atların torbalarında taze yonca bulunduğunu söyler.

Efsaneye göre akşam olunca Berhocan, misafirlerini bırakmak istemez. Ocağın önünde otururlarken Berhocan'ın elindeki sopayı uzatmasıyla birlikte dışarıdan bir patlama sesi gelir. Keşişin oğlu ne olduğunu sorunca, Berhocan, darı tarlasına giren ayıyı vurduğunu söyler. İnanmayan Keşişin oğlu sabah tarlada vurulmuş ayıyı görünce Berhocan'ın evliya olduğuna inanarak, topraklardaki haklarından vazgeçtiğini söyler.

C. GELİN PINARI EFSANESİ

Efsanenin doğduğu yer, Nazimiye'nin on üç kilometre uzağındaki Dereova Şelalesi'ndedir. Şelalenin suyu, 35-40 metre yükseklikteki kayalardan sarkıtlar ve dikitler yaparak ince ince akmaktadır. Alışılmış şelale görünümünün dışındaki şelale, yazın en sıcak günlerinde bile tıpkı bir klimanın yaydığı serinliği yayar.

Tunceli yöresinde evlenen genç kızlar, topluma saygı gereği, birkaç gün evden çıkmazlar. Gelinin evden çıkması, kaynanasının izniyle olur. Rivayet edilir ki, düğünden birkaç gün sonra, kaynanası, yeni gelinden koyunları sağmasını ister. Gelin, süt bakracını alarak, diğer genç kızlar ve gelinler gibi süt sağım yerine gelir. Kendilerine ait bütün koyun ve keçileri sağar; ancak son sağdığı karakeçinin tekmelemesi sonucu sağdığı bütün süt dökülür.

Gelin telaşlanır; çevresi tarafından beceriksiz bir gelin olarak tanınacağı ve kaynanasından azar işiteceği korkusuyla eve dönemez. Bir yandan üzüntüden

ağlar; bir yandan da karakeçiye beddualar yağdırır. Gelinin geciktiğini gören kaynana, yüksekçe bir yere çıkarak gelinine seslenmeye başlar. Üzgün ve mahcup gelin, yaratana sığınıp, elindeki boş bakracı, pınardaki su ile doldurur, bakracın ağzını bir bez ile kapatarak eve getirir.

Kaynanası, mayalamak için bakracı açar. Kaynanasından herhangi bir şaşkınlık hali görmeyen yeni

gelin merakla bakracın içine bakar; doldurduğu su süt olmuştur. Kendisini mahcup etmeyen Allaha şükreder. O gün, bugündür bu pınarlardan akan sular koyunların sağılma mevsiminde, süt renginde akar. Koyunların sağımdan kesilmesiyle de tekrar doğal rengine döndüğü rivayet edilir.

D. DÜZGÜN BABA EFSANESİ

Şah Haydar, Kureyş olarak da tanınan Derviş Mahmud Hayrani'nin oğludur. Tunceli'nin Zeve yakınlarında bulunan hayvanlarına daha rahat bakmak için Zargovit Tepesi'ne bir ev yapar. Öyle ki, zemheri ayında bile keçileri gayet besilidir.

Babası Derviş Mahmud Hayrani, böyle besili olması için oğlunun hayvanlara ne yedirdiğini merak eder. Merakını gidermek için Şah Haydar'ın bulunduğu Zargovit Tepesi'ne gider. Rivayet edilir ki, Şah Haydar'ın elindeki çubuğu değdirdiği meşe ağaçlarının hemencecik filizlendiğine; keçilerin de filizlerden yiyerek beslendiğine şahit olur.

Derviş Mahmud Hayrani, Şah Haydar'a görünmeden dönmek isterken, keçilerden biri, birkaç kez hapşırır. Şah Haydar, hapşıran keçisine dönerek, "ne oldu, babam Derviş Mahmud'u mu gördün; niye hapşırıyorsun" diye sorar. Gayri ihtiyari arkasına döndüğünde, babasının kendisine görünmeden gitmek istediğini farkeder.

Babasına bizzat adıyla hitap ettiğini duymuş olmasından ve babasına karşı mucize yaratmış olmasından mahcup olan Şah Haydar, bugün Düzgün Baba adıyla anılan dağa kaçar ve burada yaşamaya başlar. Rivayet edilir ki, kaçarken ayağındaki kışın karda giyilen hediklerle birbirine uzaklığı yaklaşık 5 kilometre olan Zargovit'ten Düzgün Baba Tepesi'ne üç adımda gitmiştir. Bastığı yerde hediklerin taşlara bıraktığı izler hala durmaktadır.

Annesi, eve gelmeyen Şah Haydar için endişelenir. Babasından oğlunun durumunu öğrenmesini ister. Derviş Mahmud Hayrani de, Şah Haydar'ın durumu hakkında bilgi getirmeleri için taliplerini gönderir. Talipler, Düzgün Baba Dağı'nın tepesinde Şah Haydar'ı görüp, pirlerine iyi haberle dönerler. Şah

Haydar'ın durumunun iyi, işinin düzgün olduğunu; selam ve hürmetler gönderdiğini söylerler.

Bu "işi düzgündür" sözü dilden dile dolaşır ve Şah Haydar'a Düzgün Baba denilmeye başlanır. O günden sonra 2500 metre yükseklikteki bu dağa da Düzgün Baba Dağı denir. Dağ, o günden bu yana kutsal olarak bilinir. Çok sayıda insan tarafından ziyaret edilir; adaklar adanır, kurbanlar kesilir. Düzgün Baba Efsanesi yörede halen hakim olan babaya saygının, eskiden beri var olan bir geleneğin ifadesidir.

E. AĞUÇAN EFSANESİ

Ağuçan, zehir içen anlamına gelir. Ağuçan, Hacı Bektaş-ı Veli ile beraber Horasan'dan gelmiş ve Tunceli yöresine yerleşmiş bir pirdir. Soyağacının Hazreti Hüseyin'in torunu ve 4. İmam olan Zeynel Abidin'e kadar gittiği rivayet edilir. Büyük dedesi Seyit Hasan olarak bilinmektedir. Bu soydan Mir Seyyit, Köse Seyyit, Koca Seyyit ve Seyyit Mençek kolları türemiştir.

Kendisiyle ilgili ilk rivayet, Erzincan'da karşılaştığı Tatarlarla ilgilidir. Kendisinin keramet sahibi olduğuna inanmayan Tatarları ikna etmek için kaynayan kazana giren Ağuçan, kazandan sapasağlam çıkmış. Kendisine inanmamaları ve ikinci kez kazana girmesini istemeleri üzerine, bu öneride bulunan Keşişle birlikte girmeyi kabul eder. Etrafdakilerin ısrarı üzerine Keşiş de kazana girer. Kazanın kapağı açıldığında, Ağuçan'ın sapasağlam durduğunu; ancak keşişin yandığını görmüşler. Ne olduğunu sorduklarında, Ağuçan'ın cevabı, "Bize elini verdi, eli sağlam kaldı. Gönlünü verseydi, tümüyle sağlam kalırdı" şeklinde olmuş.

Keramet sahibi olduğuna ilişkin söylenti yayılınca Diyarbakır Bey'i, Ağuçan'ı Diyarbakır'a çağırmış. Mevcutlu olarak Diyarbakır'a götürülen Ağuçan'ın yanında kırk da adamı varmış. Burada Dönemin Diyarbakır Beyi, Ağuçan'ı tutuklatıp zehir içirmiş. Rivayet edilir ki, Ağuçan'ın içtiği zehir, parmağından bal olarak tabağa akmış. Ağuçan, tabağa akıttığı balı, o an orada bulunan yaşlı bir adama yedirmiş. Yaşlı adam, o an orada genç bir insana dönüşmüş. Bu mucizeyi gören Diyarbakır Bey'i Ağuçan'ı serbest bırakmış. Bir başka efsaneye göre, Sultan 3. Murat, keramet sahibi olduğu söylenen pirleri denemek isterken asıl adı Seyyit Mençek olan Ağuçan'a rastlar. Ağuçan'ın içtiği zehrin parmaklarından süt olarak aktığını gören Sultan 3. Murat, kendisini ödüllendirir. Türbesi, Hozat'ın Karabakır (Bargini) köyündedir. İçinde üç tane mezar bulunan iki odalı türbede eşi Elif ve oğlu Seyyit ile birliktedir. Türbeye, ziyaret kabul edilmektedir.

F. YILAN DAĞI EFSANESİ

Yılan Dağı, Hozat, Ovacık ve Çemişgezek ilçesinin ortasındadır. Bu dağ ve çevresi, kışlakçıların sürülerini otlattığı serin otlaklardır. Yılan Dağı'nın alt eteklerinde Yılan Çukuru'nda, başı âdeta göğe yükselen bir kaya parçası vardır. Dağın jeolojik yapısıyla karşıtlık oluşturan bu kaya yığınının simsiyah bir hat hâlinde yılan dağının dik yamaçlarından zirveye kadar uzandığı görülmektedir. Efsane, işte bu kaya parçasına ilişkindir.

Karların erimesiyle birlikte kışlakçılar, sürülerini otlatmak için kışın yaşadıkları köylerden yaylalara göçerler. Yaylaya çıkış, gelenekselleşmiş bir şenlik havasında olur. Göçün başladığı mevsimde yeni evli genç ve güzel bir gelin, mensubu olduğu toplulukla beraber yaylaya çıkar. Sırtında altı aylık çocuğu da vardır. Çadırlar kurulup, yerleşilmesi birkaç günü almıştır. Her şey bittikten sonra, askerdeki kocasının özlemiyle bebeğini de yanına alan gelin, hem çocuğunu emzirmek hem de içip yorgunluk atmak arzusu ile suyun kaynağına yönelir.

Rivayet edilir ki, çocuğunu sırtından indirip, bir yudum soğuk su içen gelin, tam bebeğini emzirmek için doğrulurken korkunç bir sesle irkilir. Sesin geldiği tarafa baktığında, inanılmaz büyüklükte bir canavar yılanın hışımla kendilerine doğru geldiğini görür. Baş tarafı yerden metrelerce yüksekte, kuyruk kısmı uzaktaki dağın tepesinde olan bu canavardan kaçarak kurtulmak mümkün olmadığını düşünür. Bir umutla olduğu yere diz çöker ve bütün inancıyla yaratana sığınıp, "Hey Allahım, bu ıssız dağ köşesinde, masum yavrumla beraber korkunç canavar karşısında beni çaresiz ve korumasız bırakma" şeklinde yakarır.

O an bir ses duyar. Umutsuzlukla kapattığı gözlerini aralar ve kafası boşlukta dikili duran canavarın hareketsiz kapkara bir kaya parçası haline dönüştüğünü görür. Tekrar dua ederek Allah'a yakarır: "Allahım ben bu mucizeyi gözlerimle gördüm; izleri dünya durdukça insanlığa ibret levhası olsun" der.

G. SEYİD KALMEM EFSANESİ

Kureyş olarak da bilinen Derviş Mahmud Hayrani ile birlikte Horasan'dan geldiği söylenen Bismi Şah İsmail'in oğlu olan Seyid Kalmem'in 13. yüzyılda yaşadığına inanılmaktadır. Seyid Kalmem'e ilişkin birden fazla efsane anlatılmaktadır.

Bunlardan birincisi, Seyid Kalmem'in yanında çoban olduğu Şıh Hasan'ın kızına aşık olduğuna ilişkin olan efsanedir[12]. Bütün diretmelerine rağmen kızının evlenmesine engel olamayan Şıh Hasan'ın Seyid Kalmem'e arazi vermemek için koştuğu şartla ilgili bir efsanedir. Şıh Hasan, Seyid Kalmem'den kendisine bir çift öküz bulup, güneşin doğuşundan batışına kadar sürebileceği araziye sahip olabileceğini söyler. Seyid Kalmem'in öküzü yoktur ama sabaha kadar çalışıp, bir boyunduruk yapar.

Sabah kalkan Şıh Hasan, Seyid Kalmem'i göremeyince, O'nun bir şey yapamayacağını ve arazi sahibi olamayacağını söyler. Akşam köye dönen Şıh Hasan, Seyid Kalmem'in bulduğu bir çift tosunla neredeyse köydeki bütün araziyi sürdüğünü görünce O'nun keramet sahibi biri olduğunu anlar ve eşine her ne olursa olsun Seyid Kalmem'e süt mayası vermemesini öğütler.

Birkaç kez istediği mayayı annesinden alamayan kızı, içinin yandığını, bir ayran vermesi için annesinden istekte bulununca içi yanan annenin verdiği ayranın son yudumunu içmeyip eve götürerek maya yapar.

---

13. age., s.103.

Bunun üzerine Şıh Hasan, kendisine yol göründüğünü söyleyerek oradan göçer. Munzur'u geçip Ovacık'a vardığında mola verir. Biraz dinlenmek için uzanan Şıh Hasan'ı uyku basar ve rüyasında Hızır'ı görür. Hızır, 'öküzün nerede çökerse, orayı kendine yurt edin' der. Öküzün çöktüğü yere konar.

Bu efsanelerden ikincisiyse Seyid Kalmem'in, evinde bulunan sınırlı yiyecekle kendisine konuk olan çok sayıda kişiyi doyurduğuna ilişkindir.

H. BAĞIN KALESİ EFSANESİ

Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad, Mazgirt'teki Bağın Kalesi'ndeyken Hacı Kureyş adında bir ermişin namını duymuştur. Mucize gösterdiği söylentilerine inanmayan Sultan, Kureyş'i getirerek, kızgın bir fırına attıracağını söyler. Kureyş bu teklifi, yanına başka birini alarak girme koşuluyla kabul eder. Rivayete göre Kureyş, fırında üç gün kalır. Fırının kapısı açıldığında Kureyş'in sakalının buz tuttuğu yanında bulunan şahsında her tarafının külden bembeyaz olduğu ve ikisinin de sağ olduğu görülür. Yanındaki şahsa o günden sonra Derviş Gevr (Boz Derviş) adı verilir. Mucizelere şahit olan Sultan, ikisini de serbest bırakır ve kendilerine saygı duyulmasını ister.

I. KALO SIPE (AKSAKALLI İHTİYAR) EFSANESİ

Tunceli'nin önemli aşiretlerinden biri olan Çarekanlıların yurt edinmesine ilişkin bir efsanedir. Rivayet edilir ki, aşiret reisi Şah Hüseyin Bey, bir gece rüyasında aksakallı bir ihtiyar görmüş. Yöresel dilde Kalo Sıpe denilen Aksakallı İhtiyar, "yükünü yükle, buralardan git. Öküzün nerede istirahat için yatarsa orayı kendine yurt edin" diye nasihat etmiş. Şah Hüseyin Bey, sabah uyanır uyanmaz, eşyalarını benekli bir çift öküzün çektiği kağnıya yüklemiş ve ailece doğudan batıya doğru yola çıkmış.

Günlerce yolculuktan sonra benekli öküz, Pülümür'ün Ağa Şenliği denilen bölgesinde istirahat etmek için yatmış. Şah Hüseyin Bey de, Aksakallı İhtiyar'ın sözüne uyarak, orayı kendine yurt edinmiş. Barınmak için ev yapmaya başlamış.

Aksakallı İhtiyar yine görünmüş. Elinde getirdiği büyükçe bir direği evin orta yerine dayayarak kaybolmuş. Aksakallı İhtiyar'ın Tunceli kültüründe önemli bir yer tutan Hızır olduğu kabul edilip, getirdiği direk, kutsanarak, Kalo Sipe adı verilmiştir. Rivayet edilir ki Yıllar sonra ev yanmış ama Aksakallı İhtiyarın getirdiği direk hiç yanmamış. Bu direk, yöre halkı tarafından ziyaretgah kabul edilmektedir.

Bu efsane ile Seyid Kalmem Efsanesi arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Aradaki fark, mekansal niteliktedir. Birisi Munzur Ovacık'ta, diğeriyse Pülümür'de geçmektedir.

J. SAĞMAN KALESİ EFSANESİ

Bugünkü Sağman köyünün doğusunda sarp bir kayanın üzerinde bulunan Sağman Kalesi'nin küçük olmasına karşılık, oldukça önemli bir geçit yeri olan

derelerin kesiştiği yerde kurulmasına ilişkin efsanedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde de anlattığı efsane, kalenin, kimler tarafından, nasıl yapıldığına ilişkindir. Bazı kaynaklarda bu eserin Artukoğulları tarafından yapıldığı yazılmaktadır.

Bir gün Artukoğulları'ndan Diyarbakır Beyi bu bölgede keklik avına çıkmıştır. Av sırasında Bey, bir kayadan, "Sağman, Sağman..." şeklinde sesler duymuş. Sesten ürken Bey, kayanın üzerinde bir kurban kesmiş. Kurban kesimi sırasında kaya yarılmış ve içinden tam bir gün bir gece süresince altın akmış. Diyarbakır Beyi de buradan çıkan altınlarla Sağman Kalesi'ni yaptırmış. Adını da Sağman koymuş. Yöre halkı, Kaleyi ziyaret olarak görmekte ve çeşitli zamanlarda buraları ziyaret etmektedir.

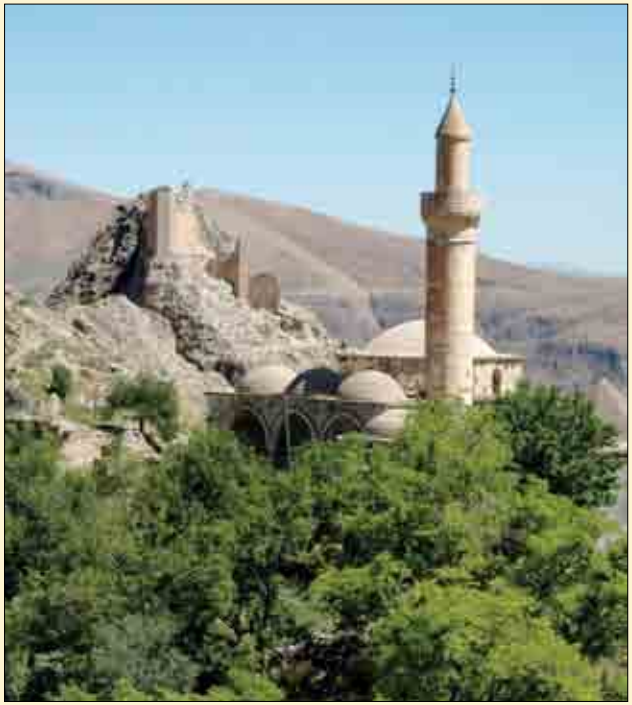

K. SÜPÜRGEÇ BABA EFSANESİ

Süpürgeç Dağı, Pertek'in kuzeyinde bulunan bir dağdır. Karadağ ise Murat Nehri'nin ötesindedir. Her iki dağ, Murat Irmağı ile birbirinden ayrılmış durumdadırlar. Rivayet edilir ki, Süpürgeç ile Karadağ vakti zamanında çok iyi iki arkadaş imişler. Alın yazısı bu olsa gerek, ikisi de aynı kıza âşık olmuşlar. Aralarında, "kızı ben alırım, sen alamazsın" şeklinde kör bir rekabet başlamış. İki iyi arkadaş, aynı kız için uzun yıllar birbirleriyle kavga etmişler; fakat ne yenişebilmişler ne de sevdalarından vazgeçebilmişler. Zaman gelmiş geçmiş; yaşlanmışlar. Arkadaşlıklarının rekabete dönüşmesine neden olan sevdikleri kız ölmüş. Önce sevdikleri kız daha sonra da kendileri ölür. Sevdikleri kız ölen iki eski arkadaşın arasındaki kavga o gün bugün hiç bitmemiş. Ancak aralarındaki çekişme devam eder. Her ikisi de birer Uludağ olup birbirlerine top atmaya başlarlar. Şimdi bile Süpürgeç ile Karadağ'ın birbirlerine top attıkları söylenir. Söylendiğine göre Süpürgeç'in attığı toplar Karadağ'ın yüzünü karartmış. Karadağ'ın attığı toplar ise Süpürgeç'in tepesini uçurmuştur. Karadağ'ın karalığının, Süpürgeç'in de tepesinin düz oluşunun nedeninin bu atışma olduğu rivayet edilir.

L. MANSUR BABA EFSANESİ

Soyunun 5. İmam olan Muhammed Bakır'a dayandığı söylenen Baba Mansur'a ilişkin efsane, büyüleyicidir. Rivayet edilir ki, Mansur Baba'nın ev yaptığını öğrenen Kureyş Baba adında ermiş biri, yılanı kamçı, ayıyı da at yaparak, Baba Mansur'un köyüne doğru gitmiş. Karşıdan gelen ayının üstünde Kureyş Baba'yı ve elindeki kamçı gibi duran yılanı gören Baba Mansur, kendisinin de bir keramet göstermesi gerektiğini düşünerek, yapmakta olduğu duvara at gibi binip, karşılamaya gitmiş.

Duvarın yürüdüğünü ve üstünde Baba Mansur'un olduğunu gören Kureyş Baba, bu mucize karşısında, "cansız duvara can verdin" diyerek, eğilip Baba Mansur'un elini öpmüş. O günden sonra Baba Mansur geleneğinin, bütün diğer geleneklerden üstün olduğu kabul görmüş.

Yürüdüğü söylenen bu duvar(Duare Muğundi), günümüzde en önemli ziyaretlerden biri olarak kabul görmektedir. Ziyarete gidenler, kurban kesip niyaz dağıtırlar ve dilekte bulunurlar.

M. SULTAN HIDIR EFSANESİ

Rivayet edilir ki, yaşlı bir adam yaşarmış. Bir gün Sultan Alaeddin Paşa, ordusu ile Pertek'in Dorutay köyü yakınlarından geçerken Sultan Gölü kıyısında gecelemeye karar vermiş. Çadırlar kurulurken, gözcülerden biri Sultan Alaeddin'in yanına gelerek, ileride bir ışık gördüklerini söylemiş. Sultanın emri üzerine giden askerler eski bir çadırın içindeki yaşlı bir adamı alıp Sultanın huzuruna götürmek istemişler.

Adının Hıdır olduğunu söyleyen ihtiyar, gitmek istememiş ve Sultanın fakirhanesini şereflendirmesini istemiş. "İyi ama Sultan yalnız değil, vezirler ve kumandanlar var. Nasıl ağırlayacaksın" demişler. İhtiyar, "Tanrı misafiri, umduğunu değil, bulduğunu yer" diyerek, isteğini tekrarlamış.

Olup biteni askerlerinden dinleyen Sultan Alaeddin, kendisini davet eden ihtiyarı merak edip ihtiyarın çadırına gitmiş. İhtiyar, Sultanı seccadenin üstüne davet etmiş. Seccadede boş kalan yere sırasıyla vezirler ve kumandanlar oturmuş ama gene de seccadenin bir tarafı boş kalmış. Hayretler içinde kalan Sultan, "ayağa kalkın" diye talimat verince bakmış ki, seccade küçük; otur talimatı karşısında da kimsenin yerde olmadığını fark etmiş.

Biraz sonra ihtiyarın güveçte bir miktar sıcak aş getirdiğini gören Sultan, "Baba Erenler, bunu hangimiz yiyeceğiz" diye sormuş. İhtiyar da, "besmeleyle başlayın, inşallah hepimize yeter" diye cevap vermiş. Başlamışlar yemeye. Herkes doymuş.

Sultan atlarının aç olduğunu söyleyince, direğe asılı dağarcıktan almalarını istemiş. Bütün atlara arpa verildiği halde arpanın bitmediğini gören Sultan, ermiş ve keramet sahibi olduğunu anlayınca askerlerinden güvenilir olan üç ya da beşini ihtiyara yardımcı olmak üzere bırakmış. Bu üç askerin Resul, Munzur ve Delil olduğu; Sultan Hıdır ölene dek O'na hürmet

ettikleri rivayet edilmektedir. Bugünkü Dorutay köyünde yaşayanların bu üç askerin soyundan geldikleri ve Resulan, Delilan ve Munzuran olarak adlandırıldıkları söylenmektedir.

Türbesi de Selçuklu Sultanı tarafından yapılan Sultan Hıdır Türbesi, ziyarete açıktır. Daha çok çocuğu olmayanlara, sara ve akıl hastalarına şifa verdiği söylenmekte ve bu tür dertleri olanlar tarafından ziyaret edilmektedir.

N. PEPUK KUŞU EFSANESİ

Rivayet edilir ki, Tunceli'nin küçük bir dağ köyünde, biri erkek, diğeri kız, iki çocuklu bir aile yaşarmış. Ailenin her dileği gerçekleşir; her şey gönüllerince olurmuş. O kadar mutlularmış ki herkes onlara imrenirmiş. Aile mutlu; çocuklar sevinç içinde büyümüşler.

Her mutluluğun bir sonu vardır; derler. Bir gün çocukların anneleri, aniden rahatsızlanıp ölmüş. Ölüm, mutluluk da bırakmaz; huzur da! O mutlu, mesut aileyi ağır bir yas havası sarmış.

Çocuklarına bakacak birine ihtiyaç duyan baba, bir müddet sonra evlenmek zorunda kalmış. Evlendiği kadının çocuğu olmazmış; O da, kocasının çocuklarını kıskanırmış. Baba evden gidince ya da fırsat buldukça kötülük eder, elinden gelen her zulmü yapmaktan geri durmazmış. Gece gündüz eziyet gören çocuklar, babalarının kendilerine inanmayacağını düşünerek, olup biteni anlatmazlarmış.

Gene babalarının evde olmadığı bir bahar günü, üvey anneleri iki kardeşi, kenger toplamaları için dağa göndermiş. Kız kardeş, topladığı kengerleri kardeşinin sırtındaki torbaya koyarmış. Öyle ki hava kararmaya başlayıncaya kadar kenger toplamışlar. Tam köye dönmeye karar verdikleri anda kız kardeş, erkek kardeşin taşıdığı torbaya bakmış ki, içinde bir tek kenger bile yok. Ne olduğunu anlamamışlar. Kız kardeş, erkek kardeşe, 'topladığımız bütün kengerleri yedin mi, şimdi eve nasıl döneriz? Üvey annemiz bizi öldürür' diye çıkışmış.

Erkek kardeşi ise 'yemin ederim ki ben yemedim' diyerek karşılık vermiş. Erkek olan kız kardeşini inandırmak için 'istersen karnımı aç da bak!' demiş.

Bunun üzerine, kız, erkek kardeşinin karnını bıçakla yarmış. Ne yazık ki, kardeşi haklıymış; kardeşinin karnında kenger yokmuş! Hemen kardeşinin karnını dikmek istemişse de çocuk, oracıkta ölmüş.

Sonradan torbanın delik olduğunu anlamış. Meğer, üvey anneleri onlara dibi delik torba vermiş. Kardeşinin ölümüne neden olan abla, ne yapacağını bilmez halde, orada bulunan pınarın suyuyla kardeşini yıkayıp ağlaya ağlaya gömmüş. Yeri belli olsun diye de başucuna bir fidan dikmiş.

Eve geldiğinde babası, kardeşini sorunca, 'oduncularla gelecek' demiş. Oduncularla gelmeyince, "hayvan çobanıyla gelecek'; hayvan çobanıyla gelmeyince 'sürüyle gelecek' diye babasını oyalamış.

Hem babasının korkusu hem de kardeşini öldürmenin vicdan azabı içinde olan kız, Allah'tan kendisini Pepuk kuşuna çevirmesini dilemiş. "Allahım beni Pepuk kuşu yap, bu dağlara sal ki dünya döndükçe dağlardan dağlara kardeşim diye seslenip durayım" diye yalvarmış. Rivayet edilir ki, kız, oracıkta Pepuk kuşuna dönüşüvermiş. Tunceli yöresinde, her bahar kenger yetişince Pepuk kuşunun kendisini ihbar etmesi anlamına gelen acıklı ötüşünün başlaması da bundanmış.

O. SIRSALEKE EFSANESİ

Çok yüksekte uçan ve çok nadir görülen bir kartal türünün adı olan Sırsalekenin kutsal bir anlamı bulunmaktadır[13]. İki dünya arasında gidip geldiğine ve sırrolan seyid ve pirlere eşlik ettiğine inanılan Sırsaleke Kartalı'nın rengi beyaz ve sırtında kırmızı bir leke olduğu ifade edilmektedir.

Rivayet edilir ki Sultan Süleyman'ın evlenebilmesi için kuşların tüylerine ihtiyaç vardır. Sultan Süleyman, bütün kuşlardan tüylerini ister. Tüyünü ilk veren kuş, Sırsaleke Kartalıdır. Bu nedenle Sultan Süleyman tarafından kutsandığı rivayet edilir. Tüyünü Sultan Süleyman'a verdikten sonra yuvasına çıplak olarak uçtuğu için sırtı güneşten yanar. Sırtındaki kırmızı lekenin nedenin de bu olduğu söylenir.

14. age., s.183.

2. TUNCELİ MASALLARI

Tunceli yöresinde çok sayıda masal anlatılmaktadır. Bu masalların en önemlileri hayata dair derslerle dolu olan Şahmaran masalıdır.

ŞAHMARAN MASALI

Tunceli ve yöresinin en bilinen masalı, Anadolu'nun farklı bölgelerinde farklı biçimlerde anlatılan Şahmaran Masalıdır. Başta yaşlılar olmak üzere her Tuncelili, Şahmaran Masalını bilmektedir. Daha genel bir ifadeyle söylemek gerekirse her Tuncelili, Şahmaran Masalını en az bir kere dinlemiştir. Uzun kış gecelerinde anlatılan Şahmaran Masalı, Tuncelililer için o kadar yakın bir hissiyattır ki her Tuncelilinin evinde Şahmaranı resmeden bir halı duvarda asılı durmaktadır. Şahmarana ilişkin yapılan çok sayıda akademik araştırma bulunmakla ve farklı yörelerde farklı versiyonları olmakla birlikte, aşağıda, Tuncelililer tarafından bilinen ve Kemal Kahraman'ın Türkçeleştirerek sitesine koyduğu versiyonun sadeleştirilmiş hali bulunmaktadır.

Tunceli yöresinde çok sayıda masal anlatılmaktadır. Bu masalların en önemlileri hayata dair derslerle dolu olan Şahmaran masalıdır.

Rivayet edilir ki, Lokman Hekim, günlerden bir gün, ölüme çare bulmak amacıyla içinde notlar tuttuğu defterini alıp bir ırmağın başına gidip oturmuş. Lokman Hekim'in ölüme çare bulmak için defterini açıp çalışmaya başladığı, aynı anda Hz. Peygambere ayan olmuş. Hz. Pepgamber Cebrail'e, "Lokman Hekim gene defterini eline alıp, ölüme çare bulmak için çalışmaya başladı. Ölüm, Hakkın emridir, O niye karışıyor? Sen git ve bir kanat çırparak, defteri suya düşür. Yoksa Lokman Hekim, ölüme çare bulma sevdasından vazgeçmez" demiş.

Bunun üzerine Cebrail, ırmak kenarında defterine bir şeyler yazmakta olan Lokman Hekim'in yanına gidip, O farkında olmadan kanatlarını çırpmış. Lokman Hekim'in elindeki defterin, üç sayfası hariç, bütün sayfaları uçup sulara gömülmüş. Bütün çalışmaları yok olup giden Lokman Hekim çok üzülmüş ama yapacak bir şey olmadığından çaresiz bir biçimde evine dönmüş. Bir süre sonra ölüm döşeğine düşen Lokman Hekim, artık dünya değiştirme vaktinin geldiğini anlayınca, o sırada iki canlı olan karısını yanına çağırmış. Ölüme çare aramak üzere tuttuğu notlardan geriye kalan üç sayfayı O'na verip, demiş ki, "Bunları sakla. Günü gelip de doğurduğun evladımız, gelip bunları senden isteyene kadar katiyen söz etme. O, isterse de ver".

Bu sözlerinden sonra dünyasını değiştirmiş, sonsuzluğa göçmüş.

Bir zaman sonra günü dolan kadın doğum yapmış ve bir oğlu olmuş. Camısan adını verdiği oğulları, yedi yaşına geldikten sonra köyün diğer çocukları gibi oduncu olmuş. Günlerden bir gün, her zamanki gibi kalkıp, diğer arkadaşlarıyla oduna gitmiş. Çok büyük bir kütük görmüş. Kaldırıp götürmek istemiş. Kütüğü kaldırınca altında büyük ve düz bir taş görmüş. Sanki bir şeyin kapağı gibiymiş. Meraklanan Camısan, taşı da kaldırınca ağzına kadar dolu bir küp görmüş.

Hemen arkadaşlarına seslenmiş: "Burada bir şey buldum; hele bu nedir?" Arkadaşları gelip bakmışlar ama ne olduğunu onlar da bilememişler. İçlerinden biri, "hele bir parmağını batırıp tadına bak." Batırdığı parmağını yalayan Camısan, onun tatlı bir şey olduğunu fark etmiş. Arkadaşlarına, "bunun tadı çok güzel; gidip kaplarımızı getirip, dolduralım. Bu bizim nasibimiz" demiş.

Köye gidip kaplarını getiren çocuklar, küpteki balı boşaltmışlar. Fakat küp o kadar büyük ve derinmiş ki, küpün altında kalan bala yetişememişler. Bunun üzerine Camısan, arkadaşlarına, "bir ip bağlayıp, beni aşağı sarkıtın. Altta kalanları kaplara doldurduktan sonra siz beni çekersiniz" demiş.

Camısan'ın beline ipi bağlayıp derin küpün içine indirmişler. Camısan, küpün altında kalan balı bitene kadar kaplara doldurduktan sonra kendisini çekmelerini istemiş. Tam burada insanoğlunun açgözlülüğü bir kez daha devreye girmiş; yukarıdaki çocukları şeytan dürtmüş. İçlerinden biri, "bunu ilk Camısan buldu, yukarı çıkardığımızda, yarısı benim yarısı da sizin diye diretir. İyisi mi biz Camısan'ı küpte bırakalım. Soran olursa da görmedik, bilmiyoruz, deriz" demiş. Kendi aralarında anlaşmışlar. Böylece Camısan'ın bağlı olduğu ipin ucunu bırakmışlar. Sonra da kuyunun üstündeki taşı da kapatıp köylerine geri dönmüşler. Oğlunu merak eden Camısan'ın annesinin sorularını da, "nerede olduğunu bilmiyoruz" diyerek geçiştirmişler.

Bu tarafta zavallı kadın, oğlunu merak edip, aramalarını sürdürürken, öte tarafta kuyunun içindeki Camısan, çaresiz bir biçimde küpün içinde bir zaman beklemiş. Gel zaman, git zaman, bir gün küpün içine toprak döküldüğünü görmüş. Dikkatlice bakınca bir akrebin küpü delip içeri girdiğini fark etmiş.

"Akrep, buraya canlıların dünyasından gelmiştir. Onun geldiği deliği izlersem, buradan kurtulurum"

“Ey insanoğlu” demiş Şahmaran; “ben ne kusur işledim ki, benim peşimi bırakmıyorsunuz. Sizin yüzünüzden 700 yıllık konağımı bırakıp buralara taşındım; yine de kurtulamadım elinizden.”

diye düşünmüş. Bunun üzerine önündeki toprağı arkasına atarak yolunu açmaya çalışmış. Az uğraşmış, çok uğraşmış; bir yere çıkmış ki, üst üste yığılan yılanları görmüş. Şaşkınlıkla etrafına bakarken, üst tarafı insan, elleri ve ayakları dahil gerisi yılan; dudakları çatlamış Şahmaran’ı fark etmiş.

“Ey hak” demiş Camısan, “şu benim bahtım ne kadar da kara imiş ki, sen beni getirip buralara çıkardın…”

Şahmaran, Camısan’ın korku ve endişesini fark ederek seslenmiş:

“Oğlum, korkma, gel benim yanıma… Sen onlardan ne kadar korkuyorsan; onlar senden üç kat daha fazla korkuyorlar.”

Yılanların arasında dikkatli bir biçimde geçen Camısan, Şahmaran’ın yanına gitmiş.

“Ey insanoğlu” demiş Şahmaran; “ben ne kusur işledim ki, benim peşimi bırakmıyorsunuz. Sizin yüzünüzden 700 yıllık konağımı bırakıp buralara taşındım; yine de kurtulamadım elinizden.”

O’nun peşinde olmadığını, dünyaya geri dönmek için çabalarken buraya geldiğini anlatan Camısan, Şahmaran’a, “ya Şahım bana ne yapacaksın?“ diye sormuş. Şahmaran, O’nu yanında tutmuş. Zaman akmış, zaman geçmiş; Camısan, bir gün tekrar Şahmaran’a, “kabul et minnetimi ey Şah, beni insanların dünyasına geri gönder” demiş.

Şahmaran, “Oğul, bu sözden umudunu kes. Sen artık insanların dünyasını göremezsin” demiş.

Sonra da Şah Temur´un oğlu Belqiya’nın başından geçenleri anlatmış. Şahmaran, Belqiya’nın Hz. Muhammed´i bulmak/görmek için yola çıktığını ama bulamadığını, bu arayışı sırasında O’nun da gelip kendi mekanına çıktığını, sonra da insanların dünyasına çıkmak için izin istediğini anlatmış. Belqiya’nın, “Beni Hakka bağışla, gidip Hz. Muhammed’in Adı’nı arayıp bulayım, yüzünü göreyim” sözünü aktardıktan sonra “O bile insanların dünyasına geri dönemediğine göre sen nasıl döneceksin” demiş. Bu sözler karşısında Camısan´ın umudu kırılmış; orada Şahmaran’ın yanında kalmış.

Zaman, az akmış, çok akmış; Camısan’ın merakı gene su yüzüne çıkmış. Şahmaran’ın yanına giderek, “ey Şah´ım, sen Belqiya’nın gidemediğini söyledin ama peki O’na ne oldu, acaba Hz. Muhammed´in adı´nı, onun cemalini gördü mü, görmedi mi?” diye merakla sormuş.

Şahmaran, “Belqiya benim yanımdayken feryad figanla gitmek için minnet etti. Ne yaptıysam insan-

ların dünyasına gitme ısrarından vazgeçiremedim. İşte o zaman O'na filan yerdeki çayırlığa Cuma günü gelecek olan iki koçtan bahsettim. Bu koçlardan biri siyah, diğeri ak. Belqiya'ya çayıra gelen koçların kavgaya tutuşacaklarını anlattım. Önceden gidip bir köşede saklanmasını, koçlar kavgaya tutuştukları an, 'ya Hızır' diyerek ak koçun üstüne atlamasını ve böylece insanların dünyasına geri döneceğini anlattım. Kara koça dikkat etmesini; eğer onun üstüne atlarsa, yedi kat yerin dibine gideceğini de söyledim. Cuma günü kalkıp gidip o çayırda bekledi. Ak ve kara koçun geldiklerini gördü. Çayıra gelen koçlar kavgaya tutuştukları an, Belqiya, kendisini beyaz koç´un üstüne atmak için harekete geçti. Durumu farkeden kara koç ani bir hamleyle öne geçip, Belqiya'yı kendi sırtına alıp, O'nu 7 kat yerin altına götürdü. O bile gidip Hz. Muhammed´in adını göremedi; insanların dünyasına dönemedi. Sen nasıl gideceksin, gel bu sevdadan vazgeç" diye uzun uzun anlatmış. Bu uzun anlatımların sonucunda iyice umudu kırılan Camısan, Şahmaran'ın yine onun yanında kalmaya devam etmiş.

Ne de olsa Lokman Hekim'in oğlu olan Camısan'ın öğrenme merakı üstün gelmiş ve bir zaman sonra gene Şahmaran'ın yanına giderek, "ey Şah´ım Belqiya yerin yedi kat dibine gitti, peki ne oldu?" diye sormuş.

Ne de olsa Lokman Hekim'in oğlu olan Camısan'ın öğrenme merakı üstün gelmiş ve bir zaman sonra gene Şahmaran'ın yanına giderek, "ey Şah´ım Belqiya yerin yedi kat dibine gitti, peki ne oldu?" diye sormuş.

"Belqiya, sizin dünyanıza benzer bir dünyaya çıktı. Gidip bir adamın hizmetkarı olduktan bir süre sonra bu kez de ağasına, 'ey ağam, ben aydınlık dünyaya gitmek isterken buraya geldim, beni kendi dünyama geri gönder' diye minnet etmiş. Ağası da, Belqiya'ya, kimsenin O'nu aydınlık dünya´ya götüremeyeceğini anlattıktan sonra, 'yine de gel, orada bir çınar ağacı var. Zümrüt Kuşu gelip onun üzerinde yuva yapıyor. Her yıl yavrular çıkarıyor. Bir yılan alışmış/öğrenmiş her yıl gelip onun yavrularını yiyor. Sen oraya gidip, o yuva´yı beklersen, bu şekilde yılanı öldürmeyi becerirsen, belki Zümrüt Kuşu seni aydınlığa çıkarabilir" demiş.

Bunun üzerine umutlanan Belqiya gidip okunu yayını almış ve o ağacı beklemiş. Az beklemiş, çok beklemiş bir de bakmış ki, bir ejderha süzülerek ağaca çıkıyormuş. Ejderhanın yukarı çıktığını gören Zümrüt Kuşunun yavrularına feryat-figan düşmüş. Anneleri, onlara yiyecek aramak üzere gitmiş ve o sırada dağların ardında imiş. Yavrularının sesini duyunca içini bir öfke kaplamış ve kanatlarının üstüne öyle ağır bir taş koymuş ve "bu neyse gidip vurayım, hakkın her yılı bu her kimse, her neyse gelip benim yavrularımı yiyor" diyerek yuvanın olduğu yere gelmiş.

O kadar yolu nasıl geldiğini bilmeyen Zümrüt Kuşu, kanatlarının üstündeki taşı ağacın altında ne varsa atıp vuracaktı ki, yavrularının 'aman ha, o insanoğluna dokunma, bizi o kurtardı" diyerek, annelerini durdurmuşlar.

O kadar yolu nasıl geldiğini bilmeyen Zümrüt Kuşu, kanatlarının üstündeki taşı ağacın altında ne varsa atıp vuracaktı ki, yavrularının 'aman ha, o insanoğluna dokunma, bizi o kurtardı" diyerek, annelerini durdurmuşlar. Zümrüt Kuşu, taşı yere bırakıp Belqiya'nın yanına giderek sormuş:

"Sen kimsin, benim bu muradımı yerine getirip yavrularımı kurtardın. Dile benden ne dilersen, ben de senin muradını yerine getireyim."

Kaç zamandır bu anı bekleyen Belqiya da, büyük bir heyecanla, "Tek muradım vardır, geldiğim dünyaya geri dönmektir" demiş.

Bunun üzerine Zümrüt Kuşu, "Sen beni zayıf yerimden yakaladın. Bari git, kırk tulum dolusu et, kırk tulum dolusu da su getir. Sonra da kanatlarımın üstüne otur. Ben acıktıkça ağzıma et at, susadıkça boğazıma su dök, ancak böyle çıkartabilirim seni. Çıkartamasam da ne yapalım" demiş.

Kendi dünyasına dönüş umuduna bu kadar yaklaşmış bulunan Belqiya, hiç beklemeden gitmiş; Zümrüt Kuşunun istediklerini bulup getirmiş. Öne yiyecekleri kuşun kanatlarının üstüne koymuş, sonra da kendisi oturmuş. Hazır olunca Zümrüt Kuşu uçmaya başlamış.

Havalandıktan bir süre sonra Zümrüt kuşu, "susuzum" demiş, Belqiya, su döktü boğazına; "açım" demiş, Belqiya, et atmış boğazına. Böylece uzun ve zahmetli bir yolculuğun sonucunda Belqiya'yı sizin dünyanıza çıkarmış."

Şahmaran'ın Belqiya'ya dair anlatımları, Camısan´ın umudunu yeniden kırmış.

Zaman az geçmiş, çok geçmiş, Camısan'ın merakı yeniden galip gelmiş ve gidip Şahmaran'a, "ey Şahım, peki o bizim dünyamıza çıktıktan sonra ne oldu" diye sormuş.

Bunun üzerine Şahmaran tekrar anlatmaya başlamış:

"Belqiya önce gidip bir şehirde dolaşmış. Orada bir Hoca ile karşılamış. Hoca, 'kim benimle gelirse gidelim; yapraklar-otlar, ağaçlar-taşlar bütünüyle bize dile gelecekler. Orada bulunan ağaçlardan biri de, kim benim yapraklarımı ayaklarının altına sürerse, su onun için yumuşak toprak gibi olacaktır. O yumuşak topraktan geçip, Sultan Süleyman'ın mührünün olduğu ve kapısında ejderha bekleyen bir mağaraya gideceğiz. Ben İsmi Azam duasını okuyacağım sen amin diyeceksin. Böylece ejderhanın ağzını bağlamış olacağız. Ağzından alev çıkamaz hale gelince, ben gidip Sultan Süleyman´ın mührünü alacağım. Sen de

çok istediğin Hz. Muhammed´in adını görmüş olursun' demiş".

Bunun üzerine Belqiya, Hocanın ardına takılıp gitmiş.

Hakikaten de, yapraklar, dallar, otlar, taşların her biri dile gelmiş. Biri, 'ben şu derdin dermanıyım'; diğeri 'ben şu derdin ilacıyım' demiş. Tam o anda bir ağaç da demiş ki, 'kim benim yapraklarımı ayaklarının altına koyarsa, su ona yumuşak toprak olacaktır.

Belqiya ile Hoca gidip o ağacın yapraklarını aldılar, ayaklarının altına koyup suyun üstüne çıkmışlar. Az gitmişler, uz gitmişler, bir de bakmışlar ki kapısının ağzından alevler fışkıran ejderhanın durduğu mağara karşılarındaymış. Hoca, söylediği gibi, İsmi Azam duasını okumuş, Belqiya da 'amin' demiş.

Tam ejderhanın alevi azalacakmış ki Hz. Peygamber, hemen Cebrail'i göndermiş; "yetiş ya Cebrail, kanatlarını çırp, ejderhanın ağzından çıkan alevlerin sönmesini engelle. Kimse Sultan Süleyman´ın mührünü alamasın."

Cebrail hemen mağaranın kapısına gelmiş. Kanatlarını çırpmış ve Hocanın kitabı elinden uçup suya gömülmüş. Kitap suya düşünce Hoca edeceği duayı unutmuş ve ejderhanın ağzından çıkan alevler, büyüyerek hocayı yakmış. Belqiya kendisini zor kurtarmış.

"İşte böyle Oğul" demiş Şahmaran, O, Hz. Muhammed´in Adı´nı görememiş, sen nereden bulacaksın/göreceksin! Gel bu davadan vaz geç" demiş ve gitmiş.

Cebrail hemen mağaranın kapısına gelmiş. Kanatlarını çırpmış ve Hocanın kitabı elinden uçup suya gömülmüş.

Camısan'ın merakı, bir zaman sonra yeniden depreşmiş. Bunun üzerine tekrar Şahmaran'a gidip, "ey Şahım, peki Belqiya'ya ne oldu, acaba Hz. Muhammed´in Adı'nı görebildi mi" diye sormuş.

Şahmaran, tekrar başlamış anlatmaya:

"Belqiya, 300 yıldır gezmekte, Hz. Muhamed'in Adı'nı aramaktaymış. O kadar ki elindeki asadan geriye sadece tutamak kısmı kalmıştı. Ayağındaki papuçların ise sadece üst kasnakları kalmıştı. Ejderhadan kurtulunca önüne bir dağ çıkmış. Bakmış ki dağda bir huri oturuyor... Selam vermiş. "Hayır ve selametle ol ey insanoğlu" diyerek selamını almış Huri ve eklemiş, "ne güzel bir yüz var, ne iyi bir 'don´dasın".

Belqiya Huriye, "Sen burada ne bekliyorsun" diye sormuş.

Huri, "beni buraya Hz. Peygamber tayin etti; o hangi tarafa kıtlık, hangi tarafa bolluk dediyse o tarafa bolluk ve öbür tarafa da kıtlık veriyorum" demiş.

"Kaç yaşındasın" diye sormuş Belqiya.

"200" diye cevap vermiş Huri.

Derken aralarında şu konuşma geçmiş:

"...Eğer sana biçilen ceza, cefa bitmişse, kapı sana açılır ve içeri girersin. Yok eğer açılmazsa git, bir o kadar daha gez ve gel."

Belqiya: Madem ki 200 yaşındasın, sana bir şey soracağım; sen Hz. Muhammed´in adını hiç görmedin mi?

Huri: Vallahi görmedim. Ama şu ilerideki dağda benim bir ablam var; o 400 yaşında. Belki o görmüştür.

Belqiya tekrar yola düşmüş. Hurinin söylediği dağa gidince orada da bir Hurinin oturduğunu gördü. Selam verip yanına gitmiş. O'nu gören Huri de, kardeşi gibi Belqiya'yı görünce sevincini belli etmiş.

"Aleykümselam ey insanoğlu. Hakka şükürler olsun! Sen çok güzel bir dondan meydana gelmişsin"!

Karşılıklı hal hatır sorduktan sonra Belqiya söze girmiş:

"Burada ne bekliyorsun?"
"Buranın nöbetçisiyim."
"Kaç yaşındasın?"
"400."

"Sana bir sorum var; sen şimdiye kadar Hz. Muhammed´in Adı´nı hiç gördün mü?"

"Ben hiç görmedim. Yine de şu ileride iki kanatlı bir kapı var 'Ya Hz. Muhammed' diyerek kapıyı it. Eğer sana biçilen ceza, cefa bitmişse, kapı sana açılır ve içeri girersin. Yok eğer açılmazsa git, bir o kadar daha gez ve gel."

Bunları duyan Belqiya, hemen orada diz çöküp ağlamış. Tekrar yola düşüp gitmiş. Az gitmiş, uz gitmiş, tekrar bir dağa rastlamış. Bakmış ki iki kanatlı bir kapı!

"Bitmedi mi benim cezam, Ya Hz. Muhammed! Senin ardından o kadar dolaştım ki, artık bende derman kalmadı" diye bir yandan yakarmış; diğer yandan da 'Ya Hızır' diyerek kapıya itmiş. Tam o sırada kapı açılmış ve içeri girmiş."

Sözlerini burada toparlayan Şahmaran, "O bu kadar eza görüp, cefa çektiği halde sizin dünyanıza dönemedi, sen nasıl döneceksin" diyerek, Camısan'ı tekrar ikna etmiş.

İkna olup, Şahmaran'ın yanında kalmaya devam eden Camısan, gel zaman git zaman, açılan kapıdan içeri giren Belqiya'nın akibetini merak etmiş. Gidip Şahmaran'a sormuş:

"Ey Şahım, kapı açılıp Belqiya, Hz. Muhammed´in adını gördüyse neden hala 'aydınlık dünyayı göremezsin' diyorsun? Sana minnet ediyorum, beni aydınlık dünyaya çıkar"

İşte o zaman Şahmaran, Camısan'ın bu ısrarlı isteğine boyun eğmiş.

"Bak" demiş Şahmaran:

"Kim ki beni görür, bedeni tıpkı bir yılanın bedeni gibi pul pul olur. Böyle alacalı bir hal alır. Bu pullar yıkandıkça dökülür. Eğer herkesin görebileceği şekilde hamama gidip yıkanmazsan, insanların içinde yaşamazsan seni dünyana geri gönderirim. Yemin et!" demiş.

Bunun üzerine Camısan yemin etmiş; "ant olsun, ant olsun, ant olsun ki ne şehirde yaşayacağım ne de hamama gidip yıkanacağım..."

Bunun üzerine Şahmaran bir çift yılanın gelmesini istemiş. Gelen yılanlar, önce Camısan´ın gözlerini bağlamışlar; sonra da Camısan'ın kendi sırtlarına binmesini istemişler. Camısan'ın gözleri kapalı olduğu için kendisini nerelere götürdüklerini, hangi yollardan geçtiklerini görememiş. Sonunda O'nu uzun süredir hasretini çektiğini dünyaya bırakmışlar.

Dünyaya geri gelir gelmez şükretmiş; dualar etmiş. Sonra kalkıp annesinin yanına gitmiş. Bakmış ki yaşlı annesi ağlamaktan kör olmuş. Yokluk, yoksulluk içindeki kadının kala kala bir eşeği kalmış.

Camısan, Annesiyle hasret giderdikten sonra demiş ki:

"Anne kalk, durma, eşyalarımızı toplayalım."

"Oğlum nereye gidiyoruz?" demiş annesi.

"Ben şehirde duramam, bir dağ başına taşınıp orada yaşayacağım."

Yıllardır oğlunun hasretini çeken, bu uğurda ağlamaktan gözleri kör olan annesi, Camısan'ı bulmuşken kaybetmek istememiş. Birlikte yüklerini, yataklarını toplayıp, eşeğe yüklemişler. Hemen yola çıkıp, bir ormanın kuytu bir köşesinde, kendilerine uygun küçük bir mağarayı yurt edinmişler. Herkesten uzak kendi halinde yaşamaya başlamışlar. Camısan, banyo yapmak istediğinde, her seferinde bir tenekede su kaynatıp yapmış. Böylece Şahmaran'ı gördüğü için vücudunda oluşan alacalı hali kimse görmüyormuş. O da kendi sırrıyla yaşamını sürdürüyormuş.

Böylece Şahmaran'ı gördüğü için vücudunda oluşan alacalı hali kimse görmüyormuş. O da kendi sırrıyla yaşamını sürdürüyormuş.

Ta ki o güne kadar!

O gün yaşadıkları toprakların Padişahında, bir dert çıktığı yayılmış. Öyle bir yara ki, Padişahın yüzünü de, bütün vücudunu da sarmış. Kuruyan vücut, çürümeye başlamış. Ne kadar, cerrah ve ne kadar alim, ermiş ve hoca varsa Padişahın derdine çare bulamamışlar.

Bir gün, Saraya bir Hoca gelmiş. Padişahın huzuruna çıkıp, kitabına bakarak, konuşmaya başlamış:

"Sultanım, senin derdin dermansız bir derttir. Tek bir çaresi vardır, o da imkansızdır."

Bu sözler karşısında bir umut ışığı yakalayan Padişah, Hoca'ya sormuş:

"Ben ki bu toprakların Padişahıyım. İmkansız olan nedir Hocam?"

Hoca cevap vermiş:

"Senin illetin çaresi, yalnızca Şahmaran'dadır. Şahmaran´ı bulacak, buraya getireceksin. Senin yaşaman için Şahmaran'ı kesip, üç kere üst üste kaynatacaksın. Üçüncü kaynatmadan sonra onun suyu ile kendini yıkayacaksın. İşte o zaman iyileşirsin. Şahmaran olmadan, sendeki bu illet gitmez, sen de iyileşemezsin.

Şahmaran'ı gören kişinin vücudu alacalıdır. Suya girince de pul pul dökülür. O kişi Şahmaran'ın yerini biliyordur. İşte O kişiye, gidip Şahmaran´ı getirmesini emredeceksin.

Çaresiz bir biçimde ölümü bekleyen Padişah'ın umudu daha da artmış. Merakla sormuş:

"Peki biz Şahmaran´ı nasıl bulacağız, nereden bulacağız?"

"İşte o zor" demiş Hoca. Sonra da aklına gelen fikri Padişaha anlatmış:

"Bütün tebaanın duyacağı şekilde bir tellal çıkar. Hayrına bütün insanları hamamda yıkatıp temizlenmelerini istediğini duyur. Şahmaran'ı gören kişinin vücudu alacalıdır. Suya girince de pul pul dökülür. O kişi Şahmaran'ın yerini biliyordur. İşte O kişiye, gidip Şahmaran´ı getirmesini emredeceksin."

Padişah, tellal çıkarmış, herkese duyurmuş. Hiçbir yerde hiç kimse kalmamış. Herkesi getirip hamamda suya sokmuşlar. Bütün ahaliyi hamamda yıkamışlar ama kimsenin vücudunda pul pul dökülme olmamış. Bunun üzerine Padişah, tellalı duymayan, duyup da gelmeyen var mı diye, dağ-taş demeyip arama emri çıkartmış. Nihayetinde anlaşılmış ki Geme Ceme Sur'da (Kırmızı Irmak Ormanı) bir delikanlının hamama gelip yıkanmadığı anlaşılmış.

Padişah, hemen askerlerin gönderilmesini emretmiş, "gitsinler ve o delikanlıyı da getirip hamama soksunlar."

Emri alan askerler, gidip Camısan'ın kapısını çalmışlar. "Padişah'ın emri var, gelip hamamda yıkanacaksın" demişler.

Başına gelen tehlikeyi sezen Camısan:

"Ben hamamda yıkanmıyorum. Ben yıkanmak için suyumu tenekede ısıtıp, öyle banyo yapıyorum."

"Hayır, olmaz" demişler, "senin de banyo yapman gerekir; Padişah, hayır için herkesi çağırıp, hamamda banyo yaptırdı. Peki sen neden itiraz ediyorsun?"

Camisan, söyleyecek bir söz bulamamış. Alıp getirmişler, kendi rızası olmadan giysilerini çıkarmışlar. Bakmışlar ki, vücudu tıpkı yılanlarınki gibi alacalı. Emin olmak için hamama koyup yıkamışlar. Vücudunda tıpkı yılanlarınki gibi, pullar dökülmüş. Artık, O'nun Şahmaran'ı gördüğüne emin olmuşlar.

Çıkarıp, giydirmişler. Sonra da demişler ki:

"Padişahımız çok hasta. Dermansız bir derdi var. Bu illetin tek çaresi Şahmaran'dır. Şahmaran gelmezse Padişah ölecek. Senin Şahmaran´ı gördüğün açığa çıktı. O'nu nerede gördüğünü bize söylemelisin. Gidip, Şahmaran'ı getirmen gerekir. Getirmezsen boynunu vuracağız."

Camısan, önce derin derin düşünmüş. Ne kadar düşünmüşse bir çare bulamamış. Sonra da kararını vermiş:

"Benim boynumu niye vuracakmışsınız ki. Benim tek günahım, o küpe girip, altında kalan balı almak için aşağı inmemdi. Kuyuda kapalı kalınca, kendime bir yol aradım, böylece Şahmaran'ı görmüş oldum. Sizi içine düştüğüm küpün olduğu yere götüreceğim. Siz gidip, alıp getirin. Bana ne! Hadi, gelin sizi oraya götüreyim."

Padişah'ın adamlarını alıp, küpü buldukları yere gitmiş. Büyük taşı gösterip, "ben buradan gidip gördüm, siz de gidin bulun getirin" demiş.

Kimse aşağı inememiş. Bunun üzerine Hoca kitabını kurup başlamış okumaya. Az okumuş, çok okumuş; sonunda, Şahmaran kuyunun deliğinden çıkmış. Şahmaran'ın çıktığını gören Camısan, orada bulunan kalabalığın arkasına kaçıp saklanmak istemiş.

Kuyudan çıkan Şahmaran, Camısan'ın gizlendiğini farkederek demiş ki:

"Neden başkalarının arkasına kaçıyorsun? Yemin etmiş, ikrar vermiştin. Ama hain çıktın, benim bulunduğum yeri söyledin. Şimdi gel beni omuzla, neden kaçıyorsun?"

Sözünden dönmüş olmanın utancıyla kendisini yerin dibine girmiş gibi hisseden Camısan, çaresiz, gelip Şahmaran'ı sırtlayıp, gidecekleri yere doğru yola koyulmuş.

Tam o sıra, Şahmaran, Camısan'ın kulağına eğilip demiş ki:

"Şimdi senden beni kesmeni isteyecekler. Sakın beni kesmeyi kabul etme. ´Ben getirdim siz kesin' de. O zaman beni kesmek, doğramak ve pişirmek işi Hoca'ya kalır. Beni kaynattıkları suyun üstünde biriken ilk köpük, safi zehirdir. Olur da içmen için sana verebilirler. Olmaya ki içesin! O köpük alındıktan sonra ikinci kaynamada birikecek köpüğü kim içerse Lokman Hekim O olur! Her şey O'na ayan beyan gözükür. Geriye kalan suyla da Padişah'ı yıkayıp, iyileşmesini sağlarsın. O'na göre dikkat et".

Saraya varır varmaz, her şey Şahmaran'ın dediği gibi olmuş. Camısan'a, "Şahmaran'ı kes" demişler. Şahmaran'ın uyarıları hala kulaklarında olan Camısan, "hayır, ben kesmem. Ben getirdim, siz de kesin" demiş.

Kimse aşağı inememiş. Bunun üzerine Hoca kitabını kurup başlamış okumaya. Az okumuş, çok okumuş; sonunda, Şahmaran kuyunun deliğinden çıkmış.

Belqiya o kadar yüzyıl gezip aradıktan sonra Hz. Muhammed´in adını görmüş. Camısan da o kadar gezdikten ve başına gelen onca işten sonra hem kendi dünyasına dönmüş hem de her şeyin kendisine ayan olduğu Lokman Hekim olmuş.

Bunun üzerine Hoca götürüp kesmiş. Önce üç parçaya bölmüş, sonra da her bir parçayı kazana atmış. Kaynamaya başladıktan sonra suyun üstünde bir köpük birikmiş. Biriken ilk köpüğü bir tasa koyup, içsin diye Camısan´a vermiş.

"Çok sıcak" demiş Camısan, "şuraya indir. Hem neden bana veriyorsun ki!" diye Hocaya çıkışmış.

Hoca da orada bulunan masanın üstüne indirip, Şahmaran'ı kaynatmaya devam etmiş. Artık ikinci kaynatmanın köpüğü de hazırmış. Hoca onu da bir tasa koyup, soğuması için bir yere indirmiş. Tam o sırada biri gelip Hoca´yı Paşa'nın çağırdığını söylemiş.

Hoca, hemen alel acele ve işini yapmış olmanın güveniyle kalkıp Padişah´ın yanına gitmiş. Orada zehirli köpük ve her şeyi ayan beyan edecek olan ikinci kaynamadan elde edilen köpük ile başbaşa kalan Camısan, hemen zehir dolu tasla diğerinin yerini değiştirmiş. Sonra da kendisine Lokman Hekim olma yolunu açacak olan tastaki suyu tümüyle içmiş.

Padişah'ın yanına giden Hoca geri döner dönmez, soğuması için indirdiğini sandığı dolu tasın hepsini içmiş. Oracıkta can vermiş. Camısan'a ise her şey ayan beyan olmuş. Dünyanın bütün bilgisi gözlerinin önüne serilmiş. Yani Lokman Hekim olmuş.

Camısan suyu götürüp Padişah'a banyo yaptırmış. Şahmaran'ın kaynatılmış suyundan banyo yapan Padişah'ın bütün yaraları, dökülüp iyileşmiş.

Köpüğü içip Lokman Hekim olan Camısan, artık her şeyi görebilir olduğu için babasının O'nun için bıraktığı sayfaları da görmüş. Hızla evine gelip, "anne, babamın defterinden sayfalar kalmıştı, onları bana getir" demiş. Annesi, gidip sayfaları getirmiş ve Camısan'a vermiş. Camısan, artık Lokman Hekim olmuş.

Belqiya o kadar yüzyıl gezip aradıktan sonra Hz, Muhammed´in adını görmüş. Camısan da o kadar gezdikten ve başına gelen onca işten sonra hem kendi dünyasına dönmüş hem de her şeyin kendisine ayan olduğu Lokman Hekim olmuş.

Masal burada bitmiş; onlar ermiş muradına!

3. TUNCELİ ATASÖZLERİ

Tunceli yöresindeki atasözleri, bir yanıyla doğa insan ilişkilerini, diğer yanıyla insanlara verilen değeri, inanışları, kısaca insan yaşantısını yansıtır. Tunceli'de sıkça tekrarlanan ve gündelik konuşmalara yansıyan başlıca atasözleri şunlardır:

- Yağız at, öküzün sırtında kişner.
- Koçluk kuzu ağılda belli olur.
- Ev danası öküz olmaz.
- Su içerken yılan bile dokunmaz.
- Aç yat, kuyruğu dik tut.
- Doğru duvar yıkılmaz.
- Ne ağu olki atsınlar seni, ne şeker olki yutsunlar seni.
- Arkası yara olan hayvan, karganın nereden geldiğini bilir.
- Bulut gitti Kemaha çık dam loğlamaya, bulut gitti Bılgışa al beşiği çık dışa.
- Bilen herkesten üstündür.
- Biz sürdük arpa, aramızda kaldı bir hafta.
- Dağ ne kadar yüce olursa olsun insan ayağı düşer.
- Düşen öküze bıçak çeken çok olur.
- Kurt padişahın davarını da yer.
- Önün yardır arkan zülfükardır, ne gördün ve duydunsa onu söyle, fazlası insana borçtur.
- Düşmanın hakkında doğruyu söyle ki, tanrının gönlünü yapasın.
- İnsanın evi insana yar olsun varsın dünya insana dar olsun.
- Tahtını yık, bahtını yıkma.
- Ne kimsenin elinde bağ ol, ne de kimsenin sırtında dağ ol.
- İnsan dünya alemi görür de, kendi gözünün önünü görmez.
- Yemeğe amca yeğen, kavgaya dayı yeğen.
- Mazlumun ahı, indirir şahı.
- Misafir on kısmetle gelir, birini yer dokuzunu bırakır.
- Taş taşı, laf taşıma.
- Tanrı köpeği dahi sahipsiz etmesin.
- Allah, dağına göre kar yağdırır.
- Atın gem tutmuyorsa çıkıp meydanda oynatma.
- Her olur olmaza açma sofra, hem emek zay olur hem nana (ekmeğe) hayıf olur.
- Kötü söz yabani ota benzer, sulanmadan biter.
- Muhabbeti olmayanın imanı olmaz.
- Bir kamil mürşidin izini izle, pek tut nasihatini kalbinde gizle.
- Her tarlada bir çakıl, her kafada bir akıl.
- Çarık ayağı, ip boğazı, günah yüreği sıkar.
- Tilki inine girememiş, çalıyı kuyruğuna bağlamış.
- Kart ağacın bükülmesi çetin olur.
- Sürüye değnek zoruyla giden itten hayır gelmez.

- Düşen öküzün üstünde bıçak çok olur.
- Eşek yoncadan ne anlar!
- Kuzuyu kurttan kurtaran boynundaki çandır.
- Fare toprağı eşer, toprağı kendi üstüne atar.
- Davarın içinde tekenin sakalından tutarlar.
- Yetim hırsızlığa çıkmış, ay akşamdan doğmuş.
- Hırsız evden biriyse kapın kilit tutmaz.
- Boynuzsuz keçinin ahı boynuzlu keçiye kalmaz.
- Eceli gelen azgın keçi çobanın değneğine sürtünür.
- Kör odur ki güzünün önünde çöpü görsün.
- Keçiyi boynuzundan yakalayacaksın.
- Açların mezarı yoktur.

4. TUNCELİ BİLMECELERİ

1. Ağzı açık ölü (tuluk)
2. Sana yapışık bir şeyim var (ad).
3. Bir şeyim var arkasından gidiyor, geliyor önünde bağlanıyor (uçkur).
4. Eşek anırdı kuyruğu fırladı (tüfek).
5. Yedi memeli hatun (dişi köpek).
6. Bir şey var ben nereye gitsem arkamdan geliyor (gölge).
7. Bir şeyim var ben gidiyorum, o duruyor (ayak izi.)
8. Yapan satar, alan kullanmaz, kullanan görmez (tabut).
9. Köpek neden havlar (korkusundan)?
10. O evin içindedir, ev onun içindedir (ayna).
11. Bir şeyim var yiyor yemiyor, çıkarmıyor (kene).
12. Dışkısı hastaların ilacıdır (bal arısı).
13. Bir şeyim var bağlıyorum benimle geliyor, açıyorum duruyor (ayakkabı).
14. Dağın başına gittim, kibriti çaktım dünya aydınlandı (yıldırım).
15. Buğdayım ağzındadır, ne kurt yiyor, ne hırsız çalıyor (değirmen).
16. Fil kadar büyüktür, ağırlığı yoktur (gölgesi).
17. Bir nenem var her gün kendisini yamalıyor (sac).
18. Bir sandığım var her gün konuşuyor (radyo).
19. Dört göz, sekiz ayak, karın altında siyah toprak, bilmeyen kara eşek (bir çift öküz ve karasaban).
20. Ağaçta durmaz elde durur (sabun).
21. İki delikli bir şeyim var (Loğ-toprak damların üstünü düzlemeye yarar taş silindir).
22. Bir şeyim var, üzerinden dumanı hiç eksik olmaz (baca).
23. Bir gelinim var, akşam süsleniyor, sabah vazgeçiyor (elbise).
24. Bir sandığım var, kendi içinden yağ çıkarıyor (ceviz).
25. Bir şeyim var, her yeri görüyor, kendi önünü göremiyor (göz).

KAYNAKÇA

YAZILI KAYNAKÇA

1. Ağar, Ömer Kemal; Tunceli – Dersim Coğrafyası, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1940.
2. Akbaba, Ahmet Hamdi; Çemişgezek ve Köylerindeki Alevi Vatandaşlarımızın Dini Yaşayışı, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adapazarı, 2002.
3. Akgül, Dr. Suat; Dersim, Amerikan ve İngiliz Belgelerinde, Yaba Yayınları, İstanbul, 2002.
4. Akgül, Dr. Suat; Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.
5. Aktaş, Ayşe Melike, "Egemen Kültür ve İdeolojinin Medya Aracılığıyla Yeniden Üretimi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007.
6. Alışık, Adil; Türkiye Dağları, Alter Yayıncılık, 4. Basım, Ankara, 2010.
7. Ambarlı H., Bilgin, C.C.; 2008. Çengel Boynuzlu Dağ keçisi, Yeşiliz dergisi: Eylül-Ekim Sayı:11, Sayfa 56-59.
8. Arsunar, Ferruh; Tunceli-Dersim Halk Türküleri, Numune Matbaası, İstanbul, 1937.
9. Arsunar Ferruh; Tunceli-Dersim Halk Türküleri, Elaziz Halkevi Neşriyatı, 1937, s.6., s.10.
10. Aşan, Beşir Muhammed; Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI - XIII. Yüzyıllar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
11. Aytaç, Kahraman; Halk Anlatımlarına Göre Dersim, Kalan Yayınları, Ankara, 2002.
12. Caferoğlu, Ahmet; Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Malatya, Elazığ, Tunceli,
13. Cengiz, Yusuf; Her Yönüyle Tunceli, genişletilmiş ikinci baskı, Tunceli, 2001.
14. ÇIBLAK, Nilgün (2002), "Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler", Türk Kültürü, Y.XL, S.474, ss.605-614.
15. Dalkesen, Nilgün; "15 ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandalarının Anadolu'nun Dini ve Sosyal Hayatındaki Etkileri; Alevi – Kızılbaş Kimliğinin Oluşumu", Kırkbudak – Anadolu Halk İnançları Araştırmaları, Sayı: 1, s. 20 – 49. Ankara, 2005.
16. Danık, Ertuğrul; Dersim (Tunceli) Bibliyografyası, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1996.
17. Danık, Ertuğrul; Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara, 1990.
18. Dulkadir, Hıdır; Dersim Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler, Kalan Yayınları, Ankara, 2011.
19. DUYMAZ, Prof. Dr. Ali; "Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı", bilig, Bahar / 2008, sayı 45: s. 1-22.
20. Düzgün, Mustafa; Dersim Türküleri, Berhem Yayınları, Ankara, 1992.
21. Emre Y., Kürüm V.; Alabalık yetiştiriciliği, Minpa Matbaacılık, Ankara. tarihsiz
22. Erdoğan, Serkan; Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar, Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre I. Kalan Yayınları, Ankara, 2004.
23. Erdoğan, Serkan; Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar, Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre II. Kalan Yayınları, Ankara, 2005.
24. Görgü, Zeki; Yazılı ve Sözlü Anlatımlarda Seyyid Mahmud Hayrani (Hayatı ve Şeceresi), Kalan Yayınları, Ankara, Ağustos 2004.
25. Gülensoy, Prof. Dr. Tuncer; Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.
26. Gültekin, Ahmet Kerim; Tunceli'de Mekan Kültü, Kalan Yayınları, Ankara, 2004.
27. Günşen, Ahmet; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında 'Alevi-Bektaşi' Anlamlı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.2009/52, s. 1-24.
28. Gürbüz, Elif; "Diş Hediği Geleneğinin Ritüel Karakteri ve Fonksiyonu", Milli Folklor Dergisi, C.4, Kış 88, 1995, s. 81-87.
29. Güven, Kenan; Tabiat Güzellikleri ve Kültürel Değerleriyle Tunceli, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
30. Kalafat,Yaşar; Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, 3. b., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.133-134.

31. Kaya, Ali; Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Demos Yayınları, İstanbul, 2010.
32. Kaya, Ali; Tunceli-Dersim Kültürü, Can Yayıncılık, İstanbul, 2001.
33. Koç, Ali, Tosun, İbrahim; "Pertek (Tunceli) yöresi Kurmançisinde geçen Türkçe Sözcükler", Diyalektolog, Yaz 2011, S.2, s. 55-76, Afyonkarahisar.
34. Munzur Vadisi Milli Parkı, Tunceli Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü Yayını, Tunceli, 2006.
35. Muzaffer Sarısözen'in Hayatı, Eserleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997
36. Özcan, Mesut; Kürdün Gelini (Notalarıyla Tunceli Halk Türküleri ve Oyun Havaları) Kalan Yayınları, Ankara, 2003.
37. Özcan, Mesut; Dersim Aşk Türküleri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.
38. Özcan, Mesut; Öyküleriyle Dersim Ağıtları, I-II, Kalan Yayınları, Ankara, 2008.
39. Öztürk, Hıdır, Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984.
40. SAKAOĞLU, Saim; 101 Türk Efsanesi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
41. Taş, Tevfik, "Dersim Dört Dağ İçinde", Atlas Dergisi, İstanbul, Kasım 2010, S. 212.
42. Tunceli Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Tunceli Çevre Durum Raporu, Tunceli, 2009.
43. Tunceli, Tunceli Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayını, Tunceli, 2011.
44. Tunceli Vilayeti, Dahiliye Vekaleti, Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, S. 6, Harita Umum Müdürlüğünde basılmıştır. Ankara, 1959.
45. Ulaşoğlu, İsmet Hakan; Kültür Envanteri, Tunceli Valiliği yayını, Tunceli, 2009.
46. Uluğ, Naşit Hakkı; Derebeyi ve Dersim, Kalan Yayınları, Kalan, 2001.
47. Uluğ, Naşit Hakkı, Tunceli Medeniyete Açılıyor, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
48. ÜNAL, Doç. Dr. Mehmet Ali; XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyîleri -Pir Hüseyin Bey Oğulları, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı: 2, Ankara, 1990.
49. Yamakoğlu, Cihan; "Türkiye'de Çocuk Oyunları", Erdem III, Türk Halk Kültürü Özel Sayısı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 543-49.
50. Yılmazçelik, İbrahim; XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı (İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat), Elazığ 1999.
51. YILMAZÇELİK, İbrahim - HALAÇOĞLU, Ahmet; Dersim (Tunceli) Tarihi, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları No: 9, Ankara, 1994
52. Yolga, Mehmet Zülfü; Dersim (Tunceli) Tarihi, Türk Halk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

1. http://www.alevi.dk/BASIN%20ARSIV/alevilikte%20hizir%20inanci.htm
2. http://www.akarhuseyin.com
3. http://www.alternatifsporlar.net/ur_keklik.asp
4. http://www.cografya.gen.tr/tr/tunceli/
5. http://www.cemisgezek.bel.tr/trh.html
6. http://www.cemisgezekliyiz.com/
7. http://dersim.uzerine.com/index.jsp?objid=1638
8. http://www.elazig.org/yazdir.asp?id=1944
9. http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt13/sayi1/021-048.pdf
10. http://www.kaplica.biz/tunceli.htm
11. http://metinkahraman.blogcu.com
12. http://mkkahraman.org/dersim.asp?id=19
13. http://www.munzurdogaaktivistleri.com/endemik.htm
14. http://www.nazimiye.gov.tr/default_B0.aspx?content=1015
15. http://sagman.npage.de/tarihi_5346779.html
16. http://jiyanyildiz.blogcu.com
17. http://www.tramem.org/memeliler
18. htttp://tuncelikulturturizm.gov.tr
19. http://www.tuncelitarim.gov.tr/haftaninkonugu.html
20. http://www.wengedersim.net/ilcelerimiz/cemisgezek/342-n-delikleri.htm
21. http://www.asagicamurdere.com/yazarlarimiz/turabisaltik/75--munzur-baba-efsanesi.html